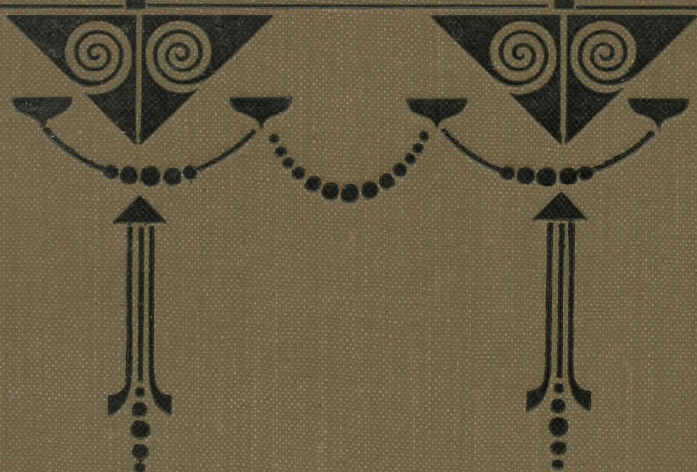

Dr. S. SRKULJ:

IZVORI ZA POVIJEST

III.

CIJENA K. 3.-

IZVORI ZA POVIJEST

PRIREDIO

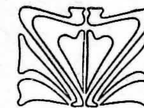
ZA VIŠE RAZREDE SREDNJIH ŠKOLA

DR STJEPAN SRKULJ

PROFESOR DONJOGRADSKE GIMNAZIJE ZAGREBAČKE

III.

UKORIČENO STOJI 3 K.

U ZAGREBU.

TROŠAK I NAKLADA KR. HRV.-SLAV.-DALM. ZEMALJSKE VLADE.

1913.

Ova se knjiga ne smije skuplje prodavati nego za cijenu naznačenu na prednjoj strani.

KR. ZEMALJSKA TISKARA.

IZVORI ZA POVJESNICU NOVOGA VIJEKA.

1.

Uvod u Kolumbov dnevnik.

(Carić, Kristof Kolumbo i otkriće Amerike).

„In nomine D. N. Jesu Christi.

Previsoki, prekršćanski, preuzvišeni i premogući Principi, kralju i kraljice španjolska i ostrvlja morskih, naši vladari, ove sadašnje godine 1492.

Pošto su Vaša Veličanstva dovršila rat protiv Maura, koji su gospodovali Evropom, koji se rat svrši u velikom gradu Granadi, gdje sam, ove iste godine dvanaestoga dana mjeseca januara, vidio, da su silom bojnoga oružja bili podignuti kraljevski stjegovi Vaših Veličanstva na tornjevima Alhambre, tvrđi rečenoga grada, i da je kralj maurski na vratima istoga grada poljubio ruke Vašim Visočanstvima i kraljeviću, momu gospodaru; u isto doba, onoga istog mjeseca, po obavijesti, što sam bio pružio Vašim Visočanstvima, što se tiče zemalja Indije i što se tiče nekoga kneza imenom Velikoga Kana, što u našem jeziku znači kralj kraljeva, i kako taj (kao i njegovi predšasnici) bješe poslao u Rim pitajući naučitelja naše svete Vjere, neka bi ga njoj naučili, te kako se sveti Otac ne bijaše nikad odazvao i kako je toliko naroda bilo izgubljeno vjerujući u krive bogove i primajući sljedbe, nad kojima je izrečena vječita osuda.

Vaša su Visočanstva, u svojstvu kršćana katolika, knezova prijatelja i širitelja svete Vjere kršćanske, protivnika sljedbe Muhamedove i svih krivoboštva i krivovjerja, pomislila poslati mene Kristofa Kolumba u pomenute zemlje indijske, da pohodim rečene knezove i narode, da im promotrim običaje, da razvidim stanje i način, kojim bi valjalo postupati, da se obrate na našu svetu Vjeru; ona mi naredišе, da ne idem krajem put istoka kao

što sa dosle običavalo, već nasuprot, da zaputim put zapada, kojim putem dosada ne znamo za izvjesno, je li tko ikada prošao. Dakle, pošto ste protjerali sve Židove iz Vaših kraljevina i gospoštija, Vaša Visočanstva istoga mjeseca januara narediše mi, da se stavim na put s dovoljnim brodovljem put rečenih indijskih zemalja. I u toj prigodi podijeliše mi mnoge milosti i plemstvo, neka se odsele mogu nazivati „Don" i neka sam veliki admiral mora Oceanskoga i potkralj i upravitelj vjekoviti svih ostrva i zemalja, koje bih otkrio i zauzeo i onih još, koje bi drugi s vremenom otkrili i osvojili na rečenom moru Oceanskom, i narediše, neka mi moj prvorođeni sin bude nasljednikom i neka tako bude uvijek od koljena do koljena. Zaputih iz grada Granade u subotu na 12. mjeseca maja iste godine 1492. i dođoh u Palos, koji je luka pomorska, gdje naoružah tri broda veoma prikladna za sličan pothvat i stavih se na jedro iz rečene luke, dobro opskrbljen hranom i mornarima, u petak trećega dana mjeseca augusta rečene godine, pô ure prije, nego što je isteklo sunce; i slijedih put, koji vodi ka Kanarskim otocima, koji pripadaju Vašim Visočanstvima i koji leže na rečenom moru Oceanskom, a odanle namislih zaputiti i ploviti sve, dok ne dođem u Indiju, da ondje izručim poruke Vaših Visočanstva onim knezovima i tako ispunim, što su mi bila naredila.

Odlučio sam također opisati s najvećom pomnjom ovaj put i donositi dan po dan sve, što budem radio i vidio i što mi se bude dogodilo, kako ćemo unaprijed vidjeti. Suviše, Veliki kneže i Velika kneginjo, nesamo što sam odlučio pisati svaku noć, što mi se preko dana dogodi, a po danu opet put prevaljen preko noći, nego sam naumio učiniti novu pomorsku kartu, na kojoj ću pokazati, kako stoji more i sve zemlje mora Oceanskoga u njihovom pravom položaju, po vjetru, u kojem ostaju i kako ostaju jedna prema drugoj; hoću da napišem knjigu, u kojoj ću predočiti sve kao na slici po širini i po duljini. Vrhu svega je od najveće znamenitosti, da ne spavam mnogo i da učim postojano put, kojim plovim, da uzmognem ispuniti sve, što mi je bilo naređeno; a sve to bit će golem trud".

2.

Pismo o oprostu, što ga izdao nadbiskup od Mainza i Magdeburga Albreht Braniborski.

(Po faksimilu u „Spamers Weltgeschichte").

Albreht po milosti Boga i apostolske stolice nadbiskup svete stolice u Mainzu i crkve u Magdeburgu, primas i veliki kancelar svete rimske države u Njemačkoj, knez izbornik i administrator u Halberstadtu, markgrof braniborski, stetinski i pomoranski, vojvoda Kašuba i Slavena, porkulab nürnberški i knez rujanski pa starješina Malobraćana „de observantia" konventa u Mainzu i po Njegovoj svetosti našem gospodinu papi Leonu X. prema dolje priopćenom pismu određen poslanik i komisar za nadbiskupiju Mainz i Magdeburg, kao što i za svjetovno zemljište njihovo i za biskupiju Halberstadt, isto tako za zemlje i gradove, koji su posredno ili neposredno podvrgnuti pod vremenitu vlast presvijetloga (kneza) i presvijetlih knezova gospode markgrofova braniborskih: svima skupa i svakomu za se, koji će taj list vidjeti, pozdrav u Gospodinu. Dajemo na znanje, da Njegova svetost naš gospodin Leon X. papa po providnosti Božjoj milosrdno u Gospodu oprašta grijehe svim vjernicima Kristovim obojega roda skupa i svakomu napose, koji prema našoj odredbi svoju ruku pomoćnicu pruže za gradnju bazilike glave apostola sv. Petra u Rimu, te dopušta, da smiju izabrati zgodnoga svjetovnog ispovjednika ili redovnika ma kojega prosjačkoga reda, koji će im, saslušavši pomno njihovu ispovijed, dati potpuni oprost i naložiti spasonosnu pokoru za počinjene prekršaje i prestupke i ma za koje grijehe, bili oni kako teški i veliki, pa i u onim slučajevima, koji su izravno pridržani pomenutoj stolici, i za one crkvene kazni, koje napose oblast odredi, kad se radi o mnoštvu, koje je pristalo na neki postupak, koji potpada pod interdikt, a odrješenje njihovo je izrijekom zadržano istoj stolici, osim za pletke protiv ličnosti svetoga oca pape, za umorstvo biskupa i drugih visokih prelata, za nasilje učinjeno njima ili drugim prelatima, za krivotvorenje apostolskoga pisma, za tužbu poradi boja i drugih zabrana, koje se tiču nevjernika, za crkvene kazni, kojima prijeti s obzirom na nevjernike apostolska bula, za klevetu pred nevjernicima mimo apostolsku zabranu, — a dat će oprost jedamput

u životu i na samrti, kadgod ona zaprijeti, pa ako i smrt ne nastupi, zatim u svim slučajevima, koji nijesu pridržani, kadgod tko zaište; i jedamput u životu i u pomenutom posljednjem času dopušta potpuni oprost i odrješenje od svih grijeha, i da smije podati sv. otajstvo u svako doba godine (osim na Uskrs i uoči smrti). A smije i može po apostolskoj vlasti one zavjete, koji su nekom zgodom učinjeni, pretvoriti u druga djela milosrda, bili oni kaki mu drago (osim hodočašća preko mora, pohađanje praga apostolskoga i pohađanje sv. Jakoba kompostelskoga i osim zavjeta bogobojazni i čistoće). A dopušta isti sv. Otac naš gospodin, da pomenuti dobročinitelji i njihovi pokojni roditelji, koji su u ljubavi preminuli, mogu biti sada i navijeke dionici prošnja, djela milosrđa, posta, molitava, misa, časova kanoničkih, vježbâ, hodočašća i svih drugih duhovnih dobara, koja se zbivaju i moći će se zbiti u čitavoj cjelokupnoj svetoj crkvi bojevnoj i u svim dijelovima njezinim. Pa jer su se pobožni (ljudi) *Meckel, udovica Rodt*[1]), *Petar i Adam Rodt* pokaza*li* zahva*lnima* i otkupi*li* se tim, što *su* prema namisli našega sv. Oca gospodina pape i prema našoj odredbi od svojih dobara pridonije*li* za gradnju i ukras gore pomenute bazilike glave apostolske, pa za potvrdu od nas dobi*li* ovo pismo, to njima podjeljujemo i dopuštamo po istoj nama povjerenoj vlasti apostolskoj, koju ovdje vršimo, da oni pomenute milosti i oprost upotrijebe i da mu se smiju i mogu veseliti. Dano u *Göttingenu* pod pečatom od nas za to određenim, *prvoga* dana mjeseca srpnja godine Gospodnje 1517.

3.

Iz Machiavellijeva djela „Il principe“.

Glava XVIII. Na koji način treba da vladari drže zadanu vjeru.

Svatko znade, kako je hvale vrijedno u kneza, ako drži vjeru i živi u poštenju a ne u lukavstvu. Pa ipak u naše doba pokazuje iskustvo, da su oni vladari učinili velika djela, koji su se malo obazirali na zadanu vjeru i koji su znali lukavo zavrtjeti mozgom ljudi a najposlije zavladati onima, koji su se oslanjali o poštenje. Treba dakle da znate, e su dva načina borbe: jedan zakonit, a drugi nasilan; prvo je način ljudi, a drugo zvjeradi; ali jer prvi često ne dostaje, treba se drugomu uteći. Zato treba da vladar dobro glumi zvijer i čovjeka. Tu su ulogu vladarima jasno otkrili stari pisci, koji pripovijedaju, kako su Ahil i mnogi drugi od onih vladara iz starine bili dani na nauku kentauru Hironu, koji ih je pod svojim zaptom odgojio. A imati za učitelja pola čovjeka i pola zvijeri ne znači ništa drugo, nego da vladar mora u svoju korist znati upotrijebiti i jednu i drugu narav, jedna bez druge nije trajna. Kad je dakle vladar prisiljen, da znade dobro glumiti zvijer, to neka bira lisicu i lava, jer lav ne uteče zamkama, a lisica se ne obrani od vuka. Potrebno je dakle, da budeš lisicom, da razabereš zamku, a lavom, da uplašiš vukove. Oni, koji se samo lava drže, ne razumiju se u posao. Zato dakle ne može razuman gospodin držati zadane vjere a i ne smije, kad mu je to držanje zadane vjere na štetu i kad je nestalo uzrokâ, s kojih je obećao. A da su svi ljudi pošteni, ne bi ta nauka bila dobra, ali jer su zli pa ti zadane vjere ne drže, ne trebaš je ni ti njima držati. Nikada ne će vladaru ponestati zakonitih uzroka, da uljepša nevjeru. Zato imademo u sadašnje vrijeme nebrojeno primjera, koji pokazuju, koliko se puta mir, koliko li puta obećanje s nevjere vladara prekršilo i pogazilo; bolje je uspjelo onome, koji je znao bolje glumiti lisicu. Ali treba znati tu narav dobro udesiti i biti velik u pretvaranju i licemjerstvu . . .

Vladaru nije potrebno, da ima sva pomenuta svojstva, ali je od prijeke potrebe, da ih naoko ima. Što više — usudio bih se ustvrditi to, da je pogubno, ako ih vazda imade i drži; a kad se samo čini, da ih ima, onda su korisne: t. n. p. činiti se a i biti milosrdan, savjestan, čovječan, pobožan, iskren, ali ujedno, ako potreba ište, biti i spreman, da to ne budeš pa da uzmogneš i znadeš zamijeniti s protivnim. A moraš znati i to, da vladar, a osobito nov vladar, ne može očuvati sve ono, što veže čestite ljude; da bi održao svoj položaj, često je prisiljen, da radi uskos zadanoj riječi, da radi uskos čovječnosti, uskos ljubavi, uskos vjeri. Zato mora znati svoju kabanicu okretati prema vjetru i prema mijeni sreće; i kako gore rekoh, neka se, ako može, ne udalji od dobra, ali ako je potreba, neka znade zaći u zlo . . .

[1]) Gotov obrazac ispunja se imenom.

4.

Iz Lutherovih teza protiv oprosta.

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

1. Kad naš učitelj i gospodin Isus Krist veli: činite pokoru i t. d., to hoće, da sav život njegovih vjernika na zemlji bude neprestana i neprekidna pokora.

2. A ne može se i ne smije ta riječ o sakramentu pokore t. j. o ispovijedi i zadovoljštini onako razumjeti, kako je vrše svećenici.

5. Papa ne će, a i ne može drugu kakvu kazan odrediti osim onih, koje je naložio po svojoj volji ili po kanonu t. j. odredbama papinskim.

21. Stoga se varaju navjesnici oprosta, kad vele, da će čovjek po papinskom oprostu biti prost od svih muka i blažen.

27. Tko kaže, da će duša ončas seliti iz očilišta, čim groš padne u škrinjicu i zaječi, taj propovijeda trice i kučine.

32. Tko drži, da je oprosnim pismima siguran za svoje blaženstvo, taj će zajedno sa svojim učiteljima otići do bijesa.

36. Svaki kršćanin, koji ćuti pravo kajanje i bol zbog svojih grijeha, njemu se potpuno praštaju muke i krivnja, te ga to ide i bez oprosta.

43. Kršćane treba poučavati: bolje radi, tko siromahu daje ili potrebnomu posuđuje, negoli tko kupuje oprost.

62. Pravo, istinito blago crkve jest sveto evanđelje veličanstva i milosti Božje.

66. Blago oprosta jest mreža, kojom se u sadašnje vrijeme hvata bogatstvo ljudi.

77. Kad se veli, da ni sv. Petar ne bi mogao većega oprosta dati, da je sada papom, znači huliti na sv. Petra i papu.

94. Kršćane treba opomenuti, neka gledaju, da kroz križ, smrt i pakao pođu za glavom svojom Kristom.

95. Pa stoga neka više s mukom idu u carstvo nebesko, negoli sigurajući se unutrašnjim mirom.

5.

Popratno pismo za Luthera[1]).

(Salvus conductus).

Našemu čestitomu, milomu, pobožnomu
doktoru Martinu Lutheru, Augustincu.

Mi Karlo Peti, po milosti božjoj izabrani car rimski, u svako vrijeme množitelj države i kralj Njemačke, Španjolske, obiju Sicilija, kralj jerusalemski, ugarski, dalmatinski, hrvatski[2]) i t. d., nadvojvoda austrijski i vojvoda burgundski, grof habsburški, flandrijski i tirolski i t. d. priznajemo, kad smo iz valjanih razloga pozvali Martina Luthera, Augustinca, ovamo u Worms, da smo mu za to u ime svoje i svete države dali popratno pismo i obećali sigurnost od svakoga, a baš s voljom po carskoj vlasti i po ovom pismu određujemo, da na 21. dan poslije predaje ovoga našeg pisma dođe ovamo u Worms i da ovdje čeka raspru našu i državnih staleža, a onda da se može i smije odavde vratiti na svoje sigurno mjesto, a mi i nitko drugi neka ga ne vrijeđa i ne smeta. I zatim svim knezovima izbornicima, knezovima crkvenim i svjetovnim, prelatima, grofovima, barunima, vitezovima, ministerijalcima, starješinama, načelnicima, sucima, vijećnicima, građanima, općinama i inače svim drugim našim i državnim podanicima i vjernima, kojugod čast državnu ili općinsku vršili, nalažemo ozbiljno ovim pismom i želimo, da stalno i čvrsto vrše popratno pismo, izdano od nas i od države naše pomenutomu Lutheru, da ga na njegovu polasku i povratku prate i pribave mu pratnju, a njega nasuprot da ne vrijeđaju i ne žaloste niti da dopuste, da to itko drugi čini, i svaki neka voli kloniti se nemilosti i kazni naše i države. To mi ozbiljno mislimo u ispravi, u ovom pismu.

Dano u našem i državnom gradu Wormsu na šesti dan mjeseca ožujka po rođenju Kristovu 1521., druge godine našega vladanja u državi rimskoj a šeste u svim ostalim zemljama.

Carolus.

Po nalogu gospodina cara
svojom rukom
Albreht kardinal od Mainza, vrhovni kancelar.

Nikola Zwyl.

[1]) Pismo je pisano njemačkim jezikom (osim riječi „Po nalogu i t. d. — *Ad Mandatum Domini imperatoris manupropria* — što su pisane latinski), a prevedeno je po faksimilu, priopćenom u „Spamers Illustrirte Weltgeschichte“.
[2]) Po ugovorima s Vladislavom II. Jagelovićem osigurano je Habsburgovcima ugarsko i hrvatsko prijestolje, ako Jagelov rod ostane bez muškoga potomka. Habsburgovci imadu po tom ugovoru naslov kralja ugarskoga i hrvatskoga.

6.

Pismo, kojim se Luther poziva na državni sabor u Worms.

Karlo po milosti Božjoj car rimski, za sva vremena množitelj države i t. d.

Moj čestiti, mili i pobožni!

Budući da smo mi i staleži svete države, sada ovdje sakupljeni, naumili i odlučili, da dobijemo od tebe upute zbog nauka i knjiga, koje su od nekoga doba od tebe potekle, to smo tebi, da ovamo dođeš i opet se na svoje sigurno mjesto vratiš, dali našu i državnu popratnicu sa slobodom i sigurnošću na putu; nju ti sada šaljemo sa zahtjevom, da zaputiš i 21. dana, kako to ište naše popratno pismo, zacijelo i stalno stigneš ovamo k nama i da ne izostaneš; da se ne bojiš nikakve sile ni nepravde. Mi ćemo te onda po našem popratnom listu štititi. Napokon se tvomu dolasku i stalno nadamo. To je naše ozbiljno mnijenje.

Dano u našem i državnom gradu Wormsu na šesti dan mjeseca ožujka godine 1521., druge godine našega vladanja.

Carolus.

Po nalogu gospodina cara
svojom rukom
Albrecht, kardinal od Mainza, vrhovni kancelar.
Nikola Zwyl.

7.

Luther udaren državnim progonom.

(Iz wormskog edikta od 8. svibnja 1521.).

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

Prije svega . . . . želimo, da vi svi skupa i pojedinci (t. j. knezovi, staleži i podanici) poslije 20 dana, što se navršuju 14.

dana ovoga mjeseca svibnja, pomenutoga Luthera ne primate ni u kuću ni u kućište, da ga ne hranite, ne pojite i ne krijete; da ga ni zborom ni tvorom, ni tajno ni javno nikako ne pomažete, podupirete, idete na ruku, nego ako ga ugledate, gdje dolazi i ulazi, pa vam on ruku dođe, uhvatite ga i nama zdrava pošaljite ili naložite, da se to učini, ili nam to bar (ako on dopadne ruku) smjesta doglasite i prijavite. Za to sveto djelo naknadit će se Vama i muka i trošak. Ali s njegovim pristašama, pomagačima, zaštitnicima i nasljednicima i njihovim pokretnim i nepokretnim imutkom treba da tako postupate zbog našega i državnog izgona. Njih treba naime da oborite i uhvatite, a njihova dobra u svoje ruke uzmete, na korist svoju upotrijebite i zadržite, ako pouzdanim pismom ne izjave, da su se zablude ostavili i u pape oproštenje zatražili.

Nadalje nalažemo također svima, da vas nitko spise pomenutoga Martina Luthera, što ih je naš sv. Otac prokleo, niti ijednoga drugog spisa, što ga je on dosad latinski i njemački ili u drugim jezicima napisao, ne kupuje, ne prodaje, ne čita, ne zadrži, ne prepiše, ne tiska, ne da prepisati, ne propovijeda, ne zaštićuje, jer su opaka, sumnjiva, te ih je očevidno tvrdokorni jeretik napisao. Jednako zapovijedamo ozbiljno pod prijetnjom strogih kazni svima, koji su sudu pridijeljeni i tu namješteni, da sve sada pomenute spise, knjige i slikarije, koliko je toga, bilo što mu drago, dosad načinjeno, napisano, tiskano i naslikano po ovoj zapovijedi uzmu, razderu i javno spale, gdjegod bi se u cijelom svetom rimskom carstvu i našim nasljednim zemljama našlo.

. . . A da se to sasvim izvrši i da se tomu vjeruje, zato smo mi našim carskim pečatom potvrdili ovo pismo, koje je u našem gradu i u gradu svete države u Wormsu izdano 8. dana mjeseca svibnja godine 1521. i to godine druge vladanja našega u državi rimskoj, a u ostalim zemljama godine šeste.

8.

Del Canov izvještaj o prvom putovanju oko zemlje 1522.

(Koelliker O., Die erste Umsegelung der Erde durch Fernando de Magelanes und Juan Sebastian del Cano 1519—1522.[1]).

Njegovu vele štovanomu Veličanstvu!

Vaše visoko Veličanstvo neka znade, da smo mi stigli, još samo 18 ljudi, s jednom od pet lađa, koje je Vaše Veličanstvo izaslalo, da otkriju mirodije pod Ferrantom de Magelanesom, slavne uspomene kapetanom. Da bi se uputilo u najznamenitije događaje našega putovanja, pišem ukratko ovo:

Mi smo došli do 54⁰ preko crte jednake dnevne i noćne dužine[2]), gdje smo našli cestu, koja vodi u more među kopnom Vašega Veličanstva i Indije. Cesta je duga 100 legua[3]). Zaplovivši u to more nijesmo kroz 3 mjeseca i 20 dana, premda je vjetar povoljan bio, našli zemlje osim dva malena nastanjena otočića, onda smo došli u arhipelag mnogih zlatnih, bogatih otoka. Ovdje umre naš kapetan Ferrante de Magelanes s mnogo drugih. Budući da nijesmo mogli zbog maloga broja ljudi dalje ploviti, raspremismo jedan brod, a s druga dva plovljasmo od otoka do otoka, dok nijesmo uz pomoć Božju otkrili Moluke; a to se dogodi 8 mjeseci poslije smrti našega kapetana.

Ondje smo nakrcali one dvije lađe klinčacem. Vaše Veličanstvo neka znade, da smo ploveći k Molucima otkrili kamfor, pimet i biser. Kad smo htjeli te otoke ostaviti, opazismo veliku pukotinu na jednoj od one dvije lađe, a nije se dalo drukčije popraviti, nego da tovar istovarimo. Budući da je tako mnogo vremena proteklo, dok su se lađe spremile, da se preko Zabbe[4]) i Melake[5]) vrate, odlučili smo, da ili umremo ili Vašem Veličanstvu časno služimo pa da samo s jednom lađom, prepuštajući onu milosti Božjoj, otplovimo, e da bi Vas mogli o pomenutom otkriću obavijestiti.

[1]) Kad se S. del Cano sretno povratio na „Viktoriji" u Španjolsku i usidrio u luci San Lucar de Berrameda, pošalje još isti dan svoj ovdje priopćeni prvi izvještaj o tom putu u Valladolid kralju Karlu I. [2]) To je ekvator. [3]) Legua = 5920 m. [4]) Java. [5]) Malacca.

Na tom putu otkrismo mnoge i veoma bogate otoke, među njima Bandam, gdje raste oraškov cvijet i orašak, Zabbu, gdje uspijeva papar, i Timor, gdje raste sandalovina; na svim tim otocima ima vrlo mnogo đumbira. Sve te mirodije, što smo ih na tim otocima uzeli, donosimo sa sobom, da ih Vašem Veličanstvu pokažemo. Jednako donosimo mirovne ugovore sviju kraljeva i gospodara pomenutih otoka, što su ih oni svojom rukom potpisali, gdje obećavaju, da će se kao kraljevi i knezovi pokoravati Vašem Veličanstvu.

Pošto smo od posljednjega otoka otplovili, u strahu od portugalskoga kralja, koji je u svim svojim zemljama radio, da tu brodicu zarobi, e da Vaše Veličanstvo ne bi nikad više ništa o njoj čulo, nijesmo nigdje pristali, a hranili smo se jedino žitom, rižom i vodom. Na tom putu poginu 22 momka od glada; oskudica nas prisili, te smo pristali na otoku Kap Verde.

Namjesnik tih otoka uze nam barku s 13 momaka te htjede mene s cijelom momčadi na lađi, koja je krcata mirodijama dolazila iz Kalikuta, poslati u Portugal veleći, da nitko osim Portugiza ne smije otkrivati mirodija. Da se nas dočepa, opremi 4 lađe. Ali ja odlučih, da ću prije sa svojom momčadi izginuti negoli Portugizima pasti u ruke; pa nam tako pođe za rukom, te smo s najvećom mukom radeći sisaljkom — jer smo morali neprestano danju i noću iz lađe crpsti vodu, — iznemogli, kako ljudi već mogu biti, uz pomoć Boga i sv. Marije zajedrili i nakon trogodišnjega putovanja ušli u luku San Lucar.

Molim Vaše Veličanstvo, da ishodi u kralja portugalskoga slobodu one trinaestorice, koji su Vam tako dugo služili. Vi ćete znati cijeniti, što smo otkrili, da je zemlja okrugla, i oplovili je; putujući na zapad povratili smo se s istoka. Molim također Vaše Veličanstvo, da priznavajući teški posao, znoj, glad i žeđu, zimu i vrućinu, što je naša momčad pretrpjela u službi Vašega Veličanstva, njoj milostivo oprosti vozarinu za tovar one robe, što su je sebi kući dopremili t. j. njihovu quintaladu (cuarta e veintena).

S tim svršujem, ljubeći skute i ruke Vašem Veličanstvu.

Pisano na brodu Viktoriji u San Lucaru 6. srpnja 1522.

Kapetan *Juan Sebastian del Cano.*

9.

Sacco di Roma.

(Ziegler, Historia von der Romischen Bischof Reich*).

Godine 1527. poslije rođenja Gospodnjega, na 5. svibnja uvečer dođe vojvoda Karlo bourbonski, carski namjesnik u Italiji, s njemačkom i španjolskom vojskom pred grad Rim te se ukonači kod samostana i vrata sv. Pankracija u predgrađu Leonini do vrata S. Spirito na Campo Santo; u samostanu sv. Onofrija, što stoji baš do grada, nađe nešto vina, kojim se vojska okrijepi. Naskoro pošalje vojvoda bourbonski k vratima i papi trubača i zatraži, da carskoj vojsci dopusti prolaziti, da im plaću, živež i hranu predujmi i naznači, eda bi uzmogli dospjeti u kraljevinu Napulj. To je papa s prezirom odbio.

Nato se vojvoda bourbonski posavjetova s knezovima i kapetanima, uzmu na um visost carevu, prkosno odbijanje papino, veliku bijedu i oskudicu vojske i najveću pogibao njih sviju, jer je pred njima bio papa sa svojom rimskom vojskom a za leđima vojvoda urbinski i grof Guido Rangon sa svim saveznim četama, gotovo sa 40.000; cijela okolina bijaše im neprijatelj, nijesu znali nikakove pomoći, prehrane, spasa ni izlaza. Stoga u najvećoj stisci zaključe, da će bez ikakva odgađanja brzo i smjesta jurišati na grad Rim i Bogu se preporučiti; tješili su se nadom na sigurnu, ako i gorku pobjedu. Nato postave zaleđe i stražu, uvrstaju čete i dadu cijelu noć trubiti i bubnjati, da se narod u gradu zbuni, umori i smete. Sjutradan u zoru, u ponedjeljak na 6. svibnja, spusti Bog gustu maglu, koja je carsku vojsku prekrila, te je ne mogahu dobro iz grada vidjeti. Nato Bourbon istiha zovne na oružje, određene čete potakne na juriš, premda nijesu imali ni topova ni ljestava; uzeše daske kod ciglane i poput rešetke svežu vrbovim prućem jednu s drugom. Kad su dakle Nijemci počeli jurišati kod turionskih vrata, desno među brdom Janikulom i bolnicom svetoga Duha, a na njih s kula gradskih gruvao silan top, morali su tu uzmaknuti, te su na drugi nasip s desne strane kod nekoga visa potekli; i na ozbiljno nagovaranje kapetana Filipa Stumpffa počeli su njemački najamnici silom jurišati. Premda su skupo platili, prijeđu ipak kod sv. Onofrija

*) Po Rankeovu djelu: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation.

naglo preko zida, prvi uđu i poubijaju vojnike na bedemu. Na drugom mjestu, lijevo pokraj vrata turionskih, jurišali su Španjolci iza stolne crkve sv. Petra, pa kad su i oni u prvi kraj bili odbijeni, živo zaželje vojvoda bourbonski da navali, htjede i druge potaknuti; bijaše među njima prvi, jer su htjeli odustati, ne navaliti junački. Bourbon spopade ljestve, i kako se uspinjao, prostrijeli mu stegno puškom ne neprijatelj nego jedan španjolski strijelac; pa premda oćuti dobro, da mu nema dulje života, opet je vojnike najživlje opominjao, da ne uzmaknu. To se kosnu srca Španjolaca tako, da su, ako i jesu s velikom mukom ljuto napadali, mnogi na svom mjestu mrtvi popadali.

Carevci se nijesu jurišem zadržali preko jednoga sata. A sav juriš i pljačkanje cijeloga predgrađa potraja tri sata. Papa Klement nije se toj provali ni nadao, te se u onaj čas dao nositi u crkvu sv. Petra da služi misu; pa kad su mu o jurišu pripovijedali, smijao se tome i držao, da je siguran. Tako je ostao, dok nijesu neprijatelji provalili u hram i njemu na oči poubijali Švicare i crkvene sluge. Kad je to vidio, pobjegne doskora od mise te brzo uskoči na tajna vrata i kroz zatvoreni hodnik. Vojnici su stajali u redu kod stolne crkve sv. Petra, dok nije sva vojska dokraja unišla i sakupila se. Vrhovni su zapovjednici strogo držali red, odredili, da se dobro pazi i straži, nijesu ni jeli ni pili niti se kako odmarali; ne okane se, već ushtiju stečenu pobjedu privesti kraju i stari grad, cijeli Rim s onu stranu Tibera u jedan mah osvojiti i dobiti.

Kad dakle vojnici uniđu, napune doskora sve ulice, što su bile prazne; pa jer se (stanovnici) carevcima kod juriša nijesu nikako opirali niti su im štete kakve nanosili, nijesu krvoločno bjesnjeli, kako to pobjednici znadu, nego su stanovnike, koliko su mogli štedjeli i čeznuli samo za plijenom i blagom, jelom i pilom. Svejedno je rimskih vojnika palo 3000, a i nekoliko je građana bilo probodeno. Obnoć su carski vojnici odasvud provalili u kuće, sve su, do čega su došli, hvatali, plijenili, otimali, nijesu štedjeli ni stranca ni građanina, ni bogata ni siromašna, ni staro ni mlado; svaki se morao velikim novcem otkupiti ili sužanjstva dopasti. Tu stade velika bijeda i nevolja, vika, jauk i plač žena i djece; sve kovčege i ormare raslupaju i razbiju, provale u njih i sve unište.

10.

Iz pisama kneza Andrije Kurbskoga i Ivana IV. Vasiljevića Oštroga.

(Skazanija knjazja Kurbskago[1]).

I.

Iz prvoga pisma kneza A. Kurbskoga caru i velikome knezu moskovskome.

Care Bogom veoma proslavljeni, koji si dapače svijetlio kao luč pravoslavlja a koji se sad s naših grijeha u sasvim drugom liku pojavljuješ. Slušaj, care, koji imaš gubavu savjest, kakove nema ni u neznabožaca! . . . Dalje o svemu tome govoriti ne dadoh svome jeziku. Radi ljutoga progonstva iz države tvoje, radi velike gorčine, koja mi srce ispunja, nastojat ću, da ti koju reknem.

Čemu si, care, upropastio tolike u Izraelu? Čemu si Bogom Tebi dane vojvode ubijao raznom smrću? Čemu si prolijevao njihovu pobjedničku krv po crkvama Božjim za svetih obreda? Čemu si za one, koji su ti bili poslušni i koji su život svoj za tebe žrtvovali, izmišljao nečuvena mučeništva i progonstva i smrt — izdajom, čarolijama i drugim nepodopštinama potvarajući pravoslavne? Čemu se svom snagom upinješ, da svijetlo pretvoriš u tminu, a slatko da nazoveš gorkim? Što su sagriješili pred Tobom, care? Čime su te razgnjevili kršćanski namjesnici? Nijesu li svojim junaštvom razorili i sasvijem Tebi pokorili ponosna carstva[2]), kojima su prije djedovi naši robovali? Nije li ti Bog po njihovoj revnosti i mudrosti dao čvrste gradove germanske?[3]) Zar si nas bijednike time nadario, da nas s čita-

[1]) Andrija Kurbski, potomak jedne od vladarskih porodica roda Rjurikova, vojskovođa Ivana Oštroga, pristaša Adaševa i Silvestra, pobježe k Poljacima da umakne carevoj osveti. Iz Poljske upravi na cara Ivana Oštroga pisma, u kojima ga je korio radi nedjela njegovih, a car mu odgovaraše opet dugim pismima. Ta glasovita pisma, što ih izmijeniše car i odmetnik, zapremaju znatno mjesto u ruskoj književnosti 16. stoljeća. Osim toga je napisao „Istoriju Ivana Oštroga“, „Istoriju sabora florentskoga“, razne poslanice i pisma, tako knezu Ostroškomu, knjeginji Čartorijskoj. [2]) Kazanj i Astrahan. [3]) To su gradovi Mačevnoga reda u Livonskoj.

vim porodicama[1]) ubijaš? Ili držiš, care, da si besmrtan? Ili da ćeš, zaveden kakvim krivovjerjem, moći umaknuti neumitnome sucu, božanskom Isusu, koji će uistinu suditi cijelome svijetu a ponajviše oholim mučiteljima?

Koje zlo, koje li progonstvo nijesam od tebe pretrpio! Kuku i motiku digao si na me. Uzvratio si mi zlo za dobro, a za moju ljubav mržnju nepomirljivu. Krv moja, koja je poput vode za tebe tekla, vapije protiv tebe ka Gospodu mojemu. Bog prozire u srca. Nemoj se, care, zavaravati ispraznim mislima, jer smo od tebe izginuli poubijani nedužno, jer smo bez pravde zatočeni i prognani; ne raduj se tomu, hvaleći se taštom pobjedom; oni, što si ih ubio, stoje pred prijestoljem Božjim i zovu osvetu na Tebe, a mi, koje si protjerao bez pravde iz zemlje, vapijemo dan i noć k Bogu. Što se u oholosti svojoj hvališ mnoštvom vojske svoje te u tom kratkotrajnom, brzom vijeku izmišljaš mučila za kršćanski rod, da se narugaš i ubijaš anđeosko lice? Što se hvališ svojim podlim laskavcima i drugovima svojim, gosteći se sa svadljivim bojarima svojim, koji uništuju dušu i tijelo tvoje, koji te zavode na raskalašenost? A naložit ću, da mi ovo suzama mojim natopljeno pismo polože sa mnom u grob, kad budem s Tobom išao na sud pred Boga svoga, pred Isusa Krista. Amen. Pisano u Volmeru, gradu gospodara mojega kralja Augusta Žigmunda.

II.

Iz poslanice Ivana Vasiljevića, cara i velikoga kneza cijele Rusije, knezu Andriji Kurbskomu na pismo, što ga je knez A. Kurbski pisao iz grada Volmera.

. . . Zašto si, kneže, ako držiš, da ima u Tebe straha Božjega, zavrgao jedinorođenu dušu svoju? Što ćeš dati umjesto nje na danu sudnjem? Ako i cijeli svijet stečeš, najposlije će te ipak smrt zateći. Zašto si za tijelo prodao dušu? Ti si tijelu za volju upropastio dušu, radi prolazne si slave stekao bljutavu slavu; nijesi se razjario na čovjeka, na Boga si ustao. Čuj, bijedniče, s kakove si se visine a u kakovu propast strovalio i s tijelom i dušom svojom! Na Tebi se ispunja ona: „I što drži da ima, uzet će mu se!“ Iz samoljublja, a ne Bogu za volju

[1]) U Rusiji je smrt glave obitelji povukla za sobom smrt cijele svojte.

pogazio si strah Božji. Oni, što su ondje[1], a imadu razum, moći će razumjeti zlobnu mržnju tvoju, jer si to učinio od želje za praznom slavom i bogatstvom, a nijesi bježao od smrti. Ako si po svome kazivanju pravedan i bogobojazan, zašto si se uplašio nedužne smrti, koja nije smrt nego dobitak? Ta najposlije ćeš svakako umrijeti! Ako si se uplašio krive smrtne osude za neprijateljsku slogu tvojih drugova, satanskih sluga, to je jasna vaša izdajnička namisao od početka pa do sada. Zašto si prezreo riječi apostola Pavla, koji veli: „Svaka se duša neka pokorava vladarima, koji vladaju: nema vlasti, koja nije od Boga, oni pak, koji se protive vlasti, protive se Božjoj zapovijedi". Pogledaj to i znaj, da se onaj Bogu protivi, koji se vlasti protivi, a ako se tko Bogu protivi, taj se zove odmetnik, a to je još veći grijeh.

Ako je malen grijeh (što ga počinih), ali uzrokom mu je vaše zavođenje na grijeh i vaše izdajstvo. Što više i ja sam čovjek, a nema čovjeka bez grijeha, bez grijeha je jedino Bog; nijesam, kao što si ti, koji se anđelima držiš ravnim. A što da govorimo o bezbožnim ljudima![2]. Ta oni svi ne vladaju državom svojom: kako im podanici njihovi nalažu, tako i vladaju. A ruski samodršci od postanka sami vladaju u državi svojoj, a ne bojari i velmože. I to ti u svojoj zlobi nijesi mogao razumjeti, kad zoveš strahom Božjim to, da bude samodržac pod vlašću pomenutoga popa i pod vašom bezbožnom zapovijesti. A po tvome je mnijenju bezbožnost, kad mi po vlasti od Boga nam danoj sami vladamo i kad nijesmo htjeli da s vašega zločinstva budemo pod vlašću popovom.

Ja i blagopokojni moj brat Juraj ostadosmo siročad bez roditelja, ne nadajući se ni otkuda brizi za se, svu smo nadu polagali u milost presvete Bogorodice, u molitve svih svetih i u blagoslov naših roditelja. Meni je tada prošlo osam godina, kad se podanicima našim ispuni želja njihova; nađoše carstvo bez vladara, a nas gospodare svoje ne udostojiše nikakve čestite brige; sami se pomamiše za bogatstvom i slavom, te je tako jedan udario na drugoga. I što su stvorili! Koliko li su ocu našemu vjernih bojara i vojvoda pogubili! Dvorove, sela i imanja djedova naših prisvojiše sebi te se u njima udomiše. Tako se sami zacariše. Sa mnom i s jedinorođenim bratom, blagopokojnim Jurjem počeše postupati kao s tuđincima ili kao sa prosjačkom djecom. Kako li sam stradao u odijelu i jelu! Sjećam se, kad smo se jednom u djetinjstvu igrali, sjedio je knez Ivan Šujski u sobi, laktom se upr'o o postelju oca našega i ispružio noge; nije nam bio otac nego gospodar. Tko da podnese takovu obijest? A što su učinili s roditeljskom blagajnicom? Sve su s promišljenom lukavštinom ugrabili. Izatoga navališe na gradove i sela, te su s groznim mukama i mnogovrsnim nevoljama nemilosrdno grabili imutak stanovnicima. Tko da izbroji nedjela njihova, što su ih susjedima učinili?

[1]) U Poljskoj. [2]) O Poljacima.

A što želiš, da ti pismo polože s tobom u grob, stresao si sa sebe zadnji trun kršćanstva. Ti si time, što si prezreo zapovijed Gospodinovu, da se zlu ne smijemo protiviti, odbacio i ono obično posljednje oproštenje, što ga neprosvijetljeni imadu; prema tome ne smiju te ni opojati. U našoj domovini, u livonskoj zemlji, zoveš grad Volmer gradom neprijatelja našega kralja Sigmunda. Time izvodiš svoju zlobnu, pasju izdaju dokraja. No čemu da trošimo još riječi? Premudri Salamon veli: „S bezumnim ne gubi riječi". Da imadeš bistru pamet i zdrav razum, bio bi sličan pritoku: „Razum se premudroga množi kao potok, a savjeti su njegovi kao izvor životu". Ti si sin luđaka, a tijelo je luđaka kao truhli sud, ništa se ne može u njemu održati, tako i ti ne možeš sabrati svoj razum. — Pisano u glavnom, carskom, prijestolnom gradu naše velike Rusije u Moskvi, na stubištu našega carskoga praga 5. dan mjeseca srpnja godine 1072. od stvorenja svijeta[1]).

11.

Lublinska unija 1569.

(Koscielc, Diariusz Lubelskiego sejmu unii. Rok 1569.).

(Zrzodlopisma do dziejow unii kor. Polskiej i v. k. Litewskiego. Czesc III.[2]).

Sigmund August, po milosti Božjoj kralj poljski, veliki knez litvinski, gospodar i nasljednik ruski, pruski, mazovski, zmudzijski i t. d.

Svima zajedno i svakomu napose izrijekom javljamo i dajemo na znanje. Zbog mnogih prošnja i molba svih krunskih

[1]) God. 1564. [2]) Diariusz je pisan poljski.

staleža, kao što i zbog državne potrebe i zbog dužnosti i našega kraljevskoga upravljanja, a zato, da uniju velike kneževine litvinske s krunom poljskom, što ju je stvorio naš pradjed i svi ostali staleži tih država i što su je zatim drugi naši prethodnici utvrdili i učvrstili, takovu kraju privedemo, da se ne bi mogla nikada ničim ni narušiti, nikada razvrgnuti, — sazvali smo prošle godine prema našoj konstituciji taj glavni zajednički sabor; nije ni o čem drugom vijećao nego samo o potrebi i poslu unije. U tom su se poslu svi staleži krune i velike kneževine Litve skupili. A taj su cijeli posao među sobom, a mi među njima, koliko je to pripadalo uredovanju i našoj kraljevskoj vlasti po povlasticama, poveljama i pismima tako predaka naših kao i po onima, što smo ih već izdali i izdat ćemo, pa kako je potreba pokazala, odlučili i zaključili te zajedničkom prisegom potkrijepili i utvrdili na velikom saboru ljudi svakoga staleža i raznih rodova, nesamo gospoda savjetnici nego i staleži, svaki za se i za one, koji su ih s punomoćima poslali, i za potomstvo svoje i njihovo. A mi tim zuključkom i snagom toga sadašnjega sabora potkrepljujemo i potvrđujemo na vječna vremena svaku riječ i djelo unije pismenom potvrdom o tome izdanom. O svemu tome govore naširoko isprave i povlastice i one, što smo ih prije i poslije tu izdali, pa i one, što su ih oni sami među sobom napisali, stvorili i prisegom potvrdili; a te mi ovdje „pro insertis habere volumus"[1]). Stoga smo odredili, da se svaka unese potpuno i točno po sadašnjem zaključku. Naložili smo svakomu kancelaru, da mora izdati u svom vojvodstvu autentično pod našim pečatom izvatke naređujući i određujući, da im treba tako vjerovati, kao da su sami originali.

A prije negoli se taj zaključak i gore pomenuto djelo, što se u uniji stvorilo, zbilo, vratili smo kao svome tijelu svoje ude iz službenih i znatnih razloga a na žive opomene svih krunskih staleža, imajući na umu prisegu svoju, što smo je dužni zemlji volinskoj, kijevskoj i podlaškoj, sa svim njihovim uvjetima i osebinama, koje pripadaju kruni poljskoj i koje su joj davno već prije početka te unije pripadale. Vratili smo tako, te jesu i bit će svi stanovnici tih zemalja, svaki po svom glasu i položaju, po svojoj volji i slobodi pravi učesnici dobara naroda poljskoga i

[1]) Želimo, da se uvrste.

uživat će ih, kako ih uživaju ostali krunski stanovnici, i bit će pod vladom krune, kako su već i sada, pa isto tako uživat će pa i uživaju službe poljske i sva prava u svim potrebama i poslovima prema potrebama i navedenim pravima. O tom je naširoko napisano u povlastici krune *vigore restitutionis*[1]) izdanoj. Tim zaključkom sabora određujemo, da sve to ima ostati i biti nepromijenjeno i nenarušeno za sva vremena po ovom zaključku saborskom.

Kao mjesto za opći krunski sabor u Poljskoj, što ga imamo sazivati, određujemo da bude Varšava, kao što je i sada; ipak, ako bi se kakov znatan slučaj desio, te ga ne bi mogli onamo sazvati ni ondje držati, neka nam bude slobodno, da ga sa privoljom i po savjetu gospode staleža obiju naroda sazovemo u Poljskoj ondje, gdje bi to najprikladnije bilo.

A okružni sabori neka se sazivaju i drže po običaju baš tako u Poljskoj, kao što u Litvi. Oko oglašenja njihova nastojat će naše kancelarije tako, da će slati pisma, a starostije će razašiljajući ih udesiti, da će ljudi oglas njihov dvije ili tri nedjelje prije svoga sastanka saznati.

Dali smo i naznačili smo mjesta gospodi vijećnicima litvinskim, duhovnim i svjetovnim, među gospodom savjetnicima krunskim kao jednomu i sada zajedničkome senatu. Pa tako i zemaljskim poslanicima vojvodstava litvinskih među vojvodstvima krunskim: ona mjesta imadu zauvijek tako ostati, kako je to u našem pismu napose navedeno.

Ovaj članak o sigurnosti *exequii*[2]) velike kneževine litvinske (kako je predviđeno u zajedničkom spisu i povlastici, što je o uniji između naroda poljskoga i litvinskoga po nama potvrđena), kao što i drugi[3]) u povlastici zajednički navedeni neka se stalno dovijeka drže. Zato smo za bolje svjedočanstvo svega toga naložili, da se udari naš pečat.

Dano u Lublinu na velikom saboru dne 11. kolovoza godine Gospodnje 1569. vladanja našega četrdesete.

[1]) Po restituciji (povraćenju). [2]) Vršenja. [3]) Članci.

*

12.

Bartolova noć (1572.).

A.

(Iz memoira Marguerite Valois[1]).

Kad je Pardaillan[2]) svojim grožnjama na večeri kod kraljice, moje majke, otkrio zle namjere Hugenota[3]), pa kad je kraljica razabrala, da je s toga događaja došlo već do toga, da će oni, ako se njihovoj namjeri još iste noći ne doskoči, udariti na kralja i na nju, odluči, da će otvoreno kralju Karlu svu pogibao, u kojoj se nalazi, doglasiti preko g. maršala Raiza; znala je, da će kralj od njega lakšega srca to primiti negoli od koga drugog, jer mu je on bio pouzdaniji, a kralj njemu skloniji. On ga potraži naveče u njegovu kabinetu oko 9 ili 10 sati pa mu reče, da on kao njegov vjerni sluga ne može zatajiti pogibli, koja prijeti, ako ostane kod svoje odluke, što ju je stvorio radi istrage protiv g. Guisa; jer mora znati, da taj napadaj na admirala nije počinio Guise sam, nego da su sudjelovali moj brat kralj poljski, od toga doba kralj francuski, i kraljica — majka moja; kralj je znao za krajnje nezadovoljstvo kraljice, majke moje, radi ubistva Charryjeva[4]); a imala je osobit uzrok, jer je onda imala malo takovih sluga, koji bi samo o njoj bili zavisni; znao je, da se od djetinjstva njegova cijela Francuska pocijepala, katolici pristali uz Guisa a Hugenoti uz princa Condéa, a jedni i drugi gledali su da njemu otmu krunu, koju mu je sačuvala iza Boga mudra i budna kraljica, majka njegova, koju u toj nevolji nije nitko vjernije pomagao od plemenitoga Charryja; on znade, da se ona tada zaklela, da će osvetiti to umorstvo; isto tako vidi, da bi pomenuti admiral bio uvijek vrlo opasan toj državi, pa kolikogod se gradio, da mu je odan i da je voljan služiti Njegovu Veličanstvu u Flandriji, ipak nije imao na umu drugo, nego da smuti Francusku. Njezina je namjera samo bila, da ukloni tu kugu admirala iz ovoga kraljevstva; ali nesreća je htjela, da je

[1]) Marguerite Valois, kćerka Henrika II. i Katarine Medici, udala se nekoliko dana prije Bartolove noći za kralja Navarskoga Henrika, poznijega kralja Henrika IV. [2]) Jedan od poglavica hugenotskih. [3]) Radi pokušanoga umorstva admirala Colignyja. [4]) Ljubimac kraljev.

Maurevet[1]) promašio cilj, a Hugenoti su tako očajni, te svaljuju svu krivnju nesamo na g. Guisa nego i na kraljicu majku i kralja poljskoga, njegova brata, dapače drže, da je i sam kralj Karlo na to pristao; zato su odlučili, da će se još noćas prihvatiti oružja. On vidi, da je njegovo Veličanstvo u vrlo velikoj pogibli koje od katolika zbog g. Guisa, koje od Hugenota zbog navedenih razloga.

Kralj Karlo, koji je bio vrlo pametan a kraljici mojoj majci uvijek vrlo poslušan i skroz katolički knez, a vidio također, kud to smjera, odmah odluči pristati uz kraljicu svoju majku i podati se njezinoj volji i njezinu ličnost preko katolika braniti od Hugenota. A zatim pođe da potraži kraljicu svoju majku i pošalje po g. Guisa i sve ostale princeve i katoličke zapovjednike, te se zaključi, da se još iste noći počini sv. bartolovski pokolj. Odmah se dadu na posao, upnu se svom snagom, zazvone na bunu, svaki poleti po zapovijedi u svoj kotar nesamo na admirala nego i na sve Hugenote. G. Guise pođe do stana admiralova; njemački plemić Besme pođe gore u sobu, probode ga i baci kroz prozor pred svoga gospodara g. Guisa.

Koliko je do mene, ne spomenuše mi o svemu tome ni riječce. Vidjela sam, gdje je sve bilo zabavljeno: Hugenoti bijahu u očaju s te rane, a gg. Guisi u strahu, da ih ne povuku pred sud; sve je sebi šaputalo u uho. Hugenotima bijah sumnjiva, jer sam bila katolikinja, a katolicima, jer sam se udala za Hugenota kralja navarskoga. Tako mi nitko ništa ne reče do navečer, kad sam bila u spavaćoj sobi kraljice, majke svoje, sjedeći na sanduku do svoje sestre, vojvotkinje lotarinške, koju vidjeh žalosnu; a kraljica majka moja, koja se s nekima razgovarala, opazi me te mi reče, da idem na počinak. Kad sam joj se naklonila, zgrabi me sestra za ruku pa me zadrži i počne grozno plakati; reče mi: „Za Boga, sestro, ne idite tamo!“ To me vanredno prestraši. Kraljica, majka moja, razabere to i pozove sestru moju; silno se razljuti na nju pa joj zabrani, da mi išto reče. Moja joj sestra odvrati, da ne zna, zašto bi i mene tako žrtvovala i da će se bez sumnje na meni osvetiti, ako uđu u trag. Kraljica, majka moja, odgovori, ako se Bogu svidi, ne će se meni ništa dogoditi; ali kud puklo da puklo, ja moram da idem od straha, da oni ne posumnjaju nešto, što bi moglo naum zapriječiti.

[1]) Maurevet je pucao na Colignyja.

Ja sam dobro vidjela, da se prepiru, a nijesam im čula riječî. Ona mi još oštro naloži, da idem leći. Moja sestra brizne plakati i zaželi mi laku noć, a ne usudi se ni jedne druge reći. A ja odoh sva ukočena, smetena, nijesam se mogla dosjetiti, čega da se bojim. Čim se nađoh u svom kabinetu, stadoh se moliti Bogu, da me primi pod svoje okrilje i da me čuva, a nijesam znala ni od čega, ni od koga. Nato mi moj muž, koji je legao u postelju, reče da legnem. U zoru kaže muž, da se ide loptati čekajući, kad se kralj Karlo probudi, jer je namislio odmah u njega zatražiti pravdu[1]). On ode iz moje sobe. Kako sam vidjela, da dan već bijeli, i držala, da je pogibao, o kojoj je moja sestra govorila, minula, svladana snom rekoh svojoj dadilji, neka vrata zatvori, da mogu po svojoj volji spavati.

Jedan sat poslije toga, što sam dobro zaspala, eto čovjeka, gdje lupa nogama i rukama na vratima vičući: „Navarre! Navarre!" Dadilja misleći, da je to kralj, moj muž, poteče brzo k vratima i otvori mu. To bijaše plemić, po imenu g. Léran, koga su udarcem mača ranili u lakat a oštricom koplja u ruku, a još su ga progonila četiri strijelca, koji su odmah za njim ušli u moju sobu. On se htjede zaštititi pa se baci na moju postelju. Osjećajući, gdje me taj čovjek drži, skočim između postelje i zida, a on za mnom, držeći me jednako oko pasa. Ja nijesam poznavala toga čovjeka, niti sam znala, je li došao, da me rani, ili rade strijelci njemu i meni o zlu. Oboje smo vikali i bili prestrašeni. Napokon htjede Bog, te stigne g. Nançay, zapovjednik straže, koji, videći me onakvu, nije se mogao oteti smijehu, premda me je žalio; izgrdi oštro strijelce zbog te bezobraznosti, naredi, da otidu, a meni za volju pokloni život tomu nesretnomu čovjeku, koji me je držao; njega sam položila u postelju i njegovala ga u svom kabinetu, dok nije sasvim ozdravio. G. Nançay mi ispripovijeda, što se dogodilo, te me je uvjeravao, da je moj muž u sobi kraljevoj i da mu se nije nikakvo zlo dogodilo. Ogrnuvši me noćnim ogrtačem odvede me u sobu moje sestre, gospođe vojvotkinje lotarinške, kamo sam došla više mrtva negoli živa; kad sam stupila u predsoblje, kojemu su vrata bila sasvim otvorena, probode koplje tri koraka preda mnom plemića po imenu Bonosa, kad se htio spasti od strijelaca, koji su ga progonili.

[1]) Zbog napadaja na Colignya.

Ja se sruših s druge strane gotovo bez svijesti u naručaj g. Nançayu misleći, da je taj udarac nas oboje proburazio. I oporavivši se malo uđoh u malu sobu, gdje je moja sestra spavala. Kako sam ondje bila, dođu me onamo tražiti g. Miossans, prvi komornik kraljev, i Armagnac, njegov prvi sobar, moleći me, da im spasem život. Pođoh i bacih se na koljena pred kralja i kraljicu, majku moju, da za njih molim; to su mi napokon uslišili.

B.

(Relatione di Gio. Micheli[1]).

U subotu[2]) uveče povuku se kraljica i monsignor Anjou u kraljevu sobu, samo je njih troje; otkriju kralju djelo[3]), a kraljica mu dokazivala, da je baš najzgodnija prilika, a način lak i siguran, kako će se kralj osvetiti svojim buntovnicima, jer ih ima sve na okupu i zatvorene kao u kavezu, koji je bio unutar zidina pariskih; tako će se riješiti gadne objede, da je s njima bio u dogovoru; on je bio na to prisiljen, te je to učinio od straha, zato ga ne veže nijedan ugovor; predočila mu, kakove su bile prijevare i kako su svi savjeti admiralovi urotnički, samo da bi ga upleli u rat i strovalili u propast s rasulom cijeloga kraljevstva, što ga nište tolike godine i što se ruši od teškoga tereta dugova, što ih kruna duguje, a k tome i sramota, u koju će zapasti sa svim drugim princevima, ako bez ikakva uzroka i povoda izazove rat s kraljem, s kojim ga vežu tolike rodbinske veze[4]); a još je veća nevolja, u kojoj će se nalaziti, ako se admiral ne umori; povratit će se građanski rat, u kojem će se on i njegovi svakako htjeti osvetiti; zato je od potrebe, „da im stanemo na put, jer će nas preteći".

Takvim i drugim razlozima i čvrstim dokazima skloni i pridobi kraljica kralja za svoje mnijenje to lakše, što je isti dan

[1]) Mletački poslanik Giovani Micheli prispije baš u to burno vrijeme u vanrednom poslanstvu (da zapriječi rat između Francuske i Španjolske) u Paris, gdje je marljivo bilježio sve dnevne događaje uoči Bartolove noći i događaje poslije toga. To je jedan od najznatnijih izvještaja 16. vijeka. Ranke je u svojoj „Französische Geschichte" (sv. V.) priopćio izvadak o tim događajima. [2]) 23. kolovoza. [3]) Kraljica majka Katarina dala je u sporazumu sa sinom svojim Henrikom Anjou pucati na admirala Colignya; ali kako je admiral bio samo ranjen, zakune se kralj, da će se ljuto osvetiti. Kraljici, koja je isprva mislila, da će zamesti trag umorstvu, ne preostane drugo nego da prizna istinu i da pridobije kralja za sebe. [4]) Filipom II.

sasvim potajno došao k njemu jedan od njegovih Hugenota, prvak po imenu Bochevanes (koji je izatoga došao u milost), da im otkrije nalog, po kojem su Hugenoti mislili sakupiti na 5. mjeseca rujna u Melunu, 10 milja od Pariza, sve svoje sile — i pješake i konjanike u nakani, da kralju, ako ga nađu razoružana, oružjem sude zbog uvrede, nanesene admiralu. To je ona urota, na koju se kralj pozivao u parlamentu, da ju je otkrio, a bila je protiv njega i matere i braće.

Kad kraljica i brat pridobiju kralja, pozovu smjesta predstojnika trgovaca pariskih, po imenu Marcella, čovjeka vrlo moćna i njima vrlo odana, pa ga upitaju, ako bi se pridesilo, te bi kralj za koju svoju potrebu trebao pariski puk, koliko bi mu ljudi moglo biti na ruku; a on odgovori: već prema tomu, koliko će, kaže, imati vremena, pa ako bi trebalo za mjesec dana, bit će 100.000 pa i više ljudi, kolikogod još preko toga kralj zaište. Kad ga opet zapitaju, koliko će za jedan tjedan, odvrati: „Već prema onomu broju", — „a koliko za jedan dan?" „20.000 a i više", reče. Morao im se svom dušom zakleti, da će ćutati i tajnu čuvati. Zapovjede mu, neka naredi glavarima kotara, da još onu noć pod istom zakletvom odrede po jednoga za svaku kuću, da budu spremni pod oružjem i sa svjetiljkom. To se izvrši s najvećim marom i tako tajno, te susjedi jedan za drugoga nijesu znali. A kako nije nitko mogao saznati, čemu je to naređeno, to je s toliko većom napetošću svaki čekao, što će biti. Otpuste Marcella i pozovu monsignora Guisa te mu nalože, neka pođe s ujakom svojim monsignorom d' Aumaleskim i Kavalirom, nezakonitim bratom kraljevim, i neka ubije admirala, njegova zeta Telignia i, koliko već bude s njim drugova. Maršalu Tavanesu i vojvodi Neverskomu, koje su držali za najpouzdanije i najveće neprijatelje Hugenota, zapovjede, da isto učine s monsignorom La Rochefoucauldom, što je bio kralju mimo sve ostale mio, i s drugim glavarima.

Pojedinosti o smrti admiralovoj, kako su ga zatekli i što su s njim učinili držeći, da je mrtav, kako su ga bacili kroz prozor, da ga vidi Guise i drugi, što su dolje stajali u dvorištu, mimoilazim; upućujem na listove, što sam ih o tome onda pisao. Prvi je to učinio Nijemac, koji je bio pažem u staroga monsignora Guisa; njemu admiral, kad ga je vidio, gdje mu se približuje, reče: „Mladi junače, poštuj starost!" Jednako ne ću da opisujem, što je opisano i poznato.

Svi ti poglavari i glavna lica, što sam ih pomenuo, kao što i oni, koji su stanovali blizu dvora, bili su uoči toga dana opomenuti, a narod teško da je za to znao. Ali kad je on zatim bio o tom obaviješten i kad mu je kralj naložio, da i sa svim ostalim Hugetima, ako ih u Parizu zateku, tako isto urade i njih poubijaju i oplijene, ovrše to u bijesu i onako, kako je rečeno. Premnoge su se plemenite i ugledne glave, koje su imale što da obećaju ili čim da plate, a mnoge i iz naklonosti i prijateljstva ili po rodu s kraljevim službenicima spasle i posakrile po kućama, koje su pripadale kraljevoj braći i to sa znanjem njihovim, ili su se zaklonili u konak samoga Guisa pa tako i u konak kraljice majke. Za one, što su bili posakriti, htjede kralj doznati; naloži pod najtežu kazan, neka svakoga odadu. Ne ću zašutjeti, da je kralj, kad je saznao, da su dva njegova kapetana za 20.000 franaka sakrila Cavagneta (njega su kasnije objesili), glavnoga tajnika admiralova, naložio njima, neka ga bez otezanja dovedu, „inače ćete", kaže im pred mnogima, „svojom glavom odgovarati za njega". Odmah ga dovedu.

13.

Nalog za smaknuće Marije Stuart.

(Po faksimilu u „Spamers Weltgeschichte").

Elizabeta po milosti Božjoj kraljica engleska, francuska[1]) i irska, braniteljica vjere i t. d. Našim vjernim i milim rođacima Jurju grofu Shrewsburyju, maršalu engleskomu, Henriku grofu kentskomu, Henriku grofu Darbyju, Jurju grofu cumberlandskomu i Henriku grofu Pembroku, pozdrav.

Budući da ste vi pa plemići i suci našega vijeća izrekli osudu škotskoj kraljici po imenu Mariji, kćeri pokojnoga kralja škotskoga Jakova V., koja se obično zove kraljica škotska i udovica kraljica francuska, i budući da su, kako je vama poznato, tu osudu jednoglasno priznali i odobrili kao pravednu i poštenu svi

[1]) Engleski kraljevi nose još od vremena Eduarda III. naslov kralja francuskoga.

u posljednjem parlamentu sakupljeni staleži pa su Nas sa svom poniznošću i vjernošću nanovo molili i silili, da je objavimo i naredimo, neka se na njoj ovrši osuda, jer su uvjereni, da je ona to s pravom zaslužila, s dodatkom, ako se to propusti, bez sumnje će svaki dan prijetiti opasnost nesamo životu Našemu nego i vama, vašemu potomstvu i općemu dobru ovoga kraljevstva, pa tako i pravednoj stvari evanđelja i prave vjere Kristove i miru cijeloga kraljevstva: zato smo (premda poslije nekoga vremena) tu osudu svojim proglasom objelodanili, ali smo dosada propustili i nijesmo pomenutoj prešnoj molbi svojih staleža i svojega parlamenta zadovoljili, te svaki dan čujemo od svih staleža, naših milih podanika, i od plemstva kao i od vijeća i od najmudrijih, najvećih i najboljih pristaša sviju naših podanika nižega staleža, kako su jako i duboko u dnu srca svoga ožalošćeni i svaki čas zabrinuti zbog pogibli našega života i kako su zato groznim strahom obuzeti i kako se boje, da će pasti sadašnje blagostanje i sreća u državi, ako se dulje konačnim izvršenjem otegne i ako se odnemare njihove opće i neprestane molbenice, molbe, savjeti i predstavke. Zato smo Mi sve preko srca u tom slučaju svladani silom tih molba, savjeta i svakidašnjih prošnja, koje ističu, da bi se mi pobrinuli nesamo za sigurnost svoga života nego i za dobro cijeloga kraljevstva svoga, smislili, neka pravda pođe svojim putem, pa smo vas zbog osobitoga pouzdanja, što ga gajimo prema vašoj lojalnosti, vjernosti i ljubavi, nesamo za svoju ličnost i za svoju sigurnost nego i za vašu domovinu, kojoj ste vi najplemenitiji i najodličniji članovi, izabrali, da ovršite tu osudu. Pa tako želimo i nalažemo ovim, da dođete, čim vam vrijeme dopusti, u naš dvor Fotheringhay, gdje se pomenuta škotska kraljica desi pod stražom našega vrlo vjernoga sluge i savjetnika, viteza gospodina Amiasa Pauletta, i da dadete ovršiti na njoj osudu u prisuću svojem i u prisuću pomenutoga Amiasa Pauletta i drugih činovnika grofije, koje ćete za to pozvati, a osuda neka se izvrši onako i na onaj način, u ono vrijeme i na onom mjestu i po ljudima, kako ćete to vi po svojoj pameti odrediti. Četvorica ili trojica ili dvojica od vas neka po svojoj misli odrede, što je zgodno, bez obzira na ikoji zakon, naredbu ili odredbu, koja to drukčije određuje. A ovo Naše povlasno pismo s Našim velikim pečatom Engleske neka bude za uvijek dovoljna punomoć i olakšica vama i svakomu od vas i

svim ličnostima, koje će biti nazočne ili kojima ćete narediti, da štogod kod pomenutoga izvršivanja učine. Pa nadalje Nam se svidjelo, i ovdje nalažemo po svojem kancelaru engleskom i ovlašćujemo ga, da na vašu molbu i svakomu od vas potvrdi duplikat ovoga Našega povlasnog pisma, da odgovara svim svrhama.

Datirano i zapečaćeno Našim velikim pečatom Engleske, kako je ovdje. Na temelju toga dali smo Mi to svoje povlasno pismo objelodanili.

U Greenwichu 1. veljače, u 19. godini Naše vlade.

Elisabeth R(egina).

14.

Sinodalno pismo metropolita kijevskoga Mihajla Rahoze o uniji stvorenoj na sinodu brestovskom 1596.[1]).

(Harasiewicz M., Annales ecclesiae Ruthenicae. Leopoli 1862.).

U ime trojednoga Boga! Njemu na čast i slavu, ljudima na spas a na utvrđenje i uzvišenje svete vjere kršćansko-katoličke objavljujemo na spomen mi, na pravovaljanom sinodu u Brestu godine Gospodnje 1596. na 8. listopada po starom kalendaru u zbornoj crkvi sv. Nikole u Bogu sakupljeni, dolje potpisani mitropoliti i biskupi grčkoga obreda svima, kojima valja to znati, da mi vidimo, kako je najviša vlast crkve Božje u evanđelju i u ustima Gospodina našega Isusa Krista osnovana i utvrđena, da crkva Kristova stoji jaka na jednom Petru kao na stijeni i da jedan njom vlada i upravlja, da se kao jedna glava jednoga tijela i kao jedan gospodar u jednom domu i upravitelj darova Božjih, postavljen nad ljudima, brine za red i za sve dobro sviju; taj se red crkve Božje počeo od vremena apostolskih i potrajao kroz sve vijekove. Uvijek su se svi patrijari u nauku vjere, u priznanju duhovne oblasti i u biskupskim osudama i apelacijama zatjecali jedinomu nasljedniku sv. Petra, papi rimskomu, kako se to vidi iz sabora i propisa sv. otaca; to nadalje dovoljno dokazuju i naše stare slavenske crkvene knjige, iz grčkoga prevedene,

[1]) Original je pisan crkveno-slovenski.

a potvrđuju i stari sv. oci istočne crkve, koji poznaju tu stolicu i prvenstvo sv. Petra i vlast njegovu nad biskupima cijeloga svijeta; baš tako su i carigradski patrijari, od kojih je ova ruska zemlja primila sv. vjeru, dosta dugo priznavali to prvenstvo rimske stolice sv. Petra pa joj se pokoravali i od nje sebi blagoslov molili. Pa premda su često puta od sv. stolice otpali, ipak su se opet s njom sjedinili i poklonili joj se. Tako su se i posljednji put na firentinskom saboru godine Gospodnje 1438. pod patrijarom Josipom i carigradskim carem Ivanom Paleologom potpuno pokorili, priznavajući rimskoga papu za oca, učitelja i pastira cijeloga kršćanstva i za pravoga nasljednika sv. Petra; na tom firentinskom saboru bijaše i naš nadbiskup i metropolit Kijeva i cijele Rusije Izidor, koji je to sjedinjenje carigradskoga patrijarhata, kao što i svih crkava, što mu pripadaju, k nama donio i ovu rusku zemlju učvrstio u posluhu i priznavanju prvenstva rimske crkve. Zato su poljski kraljevi i litvinski knezovi a osobito Vladislav, kralj poljski i ugarski, i drugi vladari podijelili svećenstvu grčkoga i rusinskoga obreda povlastice; dali su im na općem saboru sve sloboštine, koje uživaju i rimokatolički svećenici. Ali kad su carigradski patrijari otpali od toga crkvenoga jedinstva pa za takav svoj grijeh, jer su otkinuli i uništili crkveno jedinstvo, pali pod pogansku i tursku vlast, pojaviše se mnoge zablude i zli prestupci i zanemarivanje prave paske u tim zemljama, mnoga zla simonije, a izatoga se stadoše širiti krivovjerja, te zavladaše cijelom pravom Rusijom, pustošeći crkve i pogrđujući službu Božju. Mi nijesmo htjeli biti dionici tako velikoga grijeha i poganske nevolje, koja je izatoga zadesila carigradske patrijare, i nijesmo bili voljni, da im pomažemo razdirati sveto crkveno jedinstvo, nego smo zbog krivovjerja, koje se sada diglo, bili zabrinuti zbog opustošenja crkava i za spas ljudskih duša; jer nam je to bilo na duši, te nam je zadavalo brigu zbog spasa svoga i od Boga nam povjerenoga razumnog stada, poslali smo prošle godine k svetomu ocu rimskome papi Klimentu VIII. kao poslanike i braću našu prečasne u Kristu biskupe Ipatija Pocijeja, protonotara i biskupa vladimirskoga i brestovskoga i Ćirila Terleckoga, eksarha i biskupa u Lucku i Ostrogu sa znanjem i voljom našega prejasnog i milostivog kralja poljskoga i velikoga kneza litvinskog Sigmunda III., gospodina pobožnoga, komu je Bog udijelio sretno i vječno carevanje, moleći ga, da bi nas kao vrhovni pastir opće katoličke crkve pod posluh svoj primio te oslobodio i riješio vrhovništva carigradskoga patrijara, ali da nam ostavi obred i ceremonije istočnogrčke i ruske crkve, da ne učini u našim crkvama nikakovih promjena, nego da nam to ostavi na vječna vremena po predaji svetih otaca grčkih; a to nam je ispunio, te nam je poslao povlastice i pisma s nalogom, da na sazvanom sinodu položimo ispovijest svete vjere i da iskažemo posluh rimskoj stolici sv. Petra, Klimentu VIII. i nasljednicima njegovim. To smo danas na tom sinodu učinili, kako to dokazuju naša pisma, potpisana našom rukom i opremljena našim priloženim pečatom, a predali smo ih poslanicima sv. oca pape Klimenta na taj sinod poslanima — prečasnomu Janu Dimitriji Solikovskomu, nadbiskupu lavovskomu i njegovoj milosti ocu Bernardu Maciejovskomu, biskupu u Lucku i njegovoj milosti Stanislavu Gomolinskomu, biskupu holmskomu, a u nazočnosti poslanika Njegove kraljevske milosti Sigmunda III., prejasnoga Nikole Kristofora Radzivila, kneza od Olyke i Niezwieża, vojvode trockoskoga i njegove milosti vele možnoga gospodina Lava Sapiehe, kancelara velike kneževine litvinske i njegove milosti gospodina Dimitrije Chaleckoga, zemaljskoga podblagajnika velike kneževine litvinske, starješine brestovskoga, i u nazočnosti mnogih drugih svećenika i svjetovnjaka, na tom sinodu okupljenih.

Dano, kako je gore rečeno, naše ruke potpisom.

Mihajlo Rahoza, po milosti Božjoj nadbiskup, metropolit Kijeva, Haliča i cijele Rusije v. r. Ipatije Pociej, po milosti Božjoj biskup vladimirski i brestovski v. r. Ćiril Terlecki, po milosti Božjoj eksarh, vladika u Lucku i Ostrogu v. r. Gregorije Herman, nadbiskup polocki, vladika vitepski i mstislavski v. r. Dionisije Zbirujski, po milosti Božjoj biskup i vladika u Holmu i Belzu v. r. Jona (Ivan) Gogol, po milosti Božjoj biskup u Pinsku i Turovu, arhimandrit braclavski i gorodenski v. r. Gedeon Brolnicki, arhimandrit levryszowski v. r. Pajsije, araimandrit minski v. r.

15.

Vojnički život u Njemačkoj oko god. 1600.

(Adam Junghans von der Olnitz, Kriegsordnung zu Wasser u. zu Land[1]).

Vojnici treba da budu kršni i jedri ljudi, od čelika i gvožđa i kao divlja zvjerad, koja svakojaku hranu jede. Pa i pošalica veli: Plaćenik[2]) mora prokuhati i šiljke od čivije, ne smije im se gaditi, kad nevolja pritisne, ni pasje ni mačje meso; kljuse s paše im je dobra divljač, a dobar je i kupus, pa bio neslan i nezačinjen. Glad je najbolji učitelj, kad ne vidiš tri nedjelje kruha. Za piće se ne trebaš brinuti: ako baš nemaš vode iz potoka, piješ zajedno s guskama iz kaljuže i blata. Spavaš pod drvetom ili u polju; tu ima dosta mjesta, zemlja ti je uzglavlje, nebo pokrivač; to mora često puta plaćeniku biti spavaća soba, od takve mu postelje ne ostane perja u kosi. Odatle teče od starine svađa među plaćenicima pa kokošima i guskama, jer one spavaju uvijek u perju, a plaćenici moraju često počivati na slami. Još je i jedna druga životinja plaćeniku mrska, a to je mačka. Ta vojnici moraju sami dobro znati krasti, zato mrze na mačku, a vole psa. Tri vojne će preturiti plaćenik, a istom će onda biti pošten čovjek. Poslije prve vojne vratit će se kući u poderanu odijelu; iza druge će donijeti grebotinu na licu, mnogo će pripovijedati o jurišima, bitkama, okršajima i ratnoj buci, a grebotina će dokazati, da je dobio plaćenički pečat. A treći put će se vratiti sav iskićen na lijepom konju a s punom kesom zlata, te će moći čitave krune dijeliti od plijena.

Sušta je istina: vojnik mora jesti i piti, platio to crkovnjak ili pop; ta vojnik nema ni kuće ni kućišta ni krava ni teladi, a nitko mu hrane ne donosi. Zato uzima vojnik ondje, gdje što ima, i kupuje bez novaca, bilo to seljaku s voljom ili ne bilo. Doskora će družba gladovati, i zli je dani čekaju; drugi put imadu svega izobila, te obuću čiste vinom i pivom. Tada se njihovi psi hrane pečenjem, a žene i djećaci dobivaju masne službe; postaju ključari i pivničari na tuđem dobru. Gdje protjeraju gazdu, ženu

[1]) Iz Freytagova djela: Bilder aus der deutschen Vergangenheit. [2]) Landsknecht.

mu i dijete, ondje svanu crni dani kokošima, guskama, tustim kravama, volovima, svinjama i ovcama. Tada se novac dijeli sve šeširima; sukno, svila i kadifa mjere se dugačkim kopljima, kolju se krave radi kože, razbijaju se škrinje i ormari; pa kad je sve oplijenjeno i kad ničega više nema, onda se najposlije i kuća zapali. To je prava plaćenička vatra, kad 50 sela i mjesta unaokolo gori. Zatim se sele u drugi konak, a onda Jovo nanovo. To je radost plaćeniku, to mu je dobar, željkovan život, ali ne onomu, koji sve to plaća. To domami na bojno polje mnogoga majkovića, koji se više ne vraća kući, a prijatelje svoje očepljuje. Poslovica naime kaže: Za posao su u plaćenika prsti krivi i ruke kljaste, ali kad je čas za krađu i plijen, isprave se sve kljaste ruke. Tako je bilo prije nas, a sigurno će biti i poslije. Što dulje, to bolje obikne plaćenik tomu poslu.

Kamogod plaćenika povedu, ponese sa sobom ključeve za svaku odaju — sjekiru i bradvu; pa ako nema gdje dosta staja za konje, ne smeta ga ništa, on ih porazmjesti po crkvama, ćelijama, kapelicama i sjajnim odajama. A ne smeta ga ni to, ako nema suha drva; tad pali stolce, klupe, plugove i sve, što je u kući. Ni po sirova drva ne ide daleko; posiječe naprosto voćke, koje su mu u voćnjaku odmah pri ruci. Ta veli se: kako živimo, tako i gospodarimo, sjutra putujemo dalje. Takav je običaj u plaćenika: računati i jahati, a plaća se na povratku.

16.

Konac Dimitrije Lažnoga (I.) (1606.).

(Bussow, Relatio[1]).

12. svibnja pronio se u narodu glas: car je poganin, crkve ne polazi onako revno kao prije, u svom cijelom načinu života drži se tuđih navika i običaja.

[1]) Konrad Bussow, rodom iz lüneburške vojvodine, služio je kao vojnik u Livonskoj švedskoga vojvodu Karla, a onda u Moskvi Lažnoga Dimitriju, koga je vrlo dobro poznavao, napokon poljskoga kralja Sigmunda III. God. 1612. nalazimo ga u Rigi, gdje je sastavio svoju Relaciju „das ist summarische Erzählung von eigentlichen Ursprung dieses itzigen blutigen Kriegs-Wesens in Moskowiter-Land oder Reuss Land". Iz Rige se vrati u Njemačku, gdje je 1617. umr'o. Prevedeno po Relaciji priopćenoj u „Rerum Rossicarum scriptores externi" I.

Jede nečista jela[1]).
Neokupan ide u crkvu.
Ne sagiba glave pred sv. Nikolom.

Od prvog dana, kad se vjenčao, do danas bijaše kupaonica svako jutro pripravljena, ali se on sa svojom poganskom caricom nije još nikada kupao [2]). On nije Moskovljanin et per consequens non verus Demetrius. Ne znadu, kud to vodi. Tako su jasno govorili na trgu, te su i kopljanici uhvatili čovjeka, doveli ga caru na dvor i ujedno javili, što su na trgu svuda čuli.

Premda je dao cijelu svoju gardu sazvati, da dan i noć straži, te naložio, da uhvaćenoga brbljavca ispituju i muče, ipak su izdajnički bojari gledali lopovu kroz prste i kazali caru, da se lola prenapila; sada ne zna, kažu, ništa reći, a nema u njega pameti, ni da je trijezan.

Tim su cara tako uvjerili, da nije više mario ni za kakovu opomenu; pa premda se 13., 14., 15. i 16. svibnja jasno i krupno govorilo i čulo o izdajstvu — a to su mu i dojavili kapetani njegovi —, ipak se malo na to obazirao; on bi spremio pismo i rekao: nije potrebe, garda neka po pređašnjem redu čuva stražu dan i noć sa 50 momaka; ostali neka ostanu do svoga časa kod kuće.

17. svibnja izvedu lukavi Rusi svoje vraško djelo, koje su čitavu godinu snovali; u tri sata ujutru, kad su car i poljska gospoda još u krevetu bili i mamurni spavali, prenu se oni nemilo oda sna.

U jedan mah zazvone na bunu zvona u svim crkvama (kojih ima u Moskvi do 300, a na svakom zvoniku visi najmanje 5 ili 6, u ovećim crkvama 10 do 12 zvona).

Kad je Dimitrija tu groznu zvonjavu i strašnu gungulu razabrao u krevetu, nemalo se prepadne, pošalje svoga vjernog viteza Petra Feodorovića Basmanova, da vidi, što se zbiva. Knezovi i bojari, koji su u predsoblju čekali, odgovore, da ne znadu; bit će negdje vatra.

Uz tu zvonjavu stade urnebesna vika po svim ulicama, te je odjekivalo sve do carevih odaja. Nato pošalje car po drugi put gospodina Basmanova, da se propita, što je, gori li i gdje; ustane sam, odjene se. Gospodin Basmanov opazi povani u dvoru

[1]) Teletinu. [2]) Dimitrija Lažni vjenčao se 8. svibnja s Marinom Mnišekovom.

na svim hodnicima silu Rusa s kopljima i kijačama; gotovo se prepade i zapita, što rade ovdje, što hoće i što će zvonjava.

Gospodin Omnis mu odgovori: neka pozove krivoga cara, s njim hoće da govore. Sad opazi gospodin Basmanov, što znači zvonjava, da je to izdaja; stane sebi čupati kosu, zapovjedi njemačkim vojnicima, da spreme puške i da nikoga ne puštaju. Žalostan pođe k caru i reče: „Ah thümney, ti Aspodar moia, sam winowat! (Ao meni, ti moj gospodaru, kriv sam!) Evo velike izdaje: svjetina se skupila ovdje i želi, da izađeš; ti nijesi dosada nikada htio vjerovati, što su tvoji vjerni Nijemci gotovo dan na dan javljali“.

Dok je Basmanov tako govorio, dođe u carevu sobu bojar, koji se protisnuo kroz tjelesnu stražu, stane bezobrazno caru poput smiona izdajice i zlikovca govoriti: „Ti, nezreli care, nijesi li se još naspavao? Zašto ne izlaziš i ne odgovaraš narodu?“

Vjerni Basmanov popade carev mač i skide u sobi izdajici bojaru glavu s ramena.

Car stupi u predsoblje među vojnike, trgne jednom plemiću koplje iz šake te pođe ka kopljanicima u drugu sobu.

Pokazavši svjetini koplje reče: „Ja tebe ne Boris budu“ (ne ću ti ja biti Boris Godunov).

Nato pucahu neki u njega i njegovu stražu, te je morao opet uzmaći. Gospodin Basmanov izađe na hodnik, gdje je najviše bojara stajalo i stane ih veoma vruće moliti, neka dobro paze, što kane, neka odustanu od takve zle namjere i neka rade, što je pošteno.

Ugledni gospodin Tatiščev odvrati pogrdno, maši se svoga dugog noža, rine mu ga u srce, te se on smjesta složi i izdahne. Drugi ga bojari popadnu i bace s hodnika (bio je 12 hvati visok) na zemlju.

Kad vidi gospodin Omnis, da je mrtav onaj, čijega se junaštva i opreznosti gotovo većina bojala, još se više psi krvoloci osmjele, poteku u gustim hrpama u predvorje na stražu i stanu tražiti, da im lopova predadu. On dođe s mačem i htjede po njima, ali nije dobro zuriti u usijanu peć. Oni izbiju u predvorju daske iz zida, navale svom silom na ono 50 vojnika, otmu im puške. A car im uteče s 15 Nijemaca u svoju prednju odaju. Zasunu je i stanu s puškama.

Tada baci u sobi prestravljeni Dimitrija svoj mač, stane čupati kosu, ne reče ni riječi, ostavi Nijemce i otide u svoju spavaću odaju.

Rusi uzmu odmah pucati kroz vrata na Nijemce, te su se morali ukloniti . . ., polete u drugu sobu, zatvore je za sobom, ali ne nađu cara; on je iz svoje spavaće odaje utekao tajnim hodnikom i potrčao pokraj caričine sobe u kamenu dvoranu; tu je u strahu kroz prozor 15 hvati visoko skočio na neki humak i bio bi zacijelo utekao, da nije uganuo nogu.

Međutim su strijelci, koji su na vratima Čertori stražili, opazili, gdje car, koji je skočio, leži na humku pa stenje i jauče. I pođu k njemu, pridignu ga i htjedoše ga opet odnijeti u odaje.

Kako to gospodin Omnis vidi i bojarima dojavi, brzo polete niza stube.

A rastuženi car učini veliko obećanje strijelcima, ako ga spasu; zato se usude braniti cara i ustrijele dva do tri bojara, ali brzo ih nadjačaju, te se ne uzmognu odrvati.

Mnoštvo i sila knezova i bojara uzme bolesnoga i od pada isprebijana cara pa ga odnesu opet u odaje njegove, koje su prije bile divne i krasne a sada gadno opustošene i oplijenjene.

U odaji udare dobroga i jadnoga Dimitriju na muke; jedan ga je čupao i natezao ostrag, drugi sprijeda.

Svuku mu carske haljine i obuku prljav kaput, reku jedan drugomu: „Eta Zayr pfse Russi" (gle, to je car svih Rusa!) Drugi reče: „Takova cara imam ja kod kuće u svojoj konjušari".

Treći reče . . .

Četvrti ga udari po licu i kaže: „Gauri . . . kaži tko si! Tko ti je otac? Gdje ti je dom?"

On odvrati: „Svi znate, da sam vam ja okrunjeni car i sin Ivana Vasiljevića, pitajte moju majku u manastiru ili odvedite me na trg Laubnu i dopustite mi govoriti!"

Tada priskoči jedan trgovac po imenu Mulnik s puškom i reče:

„Ne treba heretiku dati da govori. Ja ću toga poljskog svirca blagosloviti". I prostrijeli ga.

Tada je htio svaki do njega i poigrati se nastrijeljenim Dimitrijom. Ali nije bilo ondje mjesta. Zato ih je mnogo stajalo napolju i pitalo: „Šta je dobra poljski lakrdijaš rekao?" Odgovoriše: „Priznao je, da nije pravi Dimitrija" (ali on to nije rekao,

nego je tvrdio, da je sin Ivana Vasiljevića). Tada viknu svi velikim glasom: „Ubijte ga, ne puštajte ga na životu i t. d.".

Knezovi i bojari trgnu svoje sablje i noževe. Jedan ga udari sprijed po glavi, drugi opet po njoj ostrag, te mu je komad, tri prsta širok, ispao i nešto zapelo na kožici. Treći ga shvati po lijevoj ruci, četvrti po nozi, a peti ga čak probode. Ostali ga za noge odvuku iz odaje na onaj isti hodnik, gdje su Petra Basmanova proboli i strmoglavili. I njega tu strovale.

Tako se svadbeno veselje deveti dan poslije vjenčanja prometnu velikim jadom zaručniku i zaručnici i svim svatovima. Zato neka se konj i čovjek čuva moskovskih i pariskih svadba. Taj je Dimitrija vladao jedanaest mjeseci manje tri dana.

17.

Majestat.

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

Mi Rudolf II. po milosti Božjoj izabrani car rimski, u svako vrijeme množitelj države, ugarski češki, dalmatinski, hrvatski i t. d. kralj i t. d.

Ovim listom dajemo na vječni spomen svakomu na znanje. Sva tri staleža naše kraljevine Češke, koji primaju tijelo i krv našega Gospodina Isusa Krista pod obje prilike, naši mili i vjerni zatražili su u potpunoj poniznosti i pokornosti u nas kao u kralja češkoga na saboru, što se držao u dvoru u Pragu prošle godine 1608. u ponedjeljak poslije „Exaudi"[1]), a svršio se u petak poslije Ivana Krstitelja pomenute godine, ovo:

Da im se ostavi njihova obična češka vjeroispovijest, koju neki i augsburškom zovu, a napisali su je na zajedničkom saboru god. 1575. i predali carskomu Veličanstvu, blagopokojnomu caru Maksimilijanu, našemu milomu gospodinu ocu hvale dostojne i blažene uspomene . . . .; da im se ne dira u njihovu zajednički postavljenu i u predgovoru pomenutu nagodbu, kao što ni u druge na tom saboru pomenute zahtjeve, koji se tiču vjere njihove, pa da svoju kršćansku vjeru „sub utraque" može prosto i slobodno svaki za se ispovijedati.

[1]) Usliši. Ovom se riječju počinje misa na prvi prosni dan.

*

Sve to ćemo i mi njima, staležima . . . . po volji potvrditi . . . ., jer je naša potpuna volja, da se u ovom kraljevstvu među sva tri staleža, baš tako među ovima „sub una“, kao što i onima često pomenutim „sub utraque“, među ovim našim vjernim i milim podanicima sačuva sada i unapredak svuda ljubav, sloga i dobri odnosi za širenje i čuvanje zajedničkoga lijepog mira, te da svaka stranka može slobodno i bez svake sile među sobom ispovijedati svoju vjeru, u kojoj se nada blaženstvu.

Budući da oni „sub una“ svoju vjeru u ovom kraljevstvu prosto i slobodno ispovijedaju, a oni „sub utraque“, koji se drže te vjeroispovijesti, njih u tom ne priječe niti smetaju, zato mi, da bi u tom slučaju vladala jednakost, dopuštamo i dajemo vlast i pravo, da i mnogo pominjani sjedinjeni staleži „sub utraque“, kako gospoda i vitezovi, tako i Pražani, Kutnohorci i ostali gradovi sa svojim podanicima . . . . svoju kršćansku vjeru „sub utraque“ u smislu vjeroispovijesti i svoje među sobom utanačene nagodbe i saveza slobodno vrše i ispovijedaju svuda i na svakom mjestu, te da im ostane njihov zakon i vjera, svećenstvo i crkveni red, što ga sada imadu ili što će se urediti, do potpunoga jednodušnog sporazuma kršćanskoga o vjeri u svetoj državi.

Ako bi jedan ili više njih od tri sjedinjena staleža ovoga kraljevstva „sub utraque“ htjelo osim crkava i crkvica, što ih već imadu i što su im već prije pripadale (to im treba pustiti i štititi ih), sagraditi bilo u gradovima, trgovištima, selima ili gdje drugdje još više crkvica i crkava za službu Božju ili i škole za nauk mladeži, to će smjeti svi skupa i svaki za se u svako vrijeme učiniti prosto i slobodno bez ikakvih zapreka, nesamo gospoda i vitezovi nego i Pražani, Kutnohorci i svi drugi gradovi.

Isto tako, počevši od dana današnjega, ne smiju nikoga od viših staleža, a baš tako ni od gradova, trgovišta ni od seljaštva odvratiti od vjere njihove ni glavari njihovi ni drugi svećenici ni ljudi svjetovnoga staleža, te se ne smiju nagoniti na drugu vjeru silom niti ijednim drugim zamišljenim načinom . . .

Rudolff.

18.

Strovaljivanje s prozora na Hradčanima 1618.

(Viléma hraběte Slavaty „Paměti“ od l. 1608. do 1619. I. Díl[1]).

Na tom mjestu treba da nešto opširnije opišem, kako su ih ono s prozora pobacali, pa što se kod toga događalo i kako je svemogući gospodin Bog čudesnim načinom štitio i branio ta dva grofa prije a i poslije, kako su ih strovalili na prozor. Prije svega nije ni čudo, što se u cijeloj državi rimskoj, u svim kraljevstvima i zemljama, u cijelom kršćanstvu pa i među Turcima i Tatarima i na svakome mjestu, kuda se to pronijelo i kamo je taj glas dopr'o, zamjeralo i što se držalo, da je nedostojno i kazne vrijedno, što su ljudi iz naroda češkoga, iz dva viša staleža i to iz gospodskoga i viteškoga, počinili nedjelo tako sramotno, od pamtivijeka nečuveno, ni u jednoj kronici na svijetu nezabilježeno, te su se usudili dva namjesnika Njegova carskoga Veličanstva i kralja češkoga, svoga najmilostivijega vladara, i najviše zemaljske činovnike kraljevstva češkoga okrutno baciti na prozor u duboki jarak, osudivši ih zbog vjernosti njihove na smrt, premda su im oba grofa doličnо na sve, što je trebalo, odgovarali i svaki grijeh, štogod se njima nevinima pakosno podmetao, muževno i sa zakonom u ruci od sebe odbijali i tako protiv toga nezakonitog i baš barbarskog postupka dovoljno prosvjedovali. Ali u svojoj krutoj zlobi nijesu se htjeli obazirati ni na kakav red ni pravo,

[1]) Vilelmo Slavata (1572.— 1652.) potječe iz stare češke porodice, koja je ispovijedala utrakvističku vjeru, ali je on 1597. prešao na katoličku vjeru. Svršivši pravne nauke u sveučilištu u Sijeni u Italiji, putovao je mnogo svijetom. Zarana je vršio prve časti u kraljevstvu češkom. God. 1618. bacili su ga kroz prozor. Od g. 1628. bijaše vrhovni kancelar češki. God. 1637.—1651. pisao je i kazivao u pero svoje spomene ili „Paměti“ u 14 knjiga. Najznamenitije su prve dvije knjige, u kojima opisuje događaje god. 1618.—1619. „Paměti“ njegove nijesu objektivne, više su polemičkoga sadržaja; iz njih izbija mržnja na protivnike pa i njegova taština. Tako na pr. govori već god. 1618. o sebi i Martinicu, kao da su grofovi, premda su to dostojanstvo dobili tri godine kasnije t. j. 1621. Događaje prikazuje gdjekad i krivo, što se uostalom dade lako ispraviti po savremeniku njegovu, češkom bjeguncu Pavlu Skali, koji je također opisao te događaje. Premda nam njegove „Paměti“ ne pružaju čiste istine, ipak su vrlo zanimljive, jer se u njima jasno ogleda i značaj piščev i duh tadašnjega vremena.

nijesu htjeli dati mjesta ni istini ni pravici; u groznom su bijesu neke ljude viših redova, sprijed navedena oba grofa, bezobrazno popali i silom ih napali. Najprije su četvorica od staleža gospodskoga i jedan od staleža viteškoga — to su Vilelmo stariji Lobkovic, Albreht iz Smiřica, Voldřich iz Vchynica[1]), Jan Litvín iz Řičana i Pavel Kapliř — popali grofa Martinica i uhvativši ga za obje ruke čvrsto držali. Oba su se grofa nadali, da će ih, sva je prilika, na vrata izvesti u kakav zatvor, ali oni povikaše: „Sad ćemo s tim neprijateljima naše vjere na svoju postupati!" I odvedoše grofa Martinica ravno k prozoru, koji je već bio otvoren. Potom lako razabere, kakva ga smrt doskora čeka, i glasno klikne: „Budući da moram ovdje umrijeti za Boga, za njegovu svetu vjeru katoličku i za Njegovo Veličanstvo, svoga najmilostivijega vladara, to hoću sve rado i strpljivo podnijeti i pretrpjeti; samo zbog milosrđa Božjega vruće molim, dajte mi brzo moga ispovjednika, da što prije uzmognem ispovjediti grijehe svoje". Ali mnogi od onih, koji su ondje bili, naročito oni od viših staleža, ne htjednu molbu uslišiti, već mu odgovoriše: „Alà, baš ćemo ti odmah još te lukave jezuite ovamo voditi!" Zato se grof veoma ražalosti, te smjesta stade u srcu svojem buditi „attritionem et contritionem"[2]), kajući se skrušeno za grijehe svoje i ovako moleći: „Jesu fili Dei vivi, miserere mei, Mater Dei memento mei!" (Isuse, sine Boga živoga, smiluj se na me, Majko Božja sjeti me se!). Uto dignu pomenuti ljudi grofa Martinica sa zemlje te ga u crnoj kabanici s rapirom i bodežom, ali bez šešira, sramotno strmoglav s prozora bace u duboki jarak, što je bio oko dvora. Kad je on tako padajući neprestano najsvetija imena „Isuse, Marijo!" jedno za drugim silno zazivao, pade na zemlju tako lako, kao da sjeda, te mu po zaštiti Gospodina Boga našega a po zagovoru blažene Gospe Marije taj pregrozni pad pored sve debljine tijela nije zdravlju gotovo nimalo škodio. Kako su neki dobri i vjerodostojni pobožni ljudi kao istinu pripovijedali i priznavali, baš su onda, kad su se iz Staroga mjesta u ophodu vraćali preko velikoga mosta u crkvu Majke Božje u Malom praškom mjestu, dobro vidjeli, kako je blažena Gospa Bogorodica, kad su gospodina bacili s prozora dvorske kancelarije i kad je u zraku lebdio, kao najodličnija zaštitnica njegova pri tom padu njega zadržala u zraku na svom razastrtom i podmetnutom plaštu i dala, da što lakše na zemlju — više sjedne, negoli padne, te se tako udostojila milostivo očuvati ga u životu i u dobru zdravlju i osloboditi ga sigurne i stalne smrti.

[1]) Kinsky. [2]) Kajanje s naravskih (na pr. zbog vremena kazne) i kajanje s vrhunaravskih razloga (na pr. zbog uvrjede Boga).

Premda to sam grof Martinic nije vidio, ipak se dobro sjeća, da mu se odmah, čim su ga na prozor bacili, pričinilo, da se otvorilo najljepše nebo, te ga hoće da primi k sebi među svete izabranike u radost vječnu. Kad je jedan od onih, koji su toga grofa Martinica na prozor bacili, i to čovjek roda gospodskoga (to je gospodin Voldřich iz Vchynica) čuo, gdje se on usrdno preporuča milosrdnoj zaštiti blažene Gospe Marije, progovori ove bogumrske riječi: „Pogledajmo, je li mu što pomogla njegova Marija!" A kad je sam jasno s prozora opazio, gdje taj grof Martinic živ i zdrav na tlih sjedi, usklikne: „Tako mi Boga, njegova mu je Marija pomogla!"

Kad je grof Slavata vidio, što se dogodilo s njegovim vjernim prijateljem i milim drugom grofom Martinicom, lako se dosjeti, da ga to isto čeka; ne reče ništa, nego samo pruži ruke k nebu pa ih zbog Gospodina Boga i svetoga milosrđa njegova zamoli, neka mu dopuste, da što prije ispovjedi grijehe svoje svećeniku, a onda će rado pretrpjeti svaku smrt, kojugod hoće da mu zadadu. Ali mnogi između njih stanu vikati: „Ne ćemo ti sada tih lukavih jezuita ovamo voditi, dosta si im se dosad naispovijedao!" Istim ljudima, koji su prije grofa Martinica bacili, progovori Henrik Matija Thurn, stojeći iza Slavate, ovako njemački: „Edle Herrn, da habt ihr den andern!" (Plemenita gospodo, evo vam drugoga!) A oni popadnu i grofa Slavatu, dignu ga sa zemlje pa i njega s kabanicom i rapirom bace kroz isti prozor u jarak. On se još, dok su ga dizali na prozor, prekriži, udari se u prsa i skrušeno reče: „Deus propitius esto mihi peccatori (budi, Bože, meni grješniku milostiv"!) Netko ga od njih jabučicom ili pucetom od bodeža čvrsto udari preko svih prsti, te su ga tako nemilosrdno strovalili. A kad je taj grof Slavata, kroz prozor bačen, padao, padajući je baš grdno glavom lupio o atulu donjega prozora, te je sebi na nesreću glavu rasjekao duboko sve do kosti i pao je na zemlju lijevim bokom, a glavom i licem svojim udario ljuto o kamen, te se odavde odmah, da se i nije ustavio, dalje jadno kotrljao u dubinu jarka. Kada se poslije ta visina natanko izmjerila, našli su, da je od prozora ravno dolje do zemlje preko 28 lakata, a od mjesta, gdje je pao, pa do dna

jarka, kamo se taj grof Slavata skotrljao i gdje je polumrtav ležao, bilo još 36 lakata praških. Od rane na glavi navali grofu Slavati krv na usta, te poče jako hropiti i gušiti se. Gospodin grof Martinic, sjedeći na onom mjestu, kamo je pao, i slušajući, gdje grof Slavata onako hropi, ganut milosrdnom ljubavi, namisli priteći mu u pomoć. Ali u strahu, ako ustane i sađe, da će ga ljudi sa sviju strana vidjeti, o glavi mu raditi i na njega pucati, učini se navlaš mnogo slabijim, nego je bio, pa kao da mu je upravo posljednji čas kucnuo, svom se silom digne sa zemlje te se s kabanicom, rapirom i bodežom sruši i veoma teško dokotrlja do grofa Slavate; a kako se valjao, rani sebi rapirom i bodežom teško lijevi bok. On posadi grofa Slavatu, te mu odmah glavu, u kabanicu zamotanu, lijepo odmota. Glava je bila s lijeve strane otekla, a lice i oko (koje nije ni otvoriti mogao) veoma modro i krvlju podliveno, glava odozgo duboko do kosti rasječena.

Kad to vidi grof Martinic, izvadi iz svoga džepa rubac pa stane gospodinu marljivo otirati svu krv, što mu je iz rane na glavi do ustiju curkom curila i gušila ga; a imajući uza se malu srebrnu kutiju — bila je privezana na rupčić njegov — s različnim jakim melemom ili mastima, izvadi brzo lijek od kapi pa stane njim gospodina, koji je još u besvjestici ležao, pod nosom i na sljepočicama trti i tako ga s pomoću Gospodina Boga uskrsne i sretno spase, te se nije udavio. Međutim su neki ljudi, većinom gospodske sluge i čeljad (među njima je bilo i šumskih lovaca i hajduka) iz velike palače brzim koracima potekli na nasip od jarka, u kojem su obadva ova jadna grofa bili — jedan je sjedio, a drugi kukavno ležao. Gospoda, koja su odozgo s prozora palače gledala, silno su im dovikivala i kričala: „Pucajte po njihovoj koži i dotucite ih dokraja!". Tako se odmah na ta dva gospodina redom ispalilo nekoliko hitaca s jedne i druge strane — s prozora palače i od onih, koji su bili na nasipu.

Kad su zatim do ta dva gospodina neke vjerne sluge njihove na stražnja ili donja vrata, što su bila pod uredom vrhovnoga dvorskog nadzorništva praškoga, potekle u jarak, njihovi protivnici, ni pet ni šest, stanu po njima s prozora žestoko pucati, eda bi ih tako odvratili. Nekoliko ih protjeraju. Jednako su bez prestanka neki od one gospode, koja su s prozora gledala, svojim slugama i drugim ljudima, što su na nasipu s puškama

i drugim oružjem bili spravni udariti na njih, strašno vikali: „Ta potecite k njima u jarak pa ih već jednom dotucite i utucite!" Nato jedan od njih, lovac ili hajduk, vičući odgovori: „Ta bijes bi ga znao, kud se ide dolje; bora mi ne znam, kako da k njima sađem!"

Za te buke i pucnjave ustane potiho sa zemlje tajnik Filip Fabricius, koji je bio odmah iza te dvojice grofova s istoga prozora u jarak bačen, a nije zadobio na tijelu nikakvih rana; opazi, da je grof Martinic još i nastrijeljen, pa u strahu, da ne dopadne takve rane, poteče sam iz toga jarka bez kabanice i šešira ravno k prijevozu. A putem sasvim blizu stražnjih dvorskih vrata nađe dobra znanca, koji mu drage volje posudi svoju rođenu kabanicu i šešir. Dade se prevesti preko vode — rijeke Vltave, pohrli kući svojoj, koja je bila u Starom mjestu praškom; tu se malo zadrži i odmah najmi kola. Ali opet ne htjede odmah u kola i na oči svima mjestom proći, nego radije pođe pješke do sela N., pô milje od Praga, a kočijašu zapovjedi, da kolima krene za njim; nato se u onom selu brzo ukrca[1]) pa otputuje ravno u Beč, kamo prispije sretno poslije mnogo neprilika i pogibli na tom putu i ondje obavijesti o svim tim praškim događajima Njegovo carsko Veličanstvo i ostalu gospodu.

Gospodin je Bog onoj dvojici gospode brzo u pomoć poslao nekoliko vjernih sluga njihovih i nekoliko drugih dobrih i poštenih ljudi. Oni stignu u posluhu i iz iskrene ljubavi a bez stradanja k njima na dno jarka, ma da su se bojali neprestane pucnjave. Nato se grof Martinic, kad je vidio, da ima tu toliko dobrih ljudi i da je grof Slavata u dobrim rukama i da ga mogu lako iz jarka iznijeti, sam digne sa zemlje, opomene ih, da ne ostave grofa Stavatu, vrlo miloga gospodina brata i druga, jer je više stradao i treba veće pomoći; pa oprostivši se s njim otide. Ali budući da se, kako se kotrljao u jarak, ranio rapirom i bodežom u bok i stegno, nije mogao od boli ni sam čestito koračati strmo uzbrdice, te je dao, da ga jedan vjerni sluga za ruku vodi. Putem se sastao s prečasnim gospodinom Janom Ctiborom, apostolskim protonotarom i kanonikom stolne crkve sv. Vida u praškom gradu. A kad je grof Martinic iz onoga dubokog jarka stigao do kuće gospođe Poliksene Lobkovicke, rođene Pern-

[1]) Ovo nije ispravno. Fabricius je više dana ostao na Lošitskyjevu majuru, a istom je onda otputovao u Beč, kamo je došao 16. lipnja.

šteinske, žene kancelara kraljevstva českoga, opazi velike ljestve, što su bile spuštene s prozora na zemlju (bez sumnje po nalogu njezine milosti), popne se odmah uz pomoć gospodina Kotve te uniđe na donje okno bez ikakve nesreće u kuću.

Budući da nije Martinic u ono burno doba mogao više učiniti ni za Njegovo carsko Veličanstvo, svoga najmilostivijega glavara, ni za dobro svoje mile, vrlo nesretne domovine, odluči, da će još istoga dana iz Praga otići i za vremena umaknuti „furiae crudeli" ili bijesu i okrutnosti neprijatelja svete crkve. Potajno dade sebi po zemaljskom ljekaru Petru Thomasiniju nesamo kratko ostrići bradu i mokrim je puščanim prahom pocrniti nego i lice namazati; k tomu navuče na se trošno, staro i ružno odijelo, što ga je komad po komad dao u družine u onoj kući ovdje ondje pokupiti; a pomenutoga gospodina Kotvu pošalje s ključevima pisaćega stola u svoju kuću po novce; on nađe 300 dukata, donese ih i njemu preda.

Međutim ne počase ni časa pomenute vjerne sluge grofa Slavate i neki drugi dobri ljudi, koji su se smilovali na gospodina u jarku, kad su vidjeli, da gospodin nikako ne može sam ustati i poći pa da se ni ljestvama ne može popeti (kako je to učinio grof Martinic), već gospodina dignu lijepo sa zemlje i jarkom naočigled svima naokolo odnesu na sprijed pomenuta stražnja dvorska vrata uzbrdo ravno u kuću kneginje Lobkovicke i u družinsku sobu (tik do izbe, u kojoj je ležao njegov mili vjerni drug i prijatelj Martinic), te ondje polože toga gospodina, koji je vrlo oslabio, na strunjaču. Onaj isti zemaljski ljekar Petar Thomasini opazi, da je grof Slavata u velikoj opasnosti, pusti mu odmah žilu, dade mu, da pije neki lijek i okrepu, brižno mu poveže ranu na glavi pa ga uzme onako, kako mu se najbolje činilo, marljivo njegovati i paziti.

Uto bane iznenada s velikom bukom pred kuću kneginje Lobkovicke velika rulja iz viših staleža, nekatolika utrakvista, zajedno sa slugama i družinom svojom, a svi su bili na konju.

Henrik Matija Thurn i drugi kolovođe toga ustanka i začetnici toga gadnog čina poteku odmah ravno u odaju kneginje te su je ovdje radi one dvojice grofova vrlo oštro ispitivali. Pitajući je, gdje se dese — ta nijesu nimalo sumnjali, da su negdje u njezinoj kući sakriti — zatraže, da ih odmah preda njima.

Dobro ih je kneginja umjela svojim odrešitim i pametnim odgovorom lijepo maknuti iz kuće svoje i odmah ih otpraviti.

Grof se Martinic prema odluci svojoj lijepo s dobrotvorkom svojom knjeginjom Lobkovickom oprosti i u ime Božje oko sedam sati navečer, još za bijela dana, izađe iz družinske sobe u prnje obučen, uđe u sobu, gdje je ranjeni grof Slavata nemoćan ležao pa se s njim srdačno oprosti. Prošavši pokraj samostana kapucinskoga i strahovskoga pođe pješke s pomenutim ljekarom Petrom dosta daleko na Bijelu goru; tu nađe već dva konja s malom, prostom i trošnom kočijom, što mu je posudi gospodin Ctibor Kotva, te sjedne u nju; sa sobom uze ljekara Petra Thomasinija i jednoga slugu.

Drugi dan[1]) vijećahu buntovni Česi, što će dalje s grofom Slavatom, koji je po milosti Božjoj živ u Pragu ostao; jedan je od kolovođa ovo preporučao: ako se prije kad desilo, te je zločinac, koga su objesili a uže se pretrglo, zdrav i živ natle pao, onda mu dalje u životu nikakva zla nijesu više radili, nego ga pustili slobodna do konca života veleći, da je svoju kazan pretrpio; zato mu se, kaže, čini, da bi trebalo tu milost iskazati i grofu Slavati, jer je i on već svoju kazan prepatio. Na taj su prijedlog i svi drugi pristali[2]).

19.

Glavne točke iz molbe za pravo (Petition of Right) 1628.

(Stubbs, Select charters).

Preuzvišenomu kraljevskomu Veličanstvu!

1. Mi, svećenici i svjetovni lordovi i zastupnici donje kuće, koji smo u parlamentu sakupljeni, ponizno upozorujemo svoga vladara i gospodina kralja na ovo: kazano je i određeno naredbom iz vremena kralja Eduarda I., koja se općeno zove „Sta-

[1]) T. j. 24. svibnja. [2]) Slavata ostane još godinu dana pod oštrom paskom u kući Lobkovickinoj, a onda mu dopuste, da ide u Toplice, odakle je preko Saske i Würzburga zaputio u Pasovu, gdje je našao i Martinica.

tutum de Tallagio[1]) non concedendo," da u ovoj državi ne smije kralj ni njegovi nasljednici narediti nikakva prinosa bez dobre volje i privolje nadbiskupa, biskupa, grofova, baruna, vitezova, građana i drugih slobodnih ljudi zemaljskih općina ovoga kraljevstva. Nadalje kaže i određuje ugled parlamenta iz 25. godine vladanja kralja Eduarda III., da se ubuduće ne smije nitko protiv svoje volje navoditi na to, da kralju dade zajam, jer se protivi razumu i slobodi zemlje. Drugim se zakonima ove države doskočilo, da se nitko ne smije opteretiti t. z. benevolencom[2]) ili drugim nezakonitim porezima. Tim pomenutim odredbama i drugim dobrim zakonima i naredbama ove države baštinili su Vaši podanici pravo, da se ne mogu siliti na plaćanje carine, poreza, prinosa ili drugoga sličnog tereta, ako to ne odredi zajednički zaključak parlamenta.

2. Ipak su se pored svega toga nedavno otpravile razne naredbe mnogim činovnicima u pojedinim grofijama s uputom, da se izvrše; oni su Vaš narod na raznim mjestima sakupili i pozvali ga, da uzajmi Vašemu Veličanstvu određene svote: mnogima su, kad su se kratili to učiniti, nametnuli zakletvu, koja po zakonima i naredbama ovoga kraljevstva nije dopuštena; i bili su ljudi prisiljeni, da se obvežu, da će doći i odgovarati za to pred Vašim tajnim savjetom i na drugim mjestima; i mnogi su od njih zato dopali tamnice i progonstva, te su ih na razne druge načine uznemirivali i dodijavali im. I razni drugi nameti mimo zakon i slobodne običaje ovoga kraljevstva nametali su se podanicima Vašim, i utjerivali su ih u raznim grofijama lordi namjesnici, podnamjesnici, komisari, suci i drugi, i to na zapovijed i po uputi Vašega Veličanstva ili Vašega tajnoga savjeta.

3. Ispravom, koja se zove „Veliko pismo slobode Engleske" kazano je i određeno, da se nijedan slobodan čovjek ne smije uhvatiti, zatvoriti ni lišiti imanja ni slobode ni prava svoga ni prognati ni kazniti izgonom, niti mu se smije kako drukčije škoditi nego samo zakonitim sudom njemu ravnih ili po zemaljskom zakonu.

10. Zato ponizno mole Vaše preuzvišeno Veličanstvo, da unapredak ne bude nitko prisiljen, da dade ili preda kakav dar, zajam, dragovoljni poklon, porez ili sličan namet bez općega dopuštenja parlamenta; neka se nitko ne zove na odgovornost, neka se ne nagoni na zakletvu, neka se ne popadne niti uhiti, i neka mu se inače ne smeta i ne dodijava zbog toga ili zato, što se kratio, da se zakune. Nijedan slobodan čovjek neka se ni u kojem pomenutom slučaju ne drži u zatvoru niti uhiti. Neka se Vaše Veličanstvo udostoji ukloniti vojnike i mornare i neka svoj narod unapredak tako ne opterećuje, a sprijed pomenute upute o postupanju po ratnom zakonu neka ukine i proglasi nevaljanima; i neka se unapredak ne izdaju nikakve slične upute komu, da ih onako, kako je sprijed rečeno, izvrši, jer bi se moglo na osnovu nekolicine takih podanika Vaše Veličanstvo u opreci sa zakonima i sloboštinama zemaljskim uništiti ili ubiti.

[1]) Porez na slobodan posjed (domene). [2]) Dobrovoljni dar.

20.

Prva plzenska zavjernica Wallensteinova od 12. siječnja 1634.

(Hallwich, Wallensteins Ende).

Ovim i po ovom (dajemo) na znanje: Budući da smo mi dolje potpisani svi general-oficiri, obrstari i drugi zapovjednici pukovnija sigurne vijesti dobili, po kojima se prejasni, visokorođeni knez i gospodin, gospodin Albreht vojvoda meklemburški, friedlandski, saganski[1]) i veliko-glogovski[2]) i t. d. zbog mnogih doživjelih neugodnosti s preljutih nepravda Njemu nanesenih i protiv Njega zasnovanih opasnih pletaka, kao što zbog uskraćenoga, nužnog i neophodno potrebnog uzdržavanja *Armade* stalno odlučio položiti oružje i povući se, a ono smo mi uzeli na um, da takvim namišljenim odreknućem Njegove kneževske milosti ne trpe samo služba Njegova carskoga Veličanstva, *bonum publicum*[3]) i carska *Armada*, što više — zacijelo propadaju, pogotovo pak mi svi skupa i svaki za se, jer je nama bila jedina nada milostivo priznanje naše vjerne službe prema Njegovoj kneževskoj milosti u svako doba, jer smo u nadi na buduću naknadu i užitak prostodušno na Njegovu kneževsku riječ predali sav svoj imutak zajedno sa životom svojim. Kad bi na taj način bili lišeni okrilja Njegove kneževske milosti i milostive brige, što smo je u svako vrijeme osjećali, zapali bi u krajnju propast i rasulo,

[1]) U pruskoj Sleziji. [2]) U pruskoj Sleziji. [3]) Opće dobro.

a ničemu se drugomu i ne bi mogli nadati. Osobito, ako se mi sami, mimoišavši mukom svekolike pređašnje primjere, obazremo na carsku instrukciju i sadržaj njezin, što ju nedavno von Questenberg predočio — sve to nijesmo samo upropašćena srca saslušali, nego da s pravom spriječimo naše sigurno i potpuno rasulo i propast a i cijele *Armade*, prosvjedujemo ponizno preko gospodina feldmaršala von Ilowa i t. d. i preko njemu pridijeljena četiri obrstara t. j. preko gospodina obrstara Mohrwaldta, Bredawa, Losija i Hendersena, da Njegova kneževska milost i t. d. i t. d. takovim odreknućem nas i naše jadne vojnike, nad kojih glavom lebdi bijeda, nevolja i propast, tako ne pusti, nego vruće prosimo i molimo, da nam i dalje Svojom milošću, naklonošću, zaštitom i očinskom brigom pritječe. Neka Njegova kneževska milost na naše neprestano i usrdno zaklinjanje i prošnje Svoje podrobno navedene, veoma odlučne razloge za sprijed više puta istaknuto odreknuće uneke odgodi i milostivo odluči, da Ona još jedno vrijeme ostane kod nas i da bez našega naročitoga znanja i volje od nas ni od *Armade* ne ode, eda bi vidjela, kakova bi se mogla sredstva za uzdržavanje *Armade* namaknuti. Nasuprot se ovim mi svi i svaki za se u najkrepčijem i najstalnijem zakonitom obliku i mjesto usmene zakletve ovim obvezujemo, da ćemo u tom slučaju uz Njegovu kneževsku milost i t. d. pošteno i vjerno pristajati i ne ćemo se ni na koji način od Nje odijeliti, rastati se niti se dati rastaviti, osobito da ćemo sve ono, što se tiče Nje i uzdržavanja *Armade*, uz Njegovu kneževsku milost do krajnosti promicati i s Njom, uz Nju i za Nju sve svoje do zadnje kapi krvi žrtvovati. Baš tako moramo i želimo biti neštedice dužni i vezani, kad bi u slučaju jedan ili drugi između nas protiv toga radio i htio se ocijepiti, da ćemo svi i svaki za se onoga ili one kao nevjerne i krivokletne ljude progoniti i osvetiti se na njihovu imutku, tijelu i životu. Da bi sve to pošteno i bez pogibli iskreno držali, svojom smo rukom potpisali i zapečatili za potvrdu mnogima.

Dano u glavnom stanu Plzenu 12. siječnja *anno* 1634.

(Slijedi 49 potpisa[1]) a ispod potpisa):

Gospodin feldmaršal von Ilow svojim je to većim pečatom potkrijepio u ime svih general-oficira, obrstara i zapovjednika drugih pokovnija.

[1]) Druga Plzenska zavjernica od 20. veljače 1634. ima samo 30 potpisa.

21.

Znatnije ustanove westfalskoga mira (1648.).

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

a) Ugovor mira u Osnabrücku između car. Veličanstva, njemačke države i kralj. Veličanstva švedskoga.

Članak 1. [1]).

Neka bude kršćanski, opći, vječni mir, pravo, iskreno prijateljstvo od carskoga Veličanstva i kuće austrijske i od svih njezinih saveznika s kralj. Veličanstvom švedskim, njegovim saveznicima i pristašama.

Članak 4.

§ 3. Najprije, što se tiče kuće bavarske, neka izbornička čast, što ju je prije Falačka imala, sa svim pravima i službama njezinim, kao što i cijela Gornja Falačka zajedno s grofijom, Cham, ostane Maksimilijanu, falačkomu grofu ranjskomu i t. d. djeci njegovoj i uopće cijeloj grani wilhelmovskoj, dogod od nje bude muških potomaka.

§ 4. Zato će se knez izbornik bavarski za se i za nasljednike svoje sasvim odreći tražbine od 13 milijuna i svakoga prava na gornju Austriju[2]), i odmah će poslije proglasa mira sve isprave o tom predati Nj. ces. Veličanstvu, da ih uništi.

§ 5. Što se tiče kuće falačke, pristaje car zajedno s državom zbog javnoga mira na to, da se na osnovu toga sporazumka osnuje osmo izborničko dostojanstvo, a neka ga ima Karlo Ludovik, falački grof rajnski i njegovi nasljednici i rođaci cijeloga koljena rudolfovskoga po nasljednom redu, kako je u „Zlatnoj buli“[3]) rečeno.

Članak 5.

§ 2. Rok za restitucije duhovnih dobara i za ono, što treba s obzirom na to u svjetovnim (dobrima) promijeniti, neka bude

[1]) Ugovor sa Švedskom, kao što i onaj s Francuskom ima 17 članaka.
[2]) Gornju je Austriju založio car Ferdinand II. knezu izborniku bavarskomu.
[3]) Od godine 1356.

1. siječnja 1624. Prema tomu neka se svako uvedenje u pređašnji posjed provede potpuno i bezuvjetno, kao što se sve u takovim stvarima izdane odluke, nagodbe i t. d. ukidaju, te se sve stavlja u onaj položaj, u kojem se pomenute godine i dana nalazilo.

§ 34. Nadalje se našlo za zgodno, da se narod, koji je podanik katolikâ a pristaje uz augsburšku vjeroispovijest, kao što i katolički podanici srodnika augsburške vjeroispovijesti, koji godine 1624. nijesu ni u jedno vrijeme vršili vjeru svoju, jednako i oni, koji bi možda poslije proglasa mira drugu vjeru prihvatili, trpe i da ih nitko ne smeta, da kod kuće sa svom slobodom savjesti vrše pobožnost svoju ili da u susjedstvu, gdje i koliko puta hoće, pribivaju javnomu vršenju vjere ili da djecu svoju dadu poučavati u tuđim školama ili od kućnih učitelja, ako samo takvi podanici uostalom ispunjaju dužnost svoju.

Članak 8.

§ 2. (Svi knezovi izbornici, knezovi i državni staleži) neka bez prigovora imadu pravo glasa u svim vijećanjima i poslovima državnim, osobito ako treba zakone stvarati ili tumačiti, rat navijestiti, udarati namete, kupiti vojsku i u stanove smjestiti, nove tvrđave na zemljištu staleža u ime države podizati i u stare posadu metati, zatim kako će se i gdje mir i savezi sklapati. Tako što neka se ubuduće nikada ne dogodi bez saborskoga i slobodnoga glasa svih staleža; napose neka imadu svi staleži slobodno pravo za sigurnost svoju činiti saveze među sobom i s inozemstvom, ali opet tako, da ne budu protiv cara i države, protiv općeg mira ili pak protiv toga ugovora niti se smiju dogoditi protiv prisege, što ju je svaki dužan prema caru i državi.

Članak 10.

§ 1. Nadalje, jer traži švedska kraljica, da joj se za odstup onih mjesta, što ih je u ratu osvojila, udovolji i za povratak javnoga mira u državi, zato predaje Njegovo car. Veličanstvo s privoljom države i na osnovu te rasprave kraljici i baštinicima njezinim, nasljednicima i državi Švedskoj te zemlje s punim pravom kao stalno i neposredno leno.

§ 2. Prvo cijelo Prednje Pomorje s otokom Rujanom, kako je jedno i drugo pod posljednjim knezovima pomoranskim bilo; usto u Stražnjem Pomorju Stettin, Garz, Dam, Golnau i otok Volin zajedno s rijekom Odrom, što među njima teče, i s morem, koje se obično zove Friška zatoka . . .

§ 6. Drugo car predaje s privoljom države prejasnoj kraljici također grad i luku Wismar . . . sa svim pravima, kako su ih vojvode meklemburški dosada imali.

§ 7. Treće car daje s privoljom države prejasnoj kraljici nadbiskupiju Bremen i Biskupiju Verden . . . sa svim duhovnim i svjetovnim dobrima, kao što i sa svim pravima na kopnu i moru za vječno i neposredno državno leno.

§ 9. Četvrto car i država primaju zbog svih pomenutih zemalja švedsku kraljicu i nasljednike njezine za neposredni državni stalež tako, te će na državne sabore među ostalim staležima biti prozvana i Švedska pod naslovom vojvode bremenskoga, verdenskoga i pomoranskoga, kao što i pod naslovom kneza rujanskoga i gospodara wismarskoga.

Članak 11.

§ 1. Kao ekvivalent neka se preda knezu izborniku brandenburškomu Fridrihu Vilhelmu, jer se odrekao prava svojih na Rujanu i Prednje Pomorje, njemu i nasljednicima njegovim . . ., čim bude mir potvrđen, od Njegovog car. Veličanstva s privoljom staleža biskupija Halberstadt sa svim pravima kao stalno i neposredno leno . . .

§ 4. Jednako neka se knezu izborniku za vječno leno od Njegovog car. Veličanstva preda biskupija Minden . . .

§ 5. Knezu se izborniku odstupa od cara i države i biskupija Kamin . . .

§ 6. Na isti se način daje knezu izborniku pravo na nadbiskupiju Magdeburg . . ., kad se poslije sadašnjega administratora Augusta, vojvode saskoga, isprazni . . .

Clanak 17.

. . . .

To se uglavilo u Osnabrücku u Westfalenu 14. (24.) dana mjeseca listopada godine Kristove 1648.

b) Ugovor o miru između cara i krune francuske u Münsteru.

Članak 11.

§ 69. Da bude taj mir među carem i najkršćanskijim kraljem što jače utvrđen i da bude onda bolja javna sigurnost, to je s privoljom državnih staleža miru za volju ugovoreno:

§ 70. Vrhovništvo, zemaljska vlast i druga prava, što ih je dosada rimska država imala na biskupije Metz, Toul i Verdun i na gradove i na zemljišta njihova, neka ubuduće na isti način pripadaju kruni francuskoj i neka joj budu zauvijek pripojene, ali se ipak pridržavaju metropolitska prava, što idu nadbiskupiju Trier.

§ 73. Treće car se odriče za se i za cijelu kuću austrijsku, kao što i rimska država svih svojih prava na grad Breisach, na landgrofiju Gornji i Donji Elsas, Sundgau, državno upraviteljstvo onih deset državnih gradova, što su u Elsasu . . ., i svih sela, što njima pripadaju, i predavaju ih najkršćanskijem kralju i državi francuskoj.

. . . .

To je uglavljeno u Münsteru u Westfalenu 24. listopada godine 1648.

22.

Pregledni popis mjesta u 30-godišnjem ratu razorenih.

(Dudik, Schweden in Böhmen und Mähren 1640.—1650.).

	Dvorova	Gradova	Sela
U Pomoraniji, Meklenburgu i Holsteinu	203	307	2.041
U markgrofiji Braniboru	48	60	5.000
U Mišanju	96	155	1.386
U Sleziji	118	36	1.025
U Moravskoj	63	22	333
U Češkoj	215	80	813
U Austriji	51	23	313
U Falačkoj	109	106	807
U Franačkoj	44	26	313
U Voigtlandu i Thürinškoj	68	41	409
U biskupiji Merseburgu, Hallu, Magdeburgu, Halberstadtu, Hildesheimu	217	103	1 105
U Braunschweigu, Lüneburgu i u nadbiskupiji Bremenu	50	38	406
U biskupiji Osnabrücku, Mündenu, Padebornu, Fuldi	213	304	1.027
U Westfalenu	119	97	1.019
U nadbiskupiji Kölnu, Metzu, Trieru	327	205	2.033
U biskupiji Wirtzburgu	15	10	80
U Limburgu	20	16	200
Svega	1.976	1.629	18.310

Ovdje nije uračunan gotovo nevjerojatan broj popaljenih gradova i sela u Muschauu, Livonskoj, Litvi, Pruskoj i Poljskoj, da ne pominjemo one tisuće samostana, gospoština i plemićkih dvorova u Njemačkoj i u drugim krajevima, gdje su Švedi ratovali i digli ih nebu pod oblake. Pohvaliti treba to, što su nastojali da državu svoju pridignu; palili su i ništili, koliko su mogli, — gotovo sve

svakovrsne samokove, željezare, tvornice žica ili ljevaonice, a i rudokope . . .

No kako su tim miloj Njemačkoj nanijeli gotovo nenaknadljivu štetu, tako su znatno pridigli državu svoju, ali blagopokojni Gustav nije odobravao tih djela njihovih.

Bilo bi dakle pravednije, da se od Šveda zbog te vanredne štete, kako je to sprijed navedeno, traži — kad bi dašto bilo moguće — naknada, nego da se na njihove nepravedne zahtjeve dopusti, da se za njihovu vojsku isplate toliki milijuni. A štetu, što ju je švedska kruna Njemačkoj učinila, a i gotovo nebrojene novce, što su ih oni tiranskom kontribucijom svojom istrgli, ne bi švedska kruna nikada mogla naknaditi, pa makar se sva po težini svojoj prodala, te se hridi od željeza i bakra u nju uklopile.

23.

Nalog za smaknuće kralja Karla I. godine Gospodnje 1648.

(Po faksimilu u „Spamers Weltgeschichte“).

Na velikom sudu u parnici i za osudu protiv Karla Stuarta, kralja engleskoga, 29. siječnja *Anno domini* 1648.[1])

Budući da je Karlo Stuart, kralj engleski, bio i ostao optužen, budući da mu je dokazano, i on osuđen zbog izdajstva i drugih teških zločina, i budući da ga je taj sud prošle subote osudio, da se iz života otpremi u smrt tako, da mu se glava rastavi od tijela njegova, a ta se osuda ima još izvršiti: zato vam se dakle ovim nalaže i zapovijeda, neka se ta osuda u javnoj ulici pred Whitehallom sjutra na 30. ovoga mjeseca siječnja između 10 sati dopodne i 5 sati popodne pomenutoga dana izvrši dokraja. Pa da biste to izveli, neka vam je ovo dovoljna punomoć. I pozivamo sve časnike i vojnike i druge poštene ljude ovoga naroda engleskoga, da vam u toj službi idu na ruku. Dano našim potpisom i pečatom (59 potpisa).

Pukovniku Francisu Hackeru, pukovniku Hunksu i poručniku pukovniku Phoyru i svakomu od njih.

[1]) Englezi su do 1753. računali po julijanskom kalendaru, koji je u to vrijeme zaostao za 10 dana, a novu su godinu počinjali 25. ožujka; prema tomu je 29. siječnja 1648. = 8. veljače 1649.

24.

Bogdan Hmeljnicki i kozaci priznavaju cara Alekseja Mihajlovića svojim gospodarom.

(Kostomarov, Bogdan Hmel'nickij, istoričeskaja monografija).

A.

Kozačka skupština.

(Na 8. siječnja sazove kozački hetman Bogdan Hmeljnicki opću skupštinu u Perejaslavec.[1]) U 11 sati dođe hetman iz tajne sjednice, što ju je držao sa staršinom[2]), na sredinu trga, gdje se skupština sastala, te progovori narodu):

„Gospodo pukovnici, jesauli[3]), satnici, sva vojsko zaporoška i svi pravoslavni kršćani! Svima vama je poznato, kako nas je Bog oslobodio iz ruku neprijatelja, koji je progonio crkvu Božju, koji je bijesom planuo na cijelo hrišćanstvo našega istočnoga pravoslavlja, koji nas hoće tako iskorijeniti, da ne bude imenu ruskomu ni traga ni glasa u zemlji našoj. Već nam je to svima nesnosno, a vi vidite, da ne možemo više živjeti bez cara. Zato smo danas sazvali javnu skupštinu svega naroda, da između četvorice sami izaberete gospodara, koga vas je volja. Prvi je turski car, koji nas je mnogo puta po svojim poslanicima pozivao, da se predamo njegovoj vlasti; drugi je krimski kan, treći kralj poljski, koji nas može i sada primiti u svoju milost, ako sami ushtjednemo; četvrti je pravoslavni car Velike Rusije, car istočni, kojega već šest godina neprestano molimo, da bude carem i gospodarom našim. Sad birajte, koga vas je volja. Turski je car muhamedanac; svima je nama poznato, kakve muke pate naša braća, pravoslavni hrišćani Grci, i kako ih tlače bezbožnici. I krimski je kan muhamedanac, pa ako i jesmo od nevolje sklapali s njim prijateljstvo, a ono smo se opet za to napatili nesnosnih mukâ, pljačke i kruta prolijevanja krvi hrišćanske. A kako su nas gospoda Poljaci gnjavili, ne treba ni da pripovijedam. Sami znadete, da su oni štovali više Židova i psa nego našega brata hrišćanina! A pravoslavni car hrišćanski, car istočni, jedne

[1]) Perejaslavl jugoistočno od Kijeva. [2]) Staršinu su sačinjavali obozni (nadzornik prtljage), sudac, pisar, jesaul, zastavnik, pukovnik, satnik i ataman (kapetan). [3]) Kapetani.

je s nama grčkoistočne vjere, jednoga zakona; mi smo s pravoslavljem Velike Rusije jedno crkveno tijelo, koje ima za glavu Isusa Hrista. Tomu velikomu caru hrišćanskomu sažali se zbog ljutoga ogorčenja pravoslavne crkve u našoj Maloj Rusiji; ne prezrevši naše šestgodišnje molbe priklonio je sada nama milostivo srce carsko pa nam je iz svoje okoline poslao odlične ljude s carskom milosti. Zavolio sam ga svim srcem svojim. Mi ne ćemo naći pristaništa mirnijega od carske ruke njegove. Tko ne će da nas posluša, tomu je prosto poći, kudgod ga je volja: široko mu polje".

Na tisuće je glasova odgovorilo:

„Hoćemo pod cara istočnoga! Bolje nam je mrijeti u našoj svetoj vjeri nego doći pod poganina, dušmana Hristova." Tada stade pukovnik perejaslavski obilaziti trgom i pitati:

„Pristajete li na to?"

„Svi!" klicao je narod.

Hetman poviče gromkim glasom:

„Neka bude tako! Neka nas ojača Gospodin pod njegovom jakom carskom rukom!"

Narod je kliknuo:

„Bože utvrdi! Bože, ojačaj, da zauvijek svi ostanemo složni!"

(Nato se pročitaju pogodbe, uglavljene s carskim poslanikom Buturlinom; zatim progovori i on):

„I zato, što veliki gospodar, Njegovo carsko Veličanstvo, nije htjelo o tom čuti, da bi vi jednovjerni pravoslavni hrišćani bili u krajnoj nevolji, a svete crkve da opuste i da budu na ruglo Latinima, zapovijeda, da vas — Bogdana Hmeljnickoga i cijelu vojsku zaporošku sa svim gradovima i zemljama riješene podaništva kraljeva zbog zakletve, što ju je on prekršio, primim i stavim pod Njegovu krepku ruku; svojim je carskim vojnicima naložio, da vas pomažu protiv kršitelja zakletve i zatornika vjere kršćanske. A vi svi — hetman Bogdan Hmeljnicki i cijela vojska zaporoška, — budući da vidite milost i ljubav velikoga gospodara našega, Njegova carskoga Veličanstva, prema sebi, dužni ste mu služiti, željeti dobro i uzdati se u milost Njegovu. A on, veliki gospodar, Njegovo carsko Veličanstvo, zadržat će tebe i cijelu zaporašku vojsku u svojoj milosti pa vas štititi i braniti od svakoga neprijatelja".

B.

Molba Bogdana Hmeljnickoga na cara Alekseja Mihajlovića s dodatkom uglavljenih točaka ugovora[1]).

Po milosti Božjoj veliki gospodaru, care i veliki kneže Alekseju Mihajloviću, samodršče cijele Velike i Male Rusije i vladaru mnogih vlasti i oblasti, Tvomu carskomu Veličanstvu.

Mi Bogdan Hmeljnicki, hetman zaporoške vojske i sva zaporoška vojska i savkoliki svijet hrišćansko-ruski udaramo čelom o crnu zemlju.

Obradovavši se veoma velikoj darežljivosti i nebrojenoj milosti Tvojega carskoga Veličanstva, koju nam je izvoljelo Tvoje carsko veličanstvo iskazati, ničice padamo i vruće molimo Tebe gospodara našega, carsko Veličanstvo. Dovijeka ćemo služiti iskreno i vjerno Tvojemu carskom Veličanstvu u svakom djelu i po carskoj zapovijedi, samo molimo usrdno, kao što smo i u pismu molili, da nam Tvoje carsko Veličanstvo izvoli iskazati darežljivost i carsku svoju milost u svemu onom, što će poslanici naši ponizno zamoliti Tvoje carsko Veličanstvo.

1. Prije svega neka izvoli Tvoje carsko Veličanstvo potvrditi naša vojnička prava i pravice, kako je oduvijek bivalo u vojsci zaporoškoj, te su po svojem pravu sudili i imali svoje pravice u imutku i na sudovima svojim; neka se ni vojvoda ni bojari ni stolnik ne miješaju u vojničke sudove, nego neka družbi sude starješine njihove; gdje su tri čovjeka, tu neka dvojica sude trećemu.

Taj je članak gospodar prihvatio, a bojari su pristali: neka bude tako po molbi njihovoj[2]).

2. Vojska zaporoška neka vazda broji potpuno 60.000 na broj.

---

[1]) Hmeljnicki je s carevim poslanicima uglavio pogodbe, pod kojima će kozaci i on priznati cara Velike Rusije za svoga vrhovnog gospodara. Buturlinu su kozaci morali položiti zakletvu vjernosti, a onda je Hmeljnicki poslao dva svoja poslanika — suca Samojla Bogdanovića i perejaslavskoga pukovnika Pavla Teterju — u Moskvu, da zamole cara, neka potvrdi ugovor. Car je posebnom poveljom (žalovanaja gramota) potvrdio ugovor. Ovdje ne priopćujemo te povelje nego samo molbu Hmeljnickoga s glavnim točkama ugovora, jer se baš u njoj vjerno ogleda način vladanja ruskih careva prije Petra Velikoga.

[2]) To je dodatak „dumnoga djaka" ili državnoga tajnika Almaza Ivanova.

Gospodar je prihvatio, a bojari su pristali, neka ih bude po molbi njihovoj 60.000.

3. Plemići, koji se dese u Rusiji, a vjeru su po čestitoj zapovijedi Hristovoj zadali Tebi, velikomu caru našemu, Tvojemu carskom Veličanstvu, neka zadrže svoje plemićke sloboštine i neka imadu dobra svoja i pravice, kako je to bilo i pod kraljem poljskim, da se i drugi, kad opaze takovu milost Tvoga carskoga Veličanstva, sklone s cijelim svijetom hrišćanskim pod vlast i pod krepku i uzvišenu ruku Tvoga carskoga Veličanstva. Zemaljskim i gradskim sudovima neka upravljaju oni upravnici, koje oni sami sebi svojom voljom izaberu, kao što i prije toga.

Te je članke gospodar prihvatio, a bojari su pristali: neka bude po molbi njihovoj.

6. Zaporoška vojska neka sama između sebe — ali sačuvaj, Bože, od smrti gospodina hetmana (ta svaki je čovjek smrtan, drukčije ne može biti) — bira hetmana i neka izvijeste Njegovo carsko Veličanstvo; neka se to Njegovu carskomu Veličanstvu ne dade nažao, jer je to davni običaj vojnički.

Gospodar je prihvatio, a bojari su pristali: neka bude po molbi njihovoj.

7. Kozačka imanja neka nitko ne uzima; zemlju, što je imadu, i sve dohotke od tih zemalja neka slobodno uživaju; udovice kozačke i djeca neka ih slobodno uživaju, kao što i pređi i oci njihovi.

Neka bude po molbi njihovoj.

14. Poslanike, što odvajkada dolaze iz stranih zemalja k vojsci zaporoškoj, neka gospodin hetman i vojska zaporoška slobodno prima, ako dolaze u dobroj nakani, a to neka ne bude Njegovu carskom Veličanstvu krivo; a ako bi bili protiv Njegova carskoga Veličanstva, dužni smo Njegovo carsko Veličanstvo obavijestiti.

Gospodar je prihvatio, a bojari su pristali: poslanike s dobrim namjerama mogu primati i otpuštati, a caru treba pisati, u kakvu su poslu dolazili i kako su ih otpratili; a budu li poslanici poslani od koga u poslu gospodaru protivnom, treba ih zadržati i o tom pisati gospodaru, a bez gospodareva naloga ne smiju se otpustiti; turskomu sultanu i kralju poljskomu ne smiju se bez careve naredbe ni slati.

25.

Bitka kod Beča.

(Pismo Jana Sobjeskoga svojoj ženi 13. rujna 1683.).

[Theatrum Europaeum[1])].

Hvaljen budi u sve vijeke vijekova naš Gospodin i Bog, koji je našemu narodu udijelio takovu pobjedu i slavu, za kakovu se u pređašnje vrijeme nikada nije čulo. Cijeli neprijateljski tabor zajedno s topništvom i neizmjernim bogatstvom pao je u ruke naše, a neprijatelj se sada desi u potpunom neredu na bijegu; njegova mrtva tjelesa napunjaju jame, tabor i otvorena polja. Danas zaplijeniše naši deve i mazge, goveda i ovce, što ih je neprijatelj imao do tabora na okupu, i odagnaše zarobljene Turke kao kakav krd. A ima ih, osobito poturica, koji prelaze od neprijatelja k nama i drage se volje predavaju; imadu dobre konje i sjajne haljine na sebi.

Veliki se vezir, izgubivši sve skupocjeno blago svoje, jadno spasao na konju a samo s jednom kabanicom na sebi; njegovim sam nasljednikom postao ja, a to se dogodilo ovako:

Kad sam provalio u neprijateljski tabor i, neprestano progoneći vezira, naprijed hrlio, preda mi se jedan njegov dvoranin, koji mi je poslije pokazao šator svoga gospodara. Opseg mi se njegov čini tolik, kolika je Varšava ili Lavov sa svojim zidovima. Bojni znak, što su ga obično s osobitim obredima nosili pred velikim vezirom, zapade mene zajedno s Muhamedovom zastavom, koju mu je sultan za ovu vojnu darovao, a poslao sam je danas Njegovoj papinskoj Svetosti u Rim. Konj pomenutoga vezira sa sedlom i opremom sada je moja svojina.

U našoj ćeš vojsci vidjeti silu najljepših zlatom okovanih sabalja i drugih rijetkih turskih oprema. Noć nas je zatekla i zapriječila, te nijesmo mogli dalje progoniti. Ne smije se istina neprijatelju poreći, da se hrabro branio; janjičari, kako su u prokopima stajali, izgubili su najviše, pa i najviše ih je posječeno. Smjelost i ponosna srčanost tih ljudi bijaše tolika, te dok se jedan dio s nama bio na bojištu, drugi je na tvrđavu jurišao;

[1]) „Theatrum Europaeum“ jest povjesničko djelo, u kojem su po savremenim piscima prikazani događaji od 1633.—1738.

a to su dašto kod onolike sile lako mogli. Mislim, da je podsjedača Tatara bilo do 300.000 momaka. Drugi broje do 3,000.000[1]) šatora, a za svaki šator uzimaju po tri čovjeka; no sve to zajedno činilo bi nevjerojatnu silu naroda. Šatora će biti najmanje 100.000. Od toga uzima svaki pobjednik, što ga je volja. A i oni iz grada trče napolje i grabe po volji; mislim, da će možda moći osam dana pljačkati. Na bijegu je neprijatelj mnogo Austrijanaca, osobito ženâ, koliko ih nije mogao sa sobom voditi, sasjekao; među njima ih ima sva sila, koji će preboljeti rane, kojih su dopali.

Danas sam ujutru bio u gradu i razabrao, da bi se grad jedva mogao održati dulje od 5 dana. Nikada nijesu ljudske oči vidjele posla u tako kratko vrijeme obavljena. Za lagume su se provalile i porušile stijene! Carski je dvor od topovskih zrna sasvim isprebušen i oštećen. Ja sam se morao dugo boriti s vezirom, koji je cijelu svoju silu bacio na moje desno krilo; lijevo krilo nije baš bilo zabavljeno, dogod se nije sa svoga mjesta maklo i meni priteklo u pomoć. Tu bijahu oko mene izborni knez bavarski, knez od Waldecka i mnogi drugi državni knezovi, koji su me zagrlili i izljubili. Generali me uhvatiše za ruke i noge; ostali pukovnici i časnici zajedno sa svojim konjaničkim i pješačkim pukovnijama dovikivahu mi: *„Naš junački kralj!“* Danas ujutru dođe k meni knez izbornik saski zajedno s vojvodom lotarinškim, s kojima nijesam mogao jučer govoriti, jer su bili na kraju lijevoga krila; njima sam dodijelio nekoliko husarskih satnija. Napokon mi dođe ususret i bečki zapovjednik grof Starhemberg s mnogo naroda visoka i niska roda. Svatko me je grlio, ljubio i svojim spasiteljem nazivao. Nato pođoh u dvije crkve, gdje sam također zatekao nemalo ljudi, koji su vruće željeli, da mi poljube ruke, što više — noge i odijelo; većina se morala zadovoljiti tim, da se samo surke takla. Svuda stade cika i vika: „Ah pustite nas, da možemo poljubiti junačku desnicu!“ Ujedno podigoše burno klicanje. No ja sam njemačke časnike upozorio, neka se to zabrani. Ali opet je velika gomila iz svega grla vikala: *vivat rex!*

Na objedu sam bio kod zapovjednika, a poslije objeda odjahao sam u tabor; prosti me je narod uzdignutih ruku pratio iz Beča do pred vrata. Zarobljenih neprijateljskih zastava i čadora

[1]) Tiskarska pogrješka mjesto 300.000.

velika je sila. Ukratko: u bijeg natjerani neprijatelj iznio je samo goli život. Zato neka se dakle veseli kršćanstvo i neka hvali gospodinu Bogu, što nije nevjernicima dao, da nam se podruguju i pitaju: „Pa gdje je vaš Bog?“

26.

Bill of Rights. (1689.)[1])

(Stubbs, Select charters).

1. Nezakonito je bez dopuštenja parlamenta sebi usvojiti vlast, zakone ukidati ili po moći kraljevskoj spriječiti vršenje zakona.
2. Nezakonito je prisvojiti sebi po kraljevskoj moći vlast nekoga riješiti zakona ili vršenja zakona, kako se to nedavno uradilo i provelo.
3. Nezakonita je i opasna uredba, koja se tiče komisarskoga suda za crkvene prilike, i uređenje drugih sličnih povjerenstava i sudova.
4. Nezakonito je pod izlikom prerogative bez dopuštenja parlamenta novce za krunu utjerivati dulje vremena ili na drugi način, nego je dopušteno ili će biti dopušteno.
5. Podanici imadu pravo slati molbenice na kralja, a nezakonito je progoniti i zatvarati molitelja.
6. Nezakonito je bez dopuštenja parlamenta novačiti i držati stajaću vojsku u kraljevstvu u vrijeme mira.
7. Podanici, koji su protestanti, smiju na obranu svoju nositi oružje, kako to odgovara prilikama njihovim i kako je zakonom dopušteno.
8. Izbori za parlamenat neka su slobodni.
9. Sloboda govora i raspravljanja u parlamentu ne smije se priječiti ni dovoditi pred koji sud ili pred koje mjesto izvan parlamenta.

[1]) S tim „Zakonom pravâ“, što su ga kralj Vilhelm III. i kraljica Marija na prijedlog parlamenta potpisali, prestaje apsolutna vlada u Engleskoj. Taj se zakon, dok nije u listopadu 1689. postao pravim zakonom, zvao isprva „Declaration of Rights“ (Proglas prava), jer su ga stvorili narodni zastupnici na svom sastanku (a ne u parlamentu) i proglasili temeljnim načelom ustava engleskoga, te su ga novi vladari Marija i Vilhelm Oranski morali primiti.

10. Neka se ne traži preveliko jamstvo, neka se ne nameću prevelike globe i ne određuju krvave i neobične kazni.

11. Neka se porotnici kako treba pozovu i otpuste, i neka su porotnici, koji će koga zbog veleizdaje suditi, samostalni ljudi.

12. Nezakonito je i ne vrijedi, ako se podijeli i obreče globa i zaplijenjeno dobro pojedinaca prije, nego se krivnja dokaže.

13. Neka se parlamenat često saziva, da se stane na put tužbama i da se poprave, pooštre i drže zakoni.

27.

„Strelecki bunt“ i raskolnici god. 1682[1]).

(Lêtopisi russkoi literatury i drevnosti. Sv. V.).

U šest sati ujutro dođe vojnički desetnik Mihajlo, te ih pozove, da pođu na sastanak (s patrijarom). Pjevajući molitve i primivši blagoslov u oca Nikite s krstom, evanđeljem i sv. hostijom pođu na čelu povorke, sa svijećama u ruci pobožno na sastanak; neki bogoljubni ljudi nošahu i na glavi s poštovanjem i pobožno svete knjige za dokaz i na poniženje jereticima; za držanje reda dobiše 50 strijelaca. Pokraj njih iđaše mnoštvo naroda, gurajući jedan drugoga; gledali su monahe svuda okružene pobožnošću i strahom Božjim, gdje im se i na licima zrcali pobožnost, sa šeširima stara kroja, koji su zastirali oči sve do vjeđa onako, kako su ih nosili pređašnji pokojni sveti oci, i udivljeni govorili: „U njih nema debele trbušine, oni nijesu nalik na današnje novozavjetske učitelje“. Kad su došli u Kremlj, ne zabranjiše ocima ući, od naroda ne htjedoše pustiti nijednoga čovjeka u grad. Ali narod navali, te i on uniđe; i dođoše k Sabornoj crkvi . . .

[1]) Raskolnici nađu zaštite u strijelaca. Posredovanjem njihovim predadu carici Sofiji, sestri Petrovoj i Ivanovoj tužbu protiv patrijara Joakima, što dopušta, da se više štuju nove polatinjene knjige nego stare. Tu je borbu opisao učesnik Sava Romanov. „Što vidjesmo svojim očima i što doznasmo od naše u Hristu braće, napisasmo“, veli Sava na koncu spisa, koji je priopćen pod naslovom „Istorija o vêrê i čelobitnaja (tužba) o strjelcah“. Ne smijemo dašto držati za čistu istinu, što nam Sava priča, ali je opet njegov sastavak vjerna slika ondašnjih prilika društvenih. Naš odlomak prikazuje audijenciju starovjerskih monaha.

(Poslije duljega pregovaranja dadoše se monasi nagovoriti, te krenu na sastanak u „granovituju palatu“[1]), gdje ih je čekala carica Sofija s carevnama, s patrijarom, s mitropolitom novgorodskim i boljarima).

I patrijar stade pitati: „Po što ste došli u carsku palaču? Što tražite od nas?“

Nikita odgovori patrijaru: „Dođosmo k carevima gospodarima[2]), da se popravi pravoslavna hrišćanska vjera . . ., neka budu crkve Božje u miru i sjedinjenju, a ne u metežu i razdoru, a u crkvama neka bude služba Božja, kako se po starim knjigama služilo za cara Mihajla Feodorovića i za svjatejšega patrijara Filareta Nikitiča“.

Patrijar reče: „To ne spada na vas, niti se pristoji vama, ljudima prostima, ispravljati crkvene stvari i grditi arhijereje. Arhijerejima treba da arhijereji sude, a ne prosti ljudi; mi nosimo na sebi Hristov obraz i nama dade Bog vlast ovu: „Štogod svežete na zemlji, bit će svezano i na nebu“; i opet: „Ovaj, koji vas sluša, mene sluša“ . . . U nas je vjera pravoslavna staroga pravoslavlja zakona grčkoga, u njoj su sveti oci Bogu ugodili, ispravljena je po gramatici s grčkim i našim (slavenskim) knjigama. Mi sami po sebi ništa nijesmo unijeli u crkvu Božju nego sve samo iz Pisma Božjega; do vas nije gramatičko razumijevanje doprlo, vi ne znate, kakvu silu u sebi sadržaje“.

I odgovori Nikita: „Mi ne dođosmo da se s tobom o gramatici prepiremo ili o crkvenim dogmama, mi govorimo s tobom vrlo kratko; što te zapitam, na ono mi odgovori. Zašto kod službe Božje, na izlazu, držiš časni krst Hristov, što daje život, u lijevoj ruci, a trogubu svijeću u desnoj, te objema rukama „krstoobrazno“ mašeš na sve strane? Po čemu je svijeća i oganj časniji od krsta Gospodnjega? Što predočuje oganj i svijeća?“

Patrijar ne odgovori na riječi Nikitine ni jedne. I skoči iz kuta holmogorski biskup i poče silno vikati, ne htijući slušati riječi.

Nikita mu se zaprijeti: „Što se ti, nogo, podižeš nad glavu; ne govorim ja s tobom, nego sa svjatejšim patrijarom“ . . .

[1]) T. j. Uglata palača, u njoj su se davale audijencije. [2]) Ivanu i Petru.

I carevna zapovjedi „dumnomu đaku[1])“, imena mu se ne sjećam, da čita „čelobitnuju“. Čitao je vrlo jasno i razgovjetno. Kad je u „čelobitni“ došao do riječi, da je monah Arsenije[2]), jeretik, s Nikonom[3]), bivšim patrijarom, uzdrmao dušu blage uspomene cara Alekseja Mihajlovića, — skoči carevna Sofija, koja tih riječi nije mogla podnijeti, i reče plačući: „Ako su Arsenije i Nikon jeretici, zar su otac naš i brat takvi postali? Potom nijesu ni sadašnji carevi carevima ni patrijari patrijarima ni arhijereji arhijerejima? Mi ne ćemo da slušamo to huljenje, da je otac naš i brat jeretik, radije ostavljamo carstvo“. I sađe s prijestola carskoga za hvat dalje i stade . . .

Ali strjelci videći takvu nepravdu, potaknuti ljubavlju Božjom, stadoše govoriti carevni: „Davno je već doba, gospodarice, da odete u manastir; dosta je smutnja u carstvu. Živi nam bili naši carevi! I bez vas nam ne će pusto biti“. Čuvši to ona, nemilo je se to kosne pa postiđena sjedne na carsko mjesto i odredi, da se dalje čita.

Kad je đak počeo „čelobitnuju“ dalje čitati o krstu Hristovu i križu latinskom, opet će Sofija: „Za krst s dva prsta ne zovemo nikoga na sud; neka se svako krsti, kako ga je volja, hoće li s dva, hoće li s tri prsta, hoće li sa čitavom šakom, — sve je pravo“.

„Nije tako, gospodarice carevna Sofijo Aleksejevna“ upadne joj otac Savatij; „krst s dva prsta drevna je predaja pokojnih i Bogom prosvijetljenih otaca naših“. I složivši lijevom rukom tri prsta po novomu[4]) reče: „To je predaja rimskoga pape Formoza[5]) jeretika, on je tako blagoslivljao i nalagao krstiti se“ . . .

Ni patrijar ni svi upravnici ništa ne odgovorahu, sjedeći samo spustiše glave. Bojari pak jedan na drugoga gledahu i podsmijehavaju se, što upravnici ne daju odgovora. Drugi opet uzmu veoma plakati, čuvši toliki opis mnogih jeresa u novim knjigama i veliku njihovu laž. Jedina je carevna pridodala: „Vidim ja, da je to vaše djelo nalik na sud, pun pelina, a rub mu je medom namazan“ . . .

---

[1]) Vidi str. 55. pr. 2. [2]) Arsenije Suhanov, član komisije za reviziju knjiga. [3]) Nikon dade po zaključku crkvenoga sabora 1654. prema grčkim izvorima i starim rukopisima ispraviti knjige liturgijske. [4]) Jer se vrlo bojao narušiti predaju, kad bi na desnoj ruci pokazao. [5]) 891.—896.

Carevna se Sofija digne s prijestola i stane ljudima govoriti, neka ne slušaju revnitelje pravoslavlja, jer govoreći njima lažu. Ali narod, što se u palači desio, krikne velikim glasom, pruži ruke svoje uvis, složi prste po predaji svetih otaca: „Mi ćemo, gospodarice carevna Sofijo Aleksejevna, rado za krst umrijeti“. I podigoše oči i vidješe u granovitoj palati na nebu Sabaota, gdje na prijestolu sjedi i po starom s dva prsta blagosivlja na obje strane . . .

(Carica izađe iz palače pa i patrijarh krene s upravom. Sastanak urekoše za petak. Do toga sastanka međutim ne dođe. Carica razvrgne općenim gošćenjem i pijankom slogu strijelaca sa starovjercima; pijana svjetina predade glavne monahe vlasti u ruke. Nikita izgubi glavu, a Sergije i drugovi budu porazgnani u razne manastire).

28.

Pobjeda kod Sente god. 1697.

(Službeni izvještaj državnomu saboru u Regensburgu).

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

Njihova visoka kneževska milost — vrlo ugledni *Principal-Commissarii*[1]) rimskoga carskog Veličanstva neka obavijeste odlične savjetnike, poklisare i poslanike izbornih knezova pa knezova i staleža[2]) po najmilostivijoj carskoj zapovijedi, što su se posebnom viješću primili, kako je opet predobri Bog po očinskoj milosti svojoj blagoslovio proslavljeno oružje Njegovog car. Veličanstva velikom pobjedom nad krvnim neprijateljem kršćanskoga imena, a to se zbilo ovako:

Carska je vojska dne 2. o. mj. s cijelim konjaništvom u dobrom redu došla pred Zentu, gdje se jedan odio turske vojske s ove strane Tise trostruko opkopao i namjestio s neko 24.000 janjičara i 4000—8000 konjanika. Međutim je jedan husarski odio uhvatio i doveo jednoga pašu, koji je priopćio, da turska vojska ondje preko podignuta mosta prelazi i da se sprema na bitku. Nato je princ Eugen Savojski, jer je u isto vrijeme ujedno stigla

---

[1]) Povjerenici. [2]) Njemački je državni sabor, kako je poznato, sastojao od poslanika, što bi ih državni staleži u nj slali.

i carska pješadija, držao za shodno, da se napadne opkop neprijateljski, koji je onda za jedan sat bio sretno osvojen; zatim uzmakne neprijatelj u drugi opkop, gdje se doduše jedno vrijeme branio, ali je doskora opet počeo uzmicati. No most je bio tako uzak, da se domala sve sabilo, i nitko nije više mogao prijeko, jer je ončas naša vojska osvojila drugi i treći opkop, te je sve, što nije mač sasjekao — a bilo je toga najmanje 10—12000 momaka na broj — natjerano skočilo u Tisu i ondje se većinom utopilo. I tako se dan svršio.

Ali sutradan izatoga vidjelo se, da je cijeli tabor neprijateljski s onu stranu Tise napušten; pomenuti princip zapovjedi, neka se zapremi. U taboru s ove strane podignutu uzeta su i osvojena 72 šatora sa svom silom živeža i svakovrsne zaire, kao što i neko 1000 kola, što ih je neprijatelj za trostruku utvrdu kolije upotrijebio. Kod toga je ostao na bojnom polju veliki vezir i aga janjičarski uz mnoge druge odlične časnike, kojima se još zasada čin nije mogao odrediti. Na našoj se strani nabrojilo neko 500 mrtvih i nemnogo više ranjenih.

U Regensburgu 17. rujna 1697.

Ferdinand, vojvoda saganski,
Knez Lobkowiz.

29.

Pismo Petra Velikoga knezu Romodanovskomu[1]).

(Jagić, Ruska književnost u osamnaestom stoljeću).

Amsterdam, 1698.

Min Her Kenich![2]) Pismo Vašega gospodstva, napisano 8. aprila, primio sam 8. maja i razumio; zahvaljujem za Vašu milost te molim, da ni u napredak ne budem ostavljen. Sve nakupovane stvari i najmljene ljude otpravio sam naprijed u grad[3]), sâm krenut ću još ove nedjelje u Beč. Učini, molim Te, što će Ti kazati Tihon Nikitin, Boga radi. Piter.

[1]) Pisma je Petra Velikoga izdao A. F. Byčkov. Romodanovski bijaše ravnatelj državnoga istražnoga suda. [2]) Mein Herr König (knez). [3]) Moskva

(U postskriptu raduje se, što je buna strijelaca ugušena, pa nastavlja) radujem se, ali vrlo mi je žao, i ljutim se na Te, zašto nijesi proveo istrage o tom, što se dogodilo. Sudio Te Bog. Nije tako ugovoreno bilo u zagradnom dvorcu. Ako mislite, da smo propali, jer se pošta zadocnila, te od straha nijesi smio da se zauzmeš za stvar, doista glas bi o tome bio stigao do Vas brže od svake pošte; ali slava Bogu, od nas ne umrije nijedan čovjek, svi smo živi. Ne znam, odakle u Vas taj bablji strah. Ta rijetko biva, te pošta propane; upravo su i povodnje bile. Takovom kukavštinom ne ćeš ništa opraviti. Ne ljuti se, molim Te; pisah od srdačne boli.

30.

Ljudevit XIV.

(Po Montesquieuovim „Lettres Persannes").

Francuski je kralj najmoćniji vladar u Evropi. On nema nikakvih zlatnih rudnika, kao što njegov susjed, španjolski kralj, ali zato ima veće blago nego onaj, jer ga vadi iz taštine svojih podanika, a ona se teže iscrpe nego rudnik. On je poduzimao i vodio velike ratove nemajući drugih sredstava do prodaje počasnih naslova; prekomjerna ljudska taština mu je plaćala vojsku, utvrđivala mjesta i opremala mornaricu.

Francuski je kralj star. U našoj povijesti nema vladara, koji bi tako dugo vladao. Veli se, da imade osobit dar — sve ga sluša; on vlada jednako umno svojom obitelji, svojim dvorom, svojom državom; često puta mogao si ga čuti, gdje veli, da mu se od svih vlada na svijetu najviše sviđa turska ili vlada našega prejasnog sultana. Toliko cijeni državničku mudrost istočnjačku.

Ja sam, proučavajući njegov značaj, naišao u njega na tolika protivuslovlja, da ih ne mogu dovesti u sklad. On ljubi na pr. svoju vjeru, a ne trpi onih, koji mu vele, da je se mora strogo držati; premda se kloni gradske buke i nije baš razgovoran, ipak od jutra do mraka ne radi o drugom nego o tom, da bi se o njemu govorilo. On voli lovor-vijence i pobjede, ali njega je baš tako strah vidjeti dobra generala na čelu svojih četa, kao što bi se s pravom morao njega bojati, da vodi vojsku

neprijateljsku. Mislim, da se još nikomu doli njemu nije dogodilo, da bi u isti mah bilo blagom bogatiji, no što bi se ijedan knez smio nadati, a opet da bi ga tištalo siromaštvo, kakva ne bi ni običan čovjek podnio.

On rado dariva one, koji mu služe, ali on baš tako darežljivo plaća uslužnost ili bolje — besposlicu svojih dvorana, kao što i teško četovanje kapetana svojih. Često voli čovjeka, koji ga svlači ili mu podaje ubrus, kad sjeda za stol, nego onoga, koji mu osvaja gradove i bitke dobiva. On misli, da se suverenoj veličini ne smije braniti, da po miloj volji dijeli milost. On i ne pita, da li je čovjek, koga milošću obasipa, vrijedan, nego drži, da je zavrijedio već zato, što ga je on odabrao. A mogao si vidjeti, gdje je malu mirovinu dao čovjeku, koji je na bijegu dvije milje prevalio, a masno mjesto onomu, koji je bježao četiri milje daleko. On voli sjaj, osobito u gradnjama; u vrtovima njegove palače ima kipova više nego građana u kojemu velikome gradu; njegova je tjelesna straža tolika, kao i onoga vladara, pred kojim se ruše svi prijestoli; jednako su mu mnogobrojne vojske, jednako velika sredstva i nepresušna vrela novčana.

31.

Petar Veliki.

(Saint-Simona, Mémoires[1]).

Petru Velikomu divili su se zbog neobične radoznalosti njegove. Zanimalo ga je uopće sve, a pogotovo uprava, trgovina, nastava i redarstvo. Ništa mu ne bijaše zazorno, samo ako je bilo i malo korisno, samo ako je bilo nešto određeno ili znanstveno. Cijenio je samo ono, što je uistinu bilo vrijedno, pa se baš tim isticao um njegov, valjano razumijevanje i brzo shvaćanje duha njegova. Sve je u njega dokazivalo, kako je širok opseg njegove prosvjete i kako je uvijek dosljedan. On je upravo na divan način znao veličanstvo najviše, najponosnije, najnježnije i najuzvišenije — veličanstvo, kojemu nije ništa smetaloončas, kad ga je sigurao, spajati s uljudnošću; a iz uljudnosti se opet

[1]) Vojvoda Saint-Simon, savremenik Ljudevita XIV. i XV. († 1755.), jest jedan od najvrsnijih pisaca memoara.

razabiralo, da je to veličanstvo uvijek i nad svima i svagdje gospodar; ali i uljudnost je imala svoje granice, ravnajući se prema ličnostima. Bio je u neku ruku ljubazan, što je dolazilo od slobodnih nazora njegovih, ali ono staro barbarstvo zemlje njegove ostavilo je i na njemu očevidnih tragova, te mu je postupak bio nagao, pače prenagao, a volja njegova, koja se nije dala stezati niti sebi ma u čemu prigovarati, neizvjesna. Njegov stol često puta ne bijaše baš pristojan, a još manje ono, što je izatoga slijedilo — mnogo puta s očitom bestidnošću i to kralja, koji svagdje osjeća, da je kao kod kuće. Što je htio vidjeti ili učiniti, to je uradio uvijek bez ikakva obzira na sredstva, koja su se morala ravnati prema njegovoj zabavi i njegovoj riječi. Želja, da razgleda sve po svojoj volji, zatim da se otme svakomu dosadnomu pogledu, i navika, da bude sasvim slobodan, to ga često prisili, te je pograbio nečija naručena kola, pače fijakere ili prvu kočiju, ma čija bila. Skočio bi u nju, dao se vozikati po gradu ili uvani. Taj se slučaj desio gospođi Matignon, koja je došla onamo, da ga vidi; u kočiji se njezinoj dao odvesti u Boulogne i na druga mjesta povani, a ona se snebila, kad je morala pješke. Za njim je morao trčati i maršal Tessé i njegova pratnja, kojoj je isto tako utekao, a nekoliko puta nijesu ga mogli stići.

Petar bijaše vrlo velik, stasit, ponešto mršav čovjek. Lice mu bješe dosta okruglo, čelo visoko, obrve lijepe; nos bijaše kratak, ali opet ne odviše, prema kraju odebeo. Usne mu bijahu dosta debele, boja lica crvenkasta i crnomanjasta, a oči crne, lijepe, velike, žive, pronicave i lijepoga oblika. Kad bi pazio, bijaše mu pogled veličanstven i umiljat; a kad ne bi pazio, oštar i divlji s trzajima, koji se doduše nijesu često ponavljali, ali su mu iznakazili oči i cijeli izraz lica, te ga činili strašnim. Taj nemiran i strašan pogled potrajao bi samo jedan trenutak, a onda bi se opet primirio. Cijela pojava njegova odavaše njegovu duhovitost, njegovu pronicavost i njegovu veličinu, a ne bijaše bez osobita čara. Nosio je samo platneni ovratnik, okruglu, smeđu nenaprašenu vlasulju, koja mu nije sezala ni do ramena, zatim smeđe odijelo, jednostavan kaput do koljena, k tijelu pristao a sa zlatnim pucetima, zatim kratak prsluk, hlače do koljena, čarape, ali rukavica i manšeta nije imao; na odijelu bi nosio zvijezdu reda svoga, a ispod nje vrpcu; kaput mu je bio često puta

sasvim raskopčan, šešir na stolu a nikada na glavi, pače ni uvani. Premda je bio priprost, te se nije vozio u sjajnim kolima, a ni pratnja mu nije bila baš sjajna, a ono ti se opet već zbog spoljašnjošti njegove nije moglo oku oteti veličanstvo, koje mu je bilo prirođeno.

Začudo je, što je popio i pojeo u dva redovna obroka, ne računajući ono piva, limunade i drugoga raznovrsnoga pića, što je međutim smandrljao, a pratnja njegova još više. Popio bi jednu ili dvije boce piva pa isto toliko, kadikad i više, vina, nato drugih vina i likera, a potkraj ručka pô litre, višeput i litru preparirane rakije. To bijaše obični red gotovo kod svakoga jela. Njegova je družina za stolom njegovim još više smazala, a jeli su svi razmjerno od 11 sati dopodne do 8 sati navečer. Kad nije mjere prekoračio, nije se na njemu ništa opažalo.

Car je dobro razumio francuski, a mislim, on bi i govorio, da je htio; ali zbog dostojanstva imao je uvijek tumača. Latinski i više drugih jezika govorio je vrlo dobro.

32.

Kako je Filip, vojvoda anjouski, postao kraljem španjolskim.

(Pisma vojvotkinje orléanske Sofiji, ženi kneza izbornika hanoverskoga[1]).

I.

Fontainebleau, 13. 9bra 1700.

. . . Jučer je uvijek jedno drugomu u uho govorilo: „Ne govorite o tom dalje, kralj je primio španjolsku krunu za gospodina vojvodu anjouskoga“. Ja sam šutjela, ali kad sam vojvodu anjouskoga u lovu na uskom putu iza sebe čula, stadoh i rekoh: „Pođite, veliki kralju! neka Vaše Veličanstvo prođe!“ Željela bih, da je Vaša milost vidjela, kako se milo dijete snebilo zato, što ja to znadem. Njegov bratac, vojvoda beryjski, samo da nije

[1]) Elisabeta Charlotta, vojvotkinja orléanska kćerka kneza izbornika falačkoga.

pukao od smijeha. On, vojvoda anjouski, baš je kao kakav kralj španjolski, smije se rijetko i uvijek je dostojanstven. Kažu, da mu je kralj prekjučer potajno poručio, da je on kralj, ali neka to ničim ne oda. Baš je u svojoj sobi igrao igru „Lombre“. Nije se mogao svladati; ne izusti doduše ni jedne, ali poskoči, sjedne opet odmah s pređašnjim dostojanstvom, kao da ništa ne zna. Taj mladi kralj nije doduše onako živ, kao što mlađi mu bratac, a nije ni tako pametan. Inače ima u njega na pretek dobrih svojstava; dobre je ćudi, velikodušan — to je malo tko iz kuće njegove —, istinit; ni za što na svijetu ne će slagati, ne može ti se gaditi laž većma nego njemu. Pa i zadane riječi ne će pogaziti, milosrdan je, smion, ukratko: on je pravi krepostan gospodin, u koga nema zla. Kad bi bio priprost plemić, moglo bi se reći, da je pravi poštenjak, a ja mislim, da će ljudi oko njega biti sretni. Mislim, da će postati tako jak, kao što je i poljski kralj, jer mu već prije godinu dana nije ovdje mogao ni najjači čovjek svinuti pest... On govori veoma malo doli sa mnom; ja mu ne dam mira, uvijek ga mučim — privikao je dakle govoriti sa mnom.

II.

Pariz, 18. 9bra 1790.

Da bi Vašu milost zabavila, pripovijedat ću Vašoj milosti, kako su ovdje načinili kralja španjolskoga. U utorak ujutru pozove kralj u svoj kabinet dobroga vojvodu anjouskoga i rekne mu: „Vi ste kralj španjolski!“ Odmah pozove preda se španjolskoga poklisara sa svim Španjolcima, koliko ih ima ovdje u zemlji; oni padnu kralju pred noge i redom mu poljube ruku i postave se iza svoga kralja. Nato povede naš kralj mladoga kralja španjolskoga u dvoranu, gdje se cio dvor okupio, i reče: „Gospodo, evo kralja španjolskoga, pozdravite ga!“ Nato odmah stade veselo klicanje i svaki pristupi i poljubi mladomu kralju ruku. Zatim reče naš kralj: „Hajde da zahvalimo Bogu! Neka pođe Vaše Veličanstvo na misu!“ Pruži odmah mladomu kralju desnicu, te pođu zajedno na misu. Kralj ga stavi sebi nadesno na svoje klecalo, da kleči. Poslije mise poveo ga je kralj naš u svoje odaje — to su one velike. Zatim mu dođu gospoda braća njegova u pohode.

33.

Sustav Škota Lawa.

(Voltaire, Précis du siècle de Louis XV.).

Neki Škot, imenom Ivan Law — mi ga zovemo Žan Lass — velik igrač i računar po zanimanju, koji je zbog nekog umorstva morao pobjeći iz Velike Britanije, izradio je prije više vremena osnovu za društvo, koje će plaćati državne dugove, a naplaćivat će se dobitkom. Taj je sustav bio vrlo zamršen; ali kad bi se sveo na pravu mjeru, mogao bi biti vrlo koristan. To je bilo udešeno prema Engleskoj banci i Indijskoj kompaniji. Law predloži tu osnovu vojvodi savojskomu, danas prvomu kralju sardinskomu, Viktoru Amadeju. On mu odgovori, da nije dosta jak sebe uništiti. Onda je predloži glavnomu nadzorniku (financija) Desmaretsu, ali to bijaše u doba nesretnoga rata, u kojem je nestalo svakoga povjerenja, a za taj sustav trebalo je povjerenja.

Napokon za vlade regenta vojvode orléanskoga nađe ove zgodne prilike: dvije miljarde duga, što ga je trebalo isplatiti, onda mir, za kojega je vlada za to imala dosta vremena, napokon princa, a i narod lakom na novosti.

On uredi 1716. banku isprva na svoje ime. Ta banka postane doskora glavnim uredom za pobiranje državnoga poreza. K tomu priklopi i Mississipijsko društvo, koje je podavalo nade na velik dobitak. Općinstvo premamljeno dobitkom kao mekom, trgne svom strasti kupovati sjedinjene dionice toga društva i te banke. Blago, kojemu nepovjerenje dosad nije dalo u svijet, poteče u obilju. Dionice podvostručiše, početverostručiše to blago. Francuska je po vjeresiji uistinu postala vrlo bogata. Svi su staleži okusili raskoš, a ona prijeđe i k susjedima francuskim, koji su sudjelovali u toj trgovini.

Banka se 1718. proglasi Kraljevskom bankom. Ona preuzme trgovinu sa Senegalom, steče povlastice stare Indijske kompanije, koju je osnovao veliki Colbert, a kasnije je propadala, te je svoju trgovinu prepustila trgovcima u Saint-Malo, i dobije napokon u ruke svoje glavni zakup državnoga poreza. Napokon prijeđe sve u ruke Škota Lassa, a sve državne financije postanu zavisne o trgovačkom društvu.

Budući da se činilo, da je to drustvo podignuto na solidnom temelju, dosegoše dionice njegove dvadeset puta veću vrijednost, nego što je bila prvobitna. Vojvoda je orléanski učinio bez sumnje veliku pogrješku, što je općinstvo prepustio sasvim sebi. Vrlo je lako mogao obuzdati tu ludost; no lakomost dvorana i nada na velik dobitak baš u tom metežu — ne dadoše mu, da tomu stane na kraj. Ali česta mijena u cijeni tih dionica donese nepoznatim ljudima silan imutak: mnogi postadoše u vremenu od šest mjeseci kud i kamo bogatiji, nego što su mnogi knezovi. Lassa zanese njegov sustav i oduševljenje općinstva tako, te je dao tiskati toliko papira, da je prividna vrijednost dionica 1719. iznosila osamdeset puta toliko, koliko je uopće svega novca u državi bilo u prometu. Vlada je u papir pretvorila sve državne dohotke.

Regent nije mogao više upravljati tako golemom i zamršenom makinom; njezini su ga okretaji i preko volje povukli sa sobom. Stari novčari i veliki bankiri iscrpoše sjedinjenim silama Kraljevsku banku, povukavši iz nje znatne svote. Svaki je nastojao, da svoje papire unovči, ali razlika bijaše golema. Jednim udarcem bijaše kredit uništen; regent ga htjede podići odredbama, ali ga one uništiše. Ništa se nije vidjelo do papira. Poslije tolikoga bogatstva svane prava nevolja. Nato postaviše Lassa za glavnoga nadzornika financija baš u čas, kad je bilo nemoguće, da tu službu vrši; to je bilo g. 1720. u vrijeme, kad je propao sav imutak pojedinaca i državnih financija. Vidjelo se, kako je u kratko vrijeme naturalizacijom postao od Škota Francuz, od protestanta katolik, od pustolova gospodar najljepših dobara i od bankira državni ministar. Vidio sam ga, kad je došao u pratnji vojvoda, perova, maršala francuskih i biskupa. Nered se pope do vrhunca. Pariski se parlamenat tim novotarijama opirao, koliko je mogao; njega prognaju u Pontoise. Napokon je morao Lass još iste godine, obasut općim proklinjanjem, bježati iz zemlje, koju je htio obogatiti, a upropastio ju je. Otputovao je poštanskim kolima, što mu ih je posudio vojvoda Bourbon-Condé, imajući uza se samo 2000 lujdora, gotovo jedini ostatak kratkotrajnoga mu bogatstva.

Pamfleti iz toga vremena optužuju regenta, da se dokopao svega novca u državi, eda bi zasitio svoje slavoljublje; a zna se,

da je na samrti ostavio sedam milijuna duga. Tužili su Lassa, da je na svoju korist poslao francuski novac u tuđe zemlje. On je živio neko vrijeme u Londonu o milosti markeza Lassaya, a umr'o u Mlecima 1729. u bijedi. U Bruxellesu vidio sam također njegovu udovicu potištenu, a bila je u Parizu ohola i ponosna.

34.

Pruska vojska.

A.

(Iz izvještaja austrijskoga poslanika u Berlinu grofa Seckendorfa principu Eugenu Savojskomu).

(Arneth, Prinz Eugen von Savoyen).

. . . To stoji, — što se ljepote, čistoće i reda tiče, nema na svijetu sličnih četa; premda se u vježbanju, u kretanju puškom, u hodanju i u sličnom nešto usiljeno i pretjerano uvuklo, ipak ima kod toga toliko korisnih i dobrih stvari, koje već tomu zanimanju pripadaju, te se uopće mora reći, da kod vojske i četa ni najmanje stvarce ne ponestaje. — Ima ih oko 70.000 momaka. — Oružana je preko mjere, krcata teškim i lakim topovima, samo još treba upreći konje. I tolika je zaliha puščanoga praha, zrnâ i bombâ, kao da prijeti rat; ta u Berlinu se i po cijelom Brandenburgu vidi toliko spremanje, koliko je bilo ono u Beču, kad su se spremali na posljednji rat turski. Svim tim ravna kralj sam glavom i osim toga radi „in publicis", u privatnim poslovima, u kućanstvu i u poslovima državnih dobara s tolikom ozbiljnošću, da se bez potpisa njegova ne izdaje ni jedan talir. Tko to ne vidi, ne može vjerovati, kako može jedan čovjek na svijetu, pa bio i kako pametan, toliko raznih stvari u jednom danu opraviti i sam uraditi, kako to možeš dan na dan vidjeti toga kralja, gdje opravlja; a za to upotrebljava rano jutro od tri sata sve onamo do deset; zatim provede ostatak dana na vojnim vježbama u Berlinu.

B.

(Ulrich Bräcker, der arme Mann im Tockenburg[1]). — Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit).

Bilo je 8. travnja (1756.), kad smo unišli u Berlin i kad sam se uzalud za svoga gospodara raspitivao, a opet je, kako sam kasnije saznao, već osam dana prije nas prispio; Lambrot me odvede u ulicu Krausen — u Friedrichstadtu, pokaže mi konak i domala me ostavi rekavši: „Ovdje neka mussier[2]) ostane do dalje odredbe".

Đavo ga znao, što to ima da znači? Ta to nije ni gostionica. Dok sam se ovako snebivao, dođe neki vojnik, Kristijan Zittemann, pa me povede sa sobom u sobu, gdje su se već bila druga dva Martova sina. Sad zareda čudo pitanja: tko sam, odakle sam i drugo nalik. Još nijesam mogao pravo razumjeti govora njihova. Odgovorih kratko, da dolazim iz Švajcarske i da služim kao lakaj Njegovu preuzvišenost gospodina poručnika Marconija; gradski su me vojnici ovamo otpravili, ja bih međutim radije znao, je li moj gospodin došao i gdje stanuje. Magarci prasnuše nato u smijeh, a meni bilo više do plača, i nijedan ne htjede ni da zna za takovu preuzvišenost. Međutim donesu krupnu i prekrupnu kašu od graška. Jeo sam je s malo teka. Istom što smo bili gotovi, uđe u sobu mršav klipan. Odmah sam vidio, da mora biti više od bake. Na ruci je imao vojničko odijelo; rasprostre ga po stolu, privrgne novac od šest groša: „To je za te, sinko! Odmah ću ti donijeti jedan hljebac komisa".

„Što? Za me? Od koga? Zašto?"

„Ta, momče, to je tvoj montirung (odijelo) i traktament (poslastica)! Šta treba tu pitati? Ta ti si rekrut".

„Kako? Što? Rekrut? Prosti Bože, to mi ne bijaše nikad ni na kraj pameti. Doista ne za života moga".

„A ja ti velim: Klipane, ti si vojnik! To ti jamčim. Tu ti sada ništa ne pomaže".

[1]) Ulrich Bräcker iz Toggenburga u Švajcarskoj pođe u svijet da traži službu. Nađe je u Schaffhausenu u časnika Marconija, koji ne bijaše ništa drugo nego časnik za „vrbovanje" vojnika u pruskoj službi. Marconi ga pošalje naprijed u Berlin, gdje su ga odmah unovačili. Život je svoj opisao u pomenutom spisu. [2]) Monsieur.

„Ah! samo da mi je Marconi ovdje!“

„Njega ne ćeš tako brzo ugledati. Valjada ćeš radije biti sluga našemu kralju nego njegovu poručniku?“ I ode.

„Za Boga miloga, gospodine Zittemanne, što će to biti?“

„Ništa, gospodine, nego on[1]) je vojnik, kao što smo ja i ta gospoda ovdje, i svi smo potom braća; svako je opiranje uzalud, jer će ga inače o vodi i kruhu odvesti na glavnu stražu, unakrst mu svezati ruke i plosnom sabljom udarati — da će mu sve pucati rebra —, dok ne bude zadovoljan“ . . .

(Silom vojnik htjede se majoru potužiti, ali ga on isprati batinom na vrata). Popodne mi stražmeštar donese komis, pušku i drugo i upita, jesam li se opametio.

„Kako ne“! odgovori mu Zittemann, „on je najbolji momak na svijetu!“

Sada me odvedu u sobu za oblačenje, izaberu mi hlače i cipele, dadu mi kapu, ovratnik, čarape i t. d. Zatim sam morao s još neko 20 drugih novaka g. obrstaru Latorfu (na zakletvu). Izatoga odoh u kuhinju i dadoh sebi donijeti objed s vrčem piva. Zato sam morao platiti dva groša. Tako mi od onih šest ostanu još samo četiri: tim bih imao gospodariti četiri dana, a dostaje mi tek za dva. Računajući počeh pred pijateljima svojim strašno jadikovati. Ali jedan od njih, Cran, reče mi smijući se:

„Već ćeš se naučiti. Ništa zato; ta imaš još svašta da prodaš! Na pr. cijelu svoju slugansku odoru. Sada si dvostruko opremljen, sve se to dade pretvoriti u srebro. Što se hrane tiče, treba samo oprezno paziti, kako to drugi rade. Tu se po trojica, četvorica do petorica slože, kupe pira, graška, krumpira i slično i kuhaju sami. Ujutru za trojku[2]) „đikana“[3]) i komad komisa; o podne ti za drugu trojku donesu iz kuhinje juhe i dadu opet komad komisa; naveče za dva feniga koventa[4]) ili lakoga piva i opet komisa“.

„Ali sunca mi, to je proklet život!“

„Da! tako se izađe na kraj, a inače ne. Vojnik mora to naučiti; ta on treba još mnogo druge robe: krede, praha, crnila za cipele, ulja, čistila, sapuna i stotinu drugih sitnica“.

„I sve se to mora platiti od onih šest groša?“

„Da! pa i još mnogo više. Na pr. za rublje, za čišćenje puške i t. d., kad sam ne će tako što da radi“.

[1]) T. j. ti si. [2]) Novac. [3]) Nevaljala rakija. [4]) Vrlo lako pivo, što se u samostanima (konventu) pilo.

Nato odosmo u naš stan, i ja opravljah sve, kako sam znao i mogao. Prve sam nedjelje imao još prosto; obilazih gradom po svim vojničkim vježbalištima, promatrah, kako su časnici svoje vojnike vježbali i tukli, te me je već unaprijed hladan znoj probijao. Zato umolih Zittemanna, da me kod kuće nauči rukovati. On bijaše međutim tako dobar pa mi je sve pokazao, kako treba čistiti pušku, odijelo izgladiti, na vojničku se počešljati i t. d. Kod kuće sam se uvijek vježbao, čitao pjesmaricu ili molio se. Onda hih opet odšetao na Sprevu i promatrao, kako stotinu ruka vojničkih iskrcava i nakrcava robu trgovaca; ili bih opet išao po sobama; tu je opet bilo sve puno zaposlenih vojnika . . . Ukratko, u Berlinu je među vojništvom bilo ljudi sa sve četiri strane svijeta, svih naroda i vjera, svakoga značaja i svakoga zvanja, kojim čovjek može komadićak kruha stjecati . . .

Druge sam nedjelje morao svaki dan na „Paradeplatz“, gdje sam se preko nade namjerio na tri zemljaka . . . Čim se vježbanje svršilo, eto nas zajedno u Schottmannovu podrumu, gdje smo pili vrč rupinskoga ili kottbuskoga piva, pušili lulicu i pjevali koju švajcarsku pjesmicu. Onda bi gradili osnove za bijeg[1]).

(Jao si ga onomu, koga bi na bijegu uhvatili!) Morao je između 200 ljudi osam puta gore i dolje kroz šibe pretrčati velikom ulicom, dok nije bez svijesti klonuo . . . ., a krpe mu od krvi visjele sve do hlača. Tada se dršćući i na smrt blijedi zgledasmo i šaputasmo sebi u uho: „Prokleti barbari!“ Što se izatoga na vježbalištu događalo, dalo nam je prilike za slična razmatranja. I tu bijaše plemčadi[2]), koja se pomamila za kletvom i bičevanjem. I opet jaukanju bijenih ni kraja ni konca!

Mi smo sami doduše uvijek bili prvi na mjestu i junački smo se žurili, ali nas je opet u dušu diralo, kad smo vidjeli, gdje s drugima zbog svake malenkosti tako nemilosrdno postupaju i gdje nas same dan na dan muče, gdje moramo često pet sati u naše odijelo stegnuti kao prikovani stajati, uzduž i poprijeko poput kakva stupa ravno stupati i neprestano munjevite ručne kretnje izvoditi, a sve to na zapovijed časnika, koji je bijesna lica i s uzdignutom batinom pred nama stajao i svaki čas prijetio, da će udariti kao po kupusovim glavama . . . A kad smo se zatim iznemogli kući vratili, onda radi na vrat na nos,

[1]) I doista je Bräckeru pošlo za rukom, da uskoči u bici kod Lovosica.
[2]) Časnika.

pospremaj rublje i čisti svaku mrlju, jer je cijela naša uniforma osim modra kaputa bila bijela. Puška, kesa za naboje, remen, svako puce na odijelu — sve je moralo biti kao zrcalo. Ako se na kojem komadu pokazala ma i najmanja mrlja, ili ako ne bi koja vlas u frizuri bila, kako treba, to mu je, kad bi na mjesto došao, prvi pozdrav bio tuča batina.

35.

Odluke Fridriha II. na rubu izvještaja i molbenica.

(Schiller, Weltgeschichte, III. B).

1740.	
1. Predsjednik i potpredsjednik konsistorije izvješćuju 22. lipnja, da su katoličke škole za vojničku djecu uzrokom, što protestanti prelaze na katolicizam; pitaju, treba li da katoličke škole i dalje postoje.	(Fridrih odgovori na rubu): Die Religionen Müssen alle *Tolleriret* werden, und Mus der *Fiscal* nuhr das Auge darauf haben, das keine der andern abtrug[1]) Tuhe, den hier mus ein jeder nach Seiner Fasson[2]) Selich werden.
1763.	
2. Kommerzienrat i trgovac Simon iz Stettina moli, da smije kupiti posjed Craatzen za 40.000 talira.	40.000 talira u trgovini nosi 8%, u posjedu samo 4%; ne razumije se dakle u svoj posao; postolar neka je postolar, trgovac neka trguje i ne treba posjeda[3]).
3. Pritužba (žaoba) grada Frankfurta na Odri radi vojničkoga ukonačivanja.	Ne može biti drukčije; ja ne mogu pukovnije turiti u džep, osim ako se opet ne grade vojarne.
1764.	
4. Građanstvo Potsdama moli pripomoć za isplatu austrijske ratne kontribucije od 32.000.	Neka gledaju, kako će moći dugove isplatiti, ja ne dam ni filira toj lakoumnoj družbi.

[1]) Jedna drugo ne smetaju. [2]) Na svoj način. [3]) Fridrihu ne bijaše pravo, da građani kupuju viteška dobra.

1765.	
5. Lieutenant von Winterfeldt moli zajam od 12.000 talina na kamate, da očuva svoje dobro.	Ja nijesam nikakov bankir.
6. Propovjednik Pels moli godišnju mirovinu od 150 talira, jer sa 186 talira za uzdržavanje ne može da živi.	Apostoli nijesu težili za dobitkom, oni su bez plaće propovijedali; g. Pels nema apostolske duše niti misli na to, da mora sva dobra ovoga svijeta smatrati ništetnima.
1766.	
7. Nadauditor G. upozoruje prigodom imenovanja Reinckea za general-auditora, da je on najstariji auditor i da već 30 godina služi.	Ja imam u štali svu silu starih magaraca, koji dugo vrše službu svoju, ali ne, da ih učinim konjušnicima.
8. Zemaljski savjetnik von Wobeser iz Landsberga moli, da mu se naknadi šteta, što ju pretrpio zbog požara i zbog izgubljene imovine kod bombardiranja Küstrina.	Na sudnjem će danu svaki opet dobiti sve, što je u ovom životu izgubio.
9. Grof von Reder moli, da mu štiti posjed imovine protiv odluke suda.	To se ne može od njega tražiti; moja je dužnost zakone podupirati, ne rušiti.
1771.	
10. Dobavljač konja Volny moli, neka se zato, što je u Engleskoj nabavljao konje, imenuje za konjušnika.	On je kod kupovanja pošteno krao, neka bude zadovoljan, što zbog toga šutim, ali tako lud opet nijesam, da ga za to učinim konjušnikom.

1772.

11. Kapetan v. B. moli s obzirom na svoju dugu neporočnu službu, da ga promakne za majora preko broja.

Pukovnija je postojano pred neprijateljem bježala, zacijelo je svakako i on s njom bježao; ja promičem časnike, koji su neprijatelja pobjeđivali, a ne one, koji se nijesu nigdje održali.

1773.

12. Tajni savjetnik von La Motte moli, da se osuda, izrečena protiv njegova šurjaka, bivšega kancelara reda von Münchow, ne objelodani u javnim časopisima.

Baš u takvim stvarima treba da to bude provedeno, a onaj, koji čini *infamije*, neka bude kažnjen, pa bio on roda kraljevskoga.

1775.

13. Trgovac Krüger i drug u Berlinu moli koncesiju i pripomoć, da osnuje tvornicu araka i ruma.

Bijesa ću učiniti, želio bih, da te otrovne, gadne stvari uopće ne bude i da se ne pije.

36.

Fridrih II. o bici kod Kunnersdorfa (1759.).

(Pismo Fridriha II. grofu Finkensteinu[1]).

(Preuss, Friedrich der Grosse).

Ja sam danas ujutru u 11 sati napao neprijatelja. Potisnuli smo ga do groblja židovskoga kod Frankfurta. Sve su čete moje bile u vatri i činile čudesa, ali to nas je groblje stajalo silu ljudi. Naši su ljudi zapali u metež, tri puta sam ih okupio. Najposlije sam mislio, da će i mene samoga uhvatiti, te sam bio prisiljen ostaviti bojište. Meni je odijelo prosvirano od taneta, dva su konja poda mnom ubijena, za me je nesreća, što još živim. Naš

[1]) Pisano je francuski.

je gubitak vrlo velik. Od 48.000 vojnika nemam ovčas, kad to govorim, ni 3000. Sve bježi, nijesam više gospodar svojih ljudi; bit će dobro, da u Berlinu misle na svoju sigurnost. To je užasna nesreća, ja je ne ću preživjeti. Posljedice nesreće su gore nego nesreća sama. Sredstava nemam više i, da ne lažem, držim, sve je izgubljeno. Ja ne ću preživjeti nesreće svoje domovine. Zbogom zauvijek.

Fridrih.

37.

Prilike u Austriji potkraj života i poslije smrti principa Eugena Savojskoga.

(Iz djela Fridriha II. „Histoire de mon temps“).

Dok je princip Eugen bio svjež duhom, bilo je uspjeha i u oružju i u politici austrijskoj. Ali kad su ga starost i tjelesne boli srvale, nije bio više vrstan onaj isti posao nastaviti i jednako vršiti ga. Slabost principa Eugena bijaše dobra za pletke svih ministara austrijskih. Grof Zinzendorf utjecao je najviše na duh svoga gospodara. Taj ministar bijaše napržit i ponosan. Državni knezovi bijahu razjareni zbog otresite vlade njegove. On se u tom sasvim razlikovao od principa Eugena, koji je blagošću bolje umio njemačke knezove priljubiti osnovama svojim.

Car je tada uvijek razmišljao o sredstvima, kako će uzdržati *pragmatičku sankciju*. Princip Eugen mu reče: Jedino sredstvo, da se osigura, jest, da uzdržava 180.000 momaka, a on će mu navesti sredstva, kojima će se ti troškovi pokriti, ako kralj na to pristane. Duh carev, podređen duhu Eugenovu, nije se usudio njemu ništa uskratiti. Odredi se za pojačanje 40.000 momaka, i doskora je bila vojska na broj potpuna. Protivnici Eugenovi grofovi Zinzendorf i Starhemberg predoče caru, da zemlje njegove, što ih tište silni porezi, ne mogu nasmagati hrane za toliku vojsku; ako ne će, da se dokraja uništi Austrija, Češka i ostale zemlje, mora se to pojačanje vojske stegnuti. Ministri navedu Karla VI., te raspusti ono 40.000 momaka, koji su istom bili unovačeni, i to uoči smrti poljskoga kralja Augusta I.

Dva su se kandidata natjecala za taj ispražnjeni prijesto. Jedno je bio sin pređašnjega kralja poljskoga August, knez iz-

bornik saski; njega su podupirali rimski car, ruska carica, usto saski novci i saske čete. Drugi je bio Stanislav Leszczynski, kojega su pozvali Poljaci, a podupirao ga je tast njegov Ljudevit XV. Grof Zinzendorf se tako čvrsto uzdao u miroljubivost kardinala Fleuryja, te je lakoumno zapleo svoj dvor u smutnje poljske. Cara je to veselje, da će on podijeliti krunu poljsku, stajalo tri kraljevine i nekoliko lijepih pokrajina. Rat, što se poduzeo, bijaše djelo taštine, a mir, što je poslije toga nastao, bijaše djelo slaboće. Ime principa Eugena, koje je još uvijek budilo poštovanje, držalo je u snazi austrijsko oružje u ratovima od 1734. do 1735. Doskora je svršio svoj život, ali prekasno za slavu svoju. — Posljednje godine vladanja Karla VI. bile su tako nesretne, te su mu Francuzi, Španjolci i Sardinci oteli kraljevinu Napulj, Siciliju i dio milanske oblasti; osim toga je Francuskoj mirom god. 1737. prepustio vojvodinu Lotaringiju, što ju je od drevnih vremena imala kuća vojvode, zeta njegova. Tim je ugovorom dao car pokrajine, a Francuzi pusta jamstva; Francuzi su caru zajamčili pragmatičku sankciju. Zacijelo se moramo s razlogom čuditi, kako je svršetak vlade Karla VI. daleko zaostao za sjajnim početkom. Uzrok nesreći toga vladara treba tražiti u principu Eugenu: poslije smrti toga velikoga čovjeka nije bilo nikoga, koji bi ga mogao nadomjestiti.

38.

Pismo Marije Terezije Kinskomu[1]

(poslije gubitka Praga[2]).

(Arneth, Geschichte Maria Theresias).

Tako je dakle i Prag pao, a posljedice bit će još strašnije, ako se ne budu mogle čete kroz tri mjeseca opskrbljivati. Jer iz Austrije što dobaviti — na to se ne da ni pomisliti, a i u Ugarskoj se ne da prije tri mjeseca ništa postići, pače ni onda još nije sigurno.

Sad je napokon, Kinsky, došao čas, gdje treba pokazati srčanost, da se očuva zemlja, a s njom i kraljica, jer bez nje bila bi samo siromašna kraljica. Moja je odluka gotova: sve staviti na kocku i izgubiti, da sebi Češku spasem, za tom svrhom treba da idu sva Vaša nastojanja, Vaše odredbe. Sve moje vojske, svi Ugri neka prije propadnu, nego da ja išta odstupim. Odsudan je trenutak napokon nadošao. Ne štediti zemlje, da je uščuvamo! Pripomozite, da bude vojnik zadovoljan, i da ni u čemu ne oskudijeva; vi znadete još većma za posljedice toga nego ja.

Poduprite moga siromašnoga muža, koji se isto tako žalosti zbog četa, kao što i zbog zemlje; on uvjerava, da čete čine sve, štogod samo mogu; njihovo ga stanje ispunja milosrđem, te drži, da se ono mora uzeti, što se od zemlje ne može dobro volje dobiti. Vi ćete reći, da sam nemilosrdna srca; istina je, ali ja također znadem, da ću biti vrsna naplatiti stostruko sve okrutnosti, što ih dopuštam činiti, samo da sebi zemlju sačuvam. To hoću da učinim, zasada zatvaram srce svoje milosrđu. Oslanjam se na Vas. Vi znadete, da sam u Vas postavila pouzdanje svoje. Kako mi je ugodno bilo, kad ste k vojsci zaputili! Nadam se, da to ne će biti u tutanj, i da će mi gospodin Bog napokon udijeliti blagoslov svoj, poslije kako sam neprestano bila nesretna. Ja sam nešto potištena, pa me sve, što se odnosi na sadašnji položaj stvari, vrlo dira. Žalim sudbinu Vas svih, koje nesretnima činim, a to je možda moj najveći bol, ali vi ćete barem uvijek u mene naći zahvalno srce.

[1]) Kancelar češki. [2]) Bavarski izbornik Karlo osvoji Prag (1741.), gdje su mu se kao kralju češkomu poklonili.

39.

Marija Terezija o vračanju.

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

... Premda se s punim pravom nastoji oko toga, da se slava Bogu sa svim silama očuva i da se nasuprot sve, što joj je na uštrb, osobito djelovanje čarobnjačko istrijebi, a ono se ipak ne može nipošto dopustiti, da se kod objede s toga zločina po pustom starom mišljenju, po pukom naklapanju i ispraznoj sumnji c. kr. podanici udare na kakve muke, nego se određuje, da se protiv lica, koja su sumnjiva zbog vračanja i čaranja, svagda postupa po pravnim obzirima i uopće s razlogom i pravnim dokazom; i kod toga opet treba osobito pozornost svratiti na ovu razliku:

da li ona umišljenost i ona poduzeća, tobožnja vračanja ili čaranja i slično, s čega se okrivljuje lice na muke udareno, potječu ili 1. od licemjerna pretvaranja ili izmišljotine ili prijevare; ili 2. iz melankolije, poremećenih sjetila i ludosti ili iz koje osobite bolesti; ili 3. da li je lice, zavrgavši Boga i spas duše, doduše sa svoje strane, ali bez uspjeha i utjecaja poduzimalo tako što, što je išlo za savezom s đavolom; ili da li se napokon 4. opažaju sigurni znaci prave čarobnjačke, s vražjim sudjelovanjem postignute nepodobštine. A sucima se ovim ozbiljno zabranjuje pod prijetnjom dašto najstrože kazni, ako uzrade protiv toga, da se kod potrage za tom opačinom, premda se ima oštro progoniti, okane nesigurnih i varavih sredstava za ispitivanje, kao što su: traženje vražjega znaka ili madeža vještičina, ili sprečavanje, da onaj, što je zbog vračanja sumnjiv, ne stupi na zelenu tratinu, ili ispitivanje mrzlom vodom i drugi još tako ništavi i donekle pače praznovjerni čarobnjački ustuci, što su prije bili u običaju.

40.

O ukinuću nevoljništva.

(Pismo Marije Terezije nadvojvodi Ferdinandu[1]).

(Arneth, Briefe der Kaiserin Maria Theresia).

30. (I.) 1777.

Dragi moj gospodine sine! Na brzu ruku. Karneval me ne zanima, ali zato češki poslovi, gdje treba odrediti stalni sustav. Ne zato, što bi sada ondje bilo nemira i neposluha; toga se treba bojati tek u ljetu, ako se doonda ne poduzmu potrebne mjere, jer su seljaka do krajnosti dotjerali izgredi gospode, a gospoda su se znala kroz ovo 36 godina, što njima vladam, tako iskopati, te im se nije nikad došlo na kraj, a podanike su i dalje držali pod jarmom. Ja mislim, da bih ipak, kad bi car htio, ne velim, baš mene poduprijeti nego samo ostati neutralan, došla do svrhe, da ukinem nevoljništvo i rabotu; onda će se sve dati urediti. Ali nesrećom su ta gospoda, kad su opazila, da ne dam sebi više zanovetati, pristala uz cara, a onaj duh opiranja, koji

[1]) Sin Marije Terezije, namjesnik milanski. — Pismo je pisano francuski.

njim vlada, zadaje mi mnogo jada. U ostalom, ako se samo događa, što je dobro, ne marim za ono, što me to stoji, ali često mi je, da očajam. Pozdrav gospođi, oboje vas grlim.

Marija Terezija.

41.

Marija Terezija i prva dioba Poljske.

(Pismo Marije Terezije nadvojvodi Ferdinandu).

(Arneth, Briefe der Kaiserin Maria Theresia).

Laxenburg, 17. rujna 1772.

Firmijan[1]) će primiti velik papir i političke instrukcije o našem položaju . . . . ., osobito o toj nesretnoj diobi Poljske, koja me stoji 10 godina moga života. Vi ćete vidjeti cijeli nesretni tečaj te stvari. Kako li sam se dugo otimala! Sve same nesreće, udarac za udarcem — Turci, nikakve nade na pomoć ni u Francuskoj ni u Engleskoj, da ne ostanem sama izvrgnuta ratu s Ruskom i Pruskom, zatim nevolja, glad, smrt u kući uzrokom su, da sam pristala na taj nesretni prijedlog, koji baca ljagu na cijelu vladu moju. Dao Bog, da ne budem za to pred svijetom odviše odgovorna. Priznajem Vam otvoreno: ja ne bih nikako mogla prestati o tom govoriti, tako me to tišti u srcu, tako me progoni i truje mi moje i onako žalosne dane. Ja moram ukratko ovdje prekinuti, da se odviše ne uzrujam, da ne padnem u najcrnju melankoliju[2]).

Grleći nježno vas obadvoje, ostajem Vaša uvijek vjerna majka.

Marija Terezija[3]).

[1]) Poslanik na milanskom dvoru. [2]) O tom piše Marija Terezija ministru knezu Kaunitzu: „Kad su sve moje zemlje bile napadnute, oslanjala sam se na svoje dobro pravo i pomoć Božju. Ali u toj stvari, gdje protiv nas ne vapije samo očevidno pravo do neba, nego je i svaka pravda i zdrav razum protiv nas, moram priznati, da nijesam za svega života bila tako potištena, te me je stid ljudima izaći na oči. Pomislite, kneže, kakav primjer dajemo cijelomu svijetu, ako za kukavan dio Poljske stavljamo na kocku čast našu i glas naš. Dobro osjećam, da sam osamljena i da nemam snage; zato i puštam, makar i s najvećom tugom, neka sve ide svojim tokom". [3]) To je pismo pisano njemački.

*

42.

Josipov patent o toleranciji.

(13. listopada 1781.).

(Frank, Das Toleranz-Patent Joseph II.).

Svim c. kr. zemaljskim vladama.

Mili vjerni!

Uvjeren ovamo o šteti svakoga naturavanja vjere, a onamo o velikoj koristi, što potječe za vjeru i državu iz prave kršćanske snošljivosti, bili smo ponukani, da jednovjercima augsburškim i helvetskim, zatim nesjedinjenim Grcima svuda dopustimo, da privatno vrše vjerske dužnosti po vjeroispovijesti svojoj bez obzira na to, da li je ona ikada u običaju ili uvedena bila ili ne.

Samo katolička vjera neka ima prednost javnoga ispovijedanja vjere ... A naročito dopuštamo:

Prvo nekatoličkim podanicima, gdje ima 100 obitelji, ma i ne bilo u mjestu bogomolje ili duhovnika, nego neki i nekoliko sati daleko stanovali, da smiju sagraditi sebi bogomolju zajedno sa školom ... sve svoje sakramente dijeliti, svoju službu Božju vršiti, bolesnima utjehe pružati i mrtve u pratnji svećenika pokopati; ali nikada ne smiju zapriječiti, da se bolesniku ne pozove zatraženi svećenik katolički.

Što se bogomolje tiče, izrijekom nalažemo, ako već nije drukčije, da ne smije biti zvonjave ni zvona ni zvonika ni javna ulaza s ulice, kao da je to kakva crkva, a inače, kako će i od kakve građe graditi, neka im stoji do volje.

Šesto unapredak sasvim prestaje izdavanje dosad običajnih rezervata kod ženidbe, što su se od katolika izdavali zbog odgoje ... djece njihove u rimokatoličkoj vjeri, jer se u oca katolika sva djeca imadu bez pitanja odgojiti u vjeri katoličkoj, dok nasuprot djeca od oca protestanta i majke katolikinje slijede spol.

Sedmo katolici mogu ubuduće doći *dispensando*[2]) do kupnje kuća i imanja, do građanskih i majstorskih prava, do akademskih časti i civilnih služba, te se ne smiju siliti ni na jedan drugi obrazac zakletve nego na onaj, koji odgovara vjerskim načelima njihovim, niti se smiju siliti, da pribivaju ophodima ili funkcijama glavne vjere, ako sami ne će. Jednako se ima kod svih izbora i dijeljenja službi strogo paziti, kako se to redovno kod vojništva događa, bez obzira na vjeru, već jedino na poštenje i sposobnost molitelja. Duhovnici se imadu opomenuti, da svoje službene dužnosti vjerno ispunjuju, da se svakog povoda svađi u vjerskim poslovima sasvim klone i da se u pravom smislu snošljivosti uvijek i prema onima, koji su zalutali, blago i s pravom ljubavi vladaju, da se čuvaju dosljedno svih nepristojnih riječi ili psovaka na vjerske protivnike; što više — neka nastoje jasnom i korisnom poukom, uvjeravanjem i dobrim primjerima, kako to i onako traži dužnost revnih duhovnika, povjerenu župu s pravom vjerom, u kojoj je jedino spas, jačati ili zalutale natrag privesti.

[1]) Patent o toleranciji ima 7 točaka. [2]) Oprostom, dopuštenjem.

43.

Iz „Nakaza“ Katerine II.[1]).

(Elpatjevski, Sbornik bytovyh očerkov iz russkoi istorii. — Jagić, Ruska književnost).

Uvod. 1. Zakon nas kršćanski uči, da uzajamno činimo jedan drugomu dobro, koliko možemo.

2. Polažući to zakonom vjere propisano pravilo, koje je uhvatilo ili treba da uhvati dubok korijen u srcu cijeloga naroda, ne mogu stvoriti drugu uredbu no tu, što jest ili bude težnja svakoga čestitoga čovjeka u zajednici, da vidi domovinu svoju baš na vrhuncu sreće, slave, blaženstva i mira.

3. A svakoga sugrađanina napose vidjeti osigurana zakonima, koji ne bi stješnjavali njegova blagostanja, već ga zaštićivali od svih tomu pravilu protivnih poduzeća.

[1]) Program ili instrukcija, što ju je Katarina dala 30. srpnja 1767. povjerenstvu za uređenje novoga zakonika. Original „Nakaza“ pisan je rukom caričinom, ponajviše jezikom francuskim. Pisala ga je, kad joj je bilo 30 godina, a pod dojmom lektire filosofa Montesquieua, Lockea, Montaigna, Beccarije i drugih. Nažalost ostade taj program samo na papiru. „Nakaz“ ima uvod i 20 glava s 526 točaka.

4. No da bi se sada pristupilo skorašnjemu ispunjenju te, kako se nadam, opće želje, to opirući se o gore pomenuto prvo pravilo valja ući u prirodno stanje ove države.

5. Oni se naime zakoni posvema podudaraju s naravi, te njihovo osobito raspoloženje odgovara bolje raspoloženju naroda, zbog kojega su oni uređeni.

Glava II. 8. Vlada se ruske države proteže kroz 32 stupnja širine i 165 stupanja dužine na zemaljskoj kugli.

9. Vladar je samodržac, jer nikakva druga vlast doli one, koja se samo u njegovu licu sjedinjuje, ne može zgodno upravljati veličinom tolike države.

11. Svaka druga uprava nesamo da bi bila Rusiji štetna nego na koncu i ubitačna.

Glava V. 36. Društvena ili državna sloboda nije u tom, da bi svatko činio sve, kako ga je volja.

38. Valja sebi točno i jasno staviti pred oči, što je sloboda. Sloboda je pravo činiti sve ono, što dopuštaju zakoni; a kad bi gdje kakav građanin mogao činiti i ono, što je zakonima zabranjeno, tu ne bi bilo više slobode, jer bi i drugi imali jednakim načinom istu vlast.

Glava VIII. 81. Ljubav prema domovini, stid i strah od kazne ona su sredstva, koja ukroćuju i koja mogu zapriječiti silu zločina.

99. Sve kazni, koje mogu nagrditi ljudsko tijelo, moraju se ukinuti.

Glava IX. Upotreba mučila je protivna zdravomu naravnom razumu; mučila su pouzdano sredstvo, da se osuđuju nevini, koji su slaba tijela, i opravdavaju onoga, koji zakon gazi, da se uzda u silu i jakost svoju.

Glava X. 208. Ako su gdje zakoni bili preoštri, ili su izmijenjeni, ili se od same oštrine zakona rodila nekažnjivost zločina. Veličina kazni treba da bude u odnosu prema svagdašnjemu stanju i prilikama, u kojima koji narod živi. U istoj mjeri, u kojoj se umovi članova društva prosvjetljuju, uvećava se i osjetljivost, a kada u građana poraste osjetljivost, valja umanjiti i oštrinu kazni.

240. Kud i kamo je bolje doskočiti zločinu nego ga kazniti.

243. Hoćete li da doskočite prestupcima? Uzradite, da zakoni manje uzimaju pod svoje okrilje različite staleže među građanima nego svakoga građanina napose.

244. Uzradite, da se ljudi boje zakona, a osim njih da se nikoga ne boje.

245. Hoćete li da doskočite prestupcima? Uzradite, da se prosvjeta raširi među ljudima.

246. Knjiga dobrih zakona nije ništa drugo nego nedopuštanje, da dođe do štetne samovolje.

247. Još se može doskočiti prestupcima nagrađivanjem vrline.

248. Jedino sigurno, ali i jedino teže sredstvo, da se ljudi učine boljima, jest dovedenje do savršenstva odgoje.

Glava XIV. 351. Svaki je dužan učiti djecu svoju strahu Božjemu, kao izvoru svake mudrosti, i usađivati im sve one dužnosti, koje Bog od nas traži u Svojih deset zapovijedi, a pravoslavna istočna grčka vjera naša u pravilima i drugim odredbama svojim.

352. Jednako je dužan utvrditi u njima ljubav prema domovini i priučavati ih na poštovanje određenih građanskih zakona i poštovati vladu domovine svoje kao onu, koja se po volji Božjoj brine za dobro njihovo na zemlji.

353. Svaki je roditelj dužan uzdržavati se pred djecom svojom nesamo od djela nego i od riječi, koje naginju k nepravdi i nasilju, kao što je razdor, kletva, svađa, svaka okrutnost i tomu sličan postupak, te ne dopuštati ni okolini svoje djece, da daje takove zle primjere.

354. On je dužan zaprijetiti djeci i okolini njihovoj, da ne lažu, pa ni u šali, jer je laž štetnija od svih opačina.

Glava XX. U tako velikoj državi, koja je rasprostrla gospodstvo svoje nad tako različitim narodima, sasvim bi štetna pogrješka bila za mir i sigurnost građana njezinih zapriječivati ili ne dopuštati različitih vjera njihovih.

44.

Život ruskoga seljaka u vrijeme Katarine II.

(Radiščev, Putešestvie iz Peterburga v Moskvu[1]).

Balvanima popločena cesta izmučila mi je bokove, te sam sišao s kibitke[2]) i krenuo pješice. Nekoliko koraka od ceste opazih seljaka, gdje ore polje. Bijaše vrućina. Pogledah na sat. Četrdeset minuta preko podne. Otputovah u subotu. Sada je nedjelja. Seljak, što eno ore, pripada za cijelo vlastelinu, koji ne uzima davke od njega. Seljak ore veoma marljivo. Polje dašto nije vlasteosko. Plugom ravna vanredno lako.

„Pomoz' Bog!" rekoh pristupivši rataru, koji se nije dao smesti, već dovrši započetu brazdu. „Pomoz' Bog!" nazvah mu po drugi put.

„Hvala, gospodine!" odvrati mi ratar, tresući ralom i prenoseći plug na novu brazdu.

„Ti si zacijelo raskolnik, kad oreš nedjeljom".

„Ne, gospodaru, ja se krstim pravim krstom!" reče pokazujući mi složena tri prsta. „Dobri Bog ne traži, da čovjek gladan umire, kad je sila i porodica".

„Zar kroz cio tjedan nemaš kad da radiš, te ni u nedjelju ne počivaš, pa još za najveće vrućine?"

„Nedjelja ima, gospodaru, šest dana, a mi šest puta na nedjelju idemo na rabotu vlastelinu, a pod večer, ako je lijepo, vozimo u vlasteoski dvor sijeno, što je u šumi ostalo; žene pak i djevojke idu nedjeljom na šetnju u šumu po gljive i jagode. Bože daj, — tu se prekrsti — da danas naveče padne kiša! Gospodaru, ako je u tebe seljaka, onda i oni isto mole u Gospoda".

„U mene, druže, nema seljaka, i zato nitko ne kune. Je li u tebe porodice?"

[1]) Radiščev, šljivarski sin iz gubernije saratovske, savremenik Katarine II. prikaza u duhu francuskih filosofa žalosnu sliku ruskoga seljaka, nevaljalu upravu i sudstvo rusko u najznamenitijem djelu svojem „Putešestvie iz Peterburga v Moskvu", koje nas mnogo sjeća Rousseaua. Svom se žestinom oborila Katarina na tu knjigu, u kojoj se mnoga misao podudarala s njezinima u „Nakazu", u dramama i pošuricama njezinim. Sud ga za to osudi na smrt, ona ga pomiluje na desetgodišnju robiju u Sibir, odakle ga oslobodi Pavao I. Odlomak uzet je iz knjige: Meljgunov i Petruševski, Razkazy po ruskoi istorii. [2]) Putnička kola.

„Tri sina i tri kćeri. Najstarijemu ima 10 godina".

„Kako dospijevaš da pribavljaš hljeba, kad ti je samo nedjelja slobodna?"

„Nijesu samo nedjelje naše, i noć je naša. Ne lijeni li se našinac, a ono ne umire od gladi. Vidiš li, jedan se konj odmara, a kad taj tu sustane, tegli onaj drugi. Taj je način koristan".

„Zar ti tako radiš i gospodaru svojemu?"

„Ne, gospodaru! Bila bi grjehota tako raditi. U njega je na polju 100 ruku za jedna usta, a u mene dvije ruke za sedam usta. Znaš i sam računati. Ma da se prekineš na gospodarevu polju, ne će ti reći: „Hvala!" Gospodar ne plaća po glavama; ne pušta ni ovna ni platna ni kokoši ni masla. Našinac živi tako, kako gdje gospodar uzima davke od seljaka, pa još bez nadzornika. Istina, kadikad uzimaju i dobra gospoda više od tri rublja po duši; ali sve, što je bolje, ide vlastelinstvo. Sada se još i sela davaju, kako mi to velimo, u arendu. A mi to zovemo u glavu davati. Najamnik glava dere kožu sa seljaka, pače ni prosto vrijeme nam ne ostavlja. Zimi nas ne pušta u grad ni na kiriju ni na posao; sve radi za njega, i to zato, što on plaća za nas po dušama. Ta to je upravo đavolski izum davati seljake svoje tuđinu na rabotu. Na rđavoga se nadzornika možeš bar potužiti, ali na najamnika komu?"

„Prijatelju, ti se varaš! Mučiti ljude brani zakon".

„Mučiti? Dakako! No, gospodaru, držim, da po svoj prilici ne ćeš poželjeti, da budeš u mojoj koži".

Međutim je ratar zapregao drugoga konja pod plug i, počevši novu brazdu, oprostio se sa mnom.

45.

Druga dioba Poljske 1793.

(Oginski, Memoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788.–1815.[1]).

Sievers[2]) odrešito zatraži, neka se smjesta i bez otezanja zaključi, da se potpiše ugovor s kraljem pruskim, te svoj dopis završi izjavljujući, da je on, eda bi se svakomu neredu dosko-

[1]) Oginski Mihajlo Kleofas, plemić litvinski, zastupnik na saboru poljskom, a 1793. veliki blagajnik (rođ. 1765., umr'o 1831.); napusti tu službu i na svoj trošak sastavi lovačku pukovniju. [2]) Ruski poslanik u Poljskoj.

čilo, spoznao, da je prijeka potreba, da se kraljevski dvor opkoli s dva bataljuna grenadira i četiri topa; njima je zapovjednikom generalmajor Rautenfeld, a dobit će zajedno s velikim maršalom litvinskim grofom Tyszkiewiczem zapovijed, da odredi, što je potrebno, eda bi sabor mogao sigurno s mirom vijećati.

Još isti dan upravi na velikoga maršala litvinskoga ovo pismo: „Budući da sam dočuo, da je skovana urota protiv posvećene ličnosti kraljeve, protiv maršala državnoga sabora, protiv najčestitijih senatora, ministara i zastupnika, to sam prisiljen, da za sigurnost njihovu odredim ovo:

U dva sata popodne doći će na terasu i u dvorište dvora dva bataljuna grenadira; general Rautenfeld će stražu tako postaviti, da nijedan obranik i uopće nijedna ličnost, koja u dvoru nema posla, ne može doći u dvoranu.

Glavne straže bit će postavljene i pod prozorima dvora, da nitko ne može unići. Samo jedna vrata neka ostanu otvorena, a čuvat će ih časnici, koji će na sve sumnjive obranike oštro pripaziti. Ako se u kojega zastupnika nađe sakrito oružje, neka se uhvati, u zatvor odvede i optuži kao prosti ubojica. Isto se tako moraju pregledati i puške garde litvinske a tako isto i one, koja je pod zapovjedništvom Vaše preuzvišenosti; pa ako se u njih nađe praha i olova, neka se također zatvore. Uostalom se razumije, da se garda ne će ni maknuti. Obranik, koji bi se u dvorani ili na kojem drugom mjestu sakrio, kao što i ljudi, koji nemaju ovdje posla, neka se uhvate i odvedu u tamnicu. U predvorju neka bude straža od 12 ruskih časnika, koji smiju unići i u dvoranu i ondje sjesti na klupe zastupničke. General Rautenfeld imat će određeni stolac uz prijesto; njegova će briga biti, da ne bude nikakve smetnje osobito, što se tiče posvećene ličnosti Njegova Veličanstva, kao što i ličnosti Vaše preuzvišenosti i gospodina maršala državnoga sabora.

Vaša će preuzvišenost biti tako dobra, te će izjaviti, da nijedan član sabora ne smije ostaviti svoga mjesta, već ako bude s prijestolja pozvan; ujedno ćete zastupnicima dati potpunu slobodu govora. Ja želim samo stati na put neredu i nedoličnosti; a onima, koji se ogriješe, sudit će oštrina zakona. Vaša će preuzvišenost biti tako dobra, te će to pismo saopćiti kralju, a i onim članovima sabora, koji to žele saznati.

Čast mi je i t. d. i t. d. *Jakov Sievers.*

Sve, što je u dopisu javljeno saboru, a u pismu velikomu maršalu, izvelo se natanko, a te nasilne odredbe djelovale su onako, kako je to očekivao poslanik ruski, t. j. skupština staleža naloži odboru, da potpiše ugovor s Pruskom, ali su se ipak ogradili, da on ne smije biti tako dugo potvrđen, dogod se ne utanači i ne potpiše trgovački ugovor sa člancima, što su isposlovani i uzajamno izrijekom ustanovljeni posredovanjem i jamstvom Rusije.

Premda se taj umetak saopćio bio Sieversu, a činilo se, da ga je on odobrio, ipak ga pruski kralj ne primi, a Bucholtz[1]) upravi na sabor oštru notu, u kojoj je za zahtjevane uvjete rekao da se ne mogu prihvatiti; sada i Sievers opozove ono, na što je muče pristao, pa isto tako upravi na skupštinu staleža notu, u kojoj veli, da je prijeka potreba potpisati ugovor bez ikakva umetka i dodatka, inače će se izvrći novoj nesreći i najgorim posljedicama.

Taj nenadni korak poslanika ruskoga izazove najživlje pretresanje, u kojem je više članova oštro govorilo protiv tiranije obiju dvorova.

U noći od 22. na 23. kolovoza (po starom kalendaru) odvuku odjeli ruski radi tih burnih sjednica četiri zastupnika iz kuće.

Sievers izjavi u jednoj noti, da je on četiri zastupnika: Krasnodembskoga, Szydlowskoga, Mikorskoga i Skarzsynskoga, koji su držali buntovne govore i od kojih se jedan pače usudio pohvaliti jakobinska načela pređašnjega sabora, kao što i ustav od 3. svibnja[2]), dao uhvatiti i deportirati; a izjavi ujedno, da je mislio tim postupkom, na koji je bio prisiljen, iskazati saboru uslugu; uostalom nije nipošto njegova namjera bila, da krnji slobodu riječi i misli. Na srijedi dvorane, gdje su se okupili svi saborski poslanici, stade tišina i strava. Dvaput su otišla oba kancelara do poslanika ruskoga, da mu predoče, da skupština ne može započeti svoga vijećanja, dok se ne vrate ona četiri člana, što su ih odveli; dvaput se povrate u dvoranu i donesu umjesto odgovora krute i oštre izjave Sieversove, koji je svoje usmene izjave popratio kratkom gromkom notom . . .

---

[1]) Poslanik pruski. [2]) 1791.

Kad se ta nota pročitala — u dvorani se slušala s divnim mirom —, ne ostavi nitko svoga mjesta, ne otvori nitko usta; jednoglasnim poticajem srca, a nijesu među sobom izmijenili svoga mišljenja, odluče svi članovi, da ne će sjednice započeti, nego će obustaviti svako vijećanje.

General Rautenfeld, koji je u samoj dvorani imao svoj naslonjač, a snebio se s toga tihog, snažnog otpora baš tako, kao što se kolebao u odredbama, koje mu je njegova dužnost nalagala, okrene se ka kralju te ga zaklinjao, da tomu čudnovatomu vladanju skupštine učini kraj, ali kralj mu odgovori, da nema vlasti prisiliti zastupnike, da govore.

Rautenfeld iziđe napolje, da to javi poslaniku i da primi određene zapovijedi, domala se vrati i reče kralju, da su svi zastupnici skupštine dužni tako dugo ostati u dvorani, dok ne pristanu, pa ako to ne pomogne, on ima ovlast upotrijebiti svu oštrinu[1]).

Ali i ta posljednja grožnja isto je tako slabo djelovala, kao što i pređašnje. U dvorani traje neprestano mir i tišina; nijedan mig, nijedna kretnja ne odaje osjećaja, kojima je bila gotovo sva kolika skupština prožeta; u tri sata ujutru ustane general Rautenfeld, da provali s jednom ruskom četom u dvoranu, kad al' eto predloži jedan zastupnik, kako će se tomu muku učiniti kraj i kako će se podvrći volji jednoga i drugog dvora, a opet nitko ne će glasno izreći svoga mijenja.

Po osnovi njegovoj upita maršal državnoga sabora — bio je Rusiji isto onako odan, kao što i pomenuti zastupnik —, da li skupština pristaje na to, da odbor potpiše ugovor bez ikakvih dodataka. Na to pitanje, koje se triput i gotovo bez stanke ponovilo, ne bješe odgovora. Stoga je maršal tu šutnju držao za znak, kao da pristaju, te reče, da je odbor po saboru ovlašten ugovor s kraljem pruskim potpisati.

Uistinu se potpisalo 25. kolovoza mimo mnogobrojne prosvjede, što su ih još one noći podigli.

---

[1]) Poslanik je u jednom pisamcu izjavio velikomu maršalu litvinskomu, da ni sam kralj ne smije s prijestolja saći, a senatori će morati u sabornici na slami spavati, dok ne zadovolje željama njegovim.

46.

Isprava, kojom se kralj Stanislav Poniatovski odriče prijestola poljskoga 1795.

(Ghillany, Diplomatisches Handbuch).

Mi Stanislav August po milosti Božjoj kralj poljski i t. d. Ne videći u prijestolu nikada nijedan drugi probitak, nijednu drugu svrhu no sredstvo, da budemo što više korisni svojoj domovini, imali smo na umu, da s njega sađemo u svakoj zgodi, kad bi držali, da bi se nasporila sreća naših podanika ili umanjila nesreća njihova, i da se uklonimo. Uvjerih se sada, da Naš trud ne bi više od koristi bio Našoj domovini, poslije kako ju je nesrećna buna, koja se zbila, strovalila u propast, u kojoj se sada desi; što više — držim, da su mjere za buduću sudbinu Poljske, izazvane silom prilika, kojima je pripomoglo Njezino Veličanstvo carica svih Rusa, kao što i druge susjedne vlasti, jedine, koje mogu donijeti mir i pokoj Našim sugrađanina, kojih sreća bijaše Nama najmilija briga. Stoga smo odlučili iz ljubavi k javnom miru izjaviti, pa i ovim spisom izjavljujemo na najvjerodostojniji način, kako to uopće može biti, da se drage i dobre volje odričemo svih svojih prava, bez ikakva izuzetka, na poljsku krunu, na veliku vojvodinu litvinsku i na sve, što im pripada.

Dano u Grodnu ovoga 14./25. studenoga 1795., a 32 godine Našega vladanja.

Stanislav August, kralj.

47.

Iz „Felice“.

(Deržavinova oda Katarini II.[1]).

(Jagić, Ruska književnost u 18. stoljeću).

Богоподобная царевна
Киргизкайсацкия орды,

---

[1]) Jednostavno, bez neugodna ulagivanja i neiskrena hvalisanja slavi pjesnik Katarinu pod imenom Felice, izmišljene kćeri kana kirgiske horde.

Которой[1]) мудрость несравненна
Открыла вѣрные слѣды[2])
Царевичу младому Хлору
Взойти[3]) на ту высоку гору,
Гдѣ роза безъ шиповъ[4]) растетъ,
Гдѣ добродѣтель[5]) обитаетъ,
Она мой духъ и умъ плѣняет,
Подай найти ее совѣтъ[6]),

Подай Фелица наставленіе[7]),
Какъ пышно[8]) и правдиво жить,
Какъ укрощать[9]) страстей волненіе[10])
И счастливымъ[11]) на свѣтѣ быть.
Меня твой голосъ возбуждаетъ,
Меня твой сынъ препровождаетъ[12])
Но имъ послѣдовать[13]) я слабъ.
Мурзамъ твоимъ не подражая[14])
Почасту[15]) ходишь ты пѣшкомъ,
И пища[16] самая простая
Бываетъ за твоимъ столомъ.
Не дорожа[17]) твоимъ покоемъ,
Читаешь, пишешь предъ налоемъ[18]),
И всѣмъ изъ твоего пера
Блаженство смертнымъ проливаешь.
Подобно въ карты не играешь,
Какъ я отъ утра до утра.
Не слишкомъ[19]) любишь маскарады
А въ клубъ не ступишь и ногой.
Храня[20]) обычаи, обряды,
Не донкишотсвуешь[21]) собой!
Коня парнасска не сѣдлаешь,
Къ духамъ въ собранье не въѣзжаешь[22],
Не ходишь съ трона на Востокъ —

---

[1]) Kojoj. [2]) Tragove. [3]) Uzaći. [4]) Ruža bez trnja. [5]) Krepost. [6]) Daj mi savjet, kako da je nađem. [7]) Uputu. [8]) Sjajno. [9]) Ukroćivati. [10]) Valovi. [11]) Sretan. [12]) Prati. [13]) Slijediti. [14]) Povodeći se. [15]) Često. [16]) Jelo. [17]) Ne mareći. [18]) Klupa za knjigu, iz koje se čita. [19]) Odviše. [20]) Pazeći. [21]) Ne praviš Don Quijota. [22]) Hodaš.

А я[1]) проспавши до полудни
Курю-табакъ и кофе пью[2]),
Преобращая въ праздникъ будни[3])
Кружу въ химерахъ мысль мою[4]).
То[5]) плѣнъ отъ Персовъ похищаю[6]),
То стрѣлы къ Туркамъ обращаю,
То возмечтавъ[7]) что я султанъ
Вселенну[8]) устрашаю взглядомъ[9]),
То вдругъ прельщаяся нарядомъ[10])
Скачу къ портному[11]) по кафтанъ.

Тебѣ единой лишь[12]) пристойно,
Царевна, свѣтъ[13]) изъ тьмы творить;
Дѣля хаосъ на сферы стройно[14])
Союзомъ[15]) цѣлость ихъ крѣпить;
Изъ разногласія согласье
И изъ страстей свирѣпыхъ[16]) счастье
Ты можешь только[17]) созидать.

И казни не боясь въ обѣдахъ[18])
За здравіе царей не пить!
Тамъ съ именемъ Фелицы можно
Въ строкѣ описку поскоблить[19])
Или портретъ неосторожно[20])
Ея на землю уронить[21]) . . .

---

[1]) Ovom kiticom šiba mane savremenih velikaša. [2]) Pijem kafu. [3]) Običan dan. [4]) Zanosim se mišlju u himere [5]) Čas. [6]) Grabim. [7]) Zavaravši se maštom. [8]) Vasiljenu. [9]) Pogledom. [10]) Čas pomamivši se najednom za našivom. [11]) Krojaču. [12]) Samo. [13]) Svjetlost. [14]) Dijeleći skladno kaos na sfere. [15]) Vezom. [16]) Od divljih strasti sreću. [17]) Samo ti. [18]) (Možeš) i ne bojeći se kazni objede. [19]) U retku pogrješku ispraviti. [20]) Od neopreznosti. [21]) Baciti.

48.

Prvo pismo Juniusovo.

(The Letters of Junius. — Vol. 1.[1]).

Tiskaru „*Public Advertisera*“[2]).

21. siječnja 1769.

Sire!

Posluh slobodna naroda prema eksekutivnoj vlasti državnoj nije ništa drugo nego izvršivanje zakona, što ga je narod dao sam sebi. Dok se narodna čast uvani krepko čuva i dok se kod kuće pravda nepristrano kroji, bit će posluh podanika dragovoljan, oduševljen i gotovo, rekao bih, beskrajan. Plemenit je narod već zahvalan, ako mu se štede prava, pa rado prelije poštovanje, što ga duguje dostojanstvu dobra kneza, u odanost prema ličnosti njegovoj. Lojalnost u srcu i u pameti Engleza je razumno nagnuće prema čuvaru zakona. Predrasude i strah su je katkada dotjerale do samoga zločinstva, pa štogod stranci mislili, znamo, da su Englezi griješili jednako silno u zlo shvaćenoj gorljivosti prema pojedinim ličnostima i obiteljima, kao što su uvijek radili u obrani onoga, što su držali za najdraže i što je njih same privlačilo.

S ogorčenjem nas dašto napunja, kad vidimo, gdje se takova dobroćudnost vrijeđa i zlo upotrebljava. Kad čitamo povijest slobodna naroda, kojemu su se prava vrijeđala, zanima nas stvar njegova. Naše nam rođeno čuvstvo veli, dokle se smijemo pokoravati i od kojega bi časa bilo izdajstvo prema nama samima, kad se ne bi oprli. Koliko mora naše ogorčenje biti veće, kad taj kobni primjer sami na sebi osjetimo.

Položaj je ove zemlje dosta uzdrman, da može probuditi pozornost u svakoga, koji veli, da mu je javno dobro na srcu. Prividnost opravdava sumnju, pa ako je spas naroda na kocki, sumnja je opravdan razlog za istraživanje. Dopustite, da to poduzmemo iskreno i dolično. Položaj ministarstva ište dužno poštovanje; pa ako se napokon mora stvoriti odluka, a ono se nijedna tako lako i stalno ne održi, kao što ona, do koje smo s umjerenošću došli.

[1]) „Pisma Juniusova“ šibaju nemilice iskvarenost, što se sredinom 18. vijeka ukorijenila kod vlade i u parlamentu engleskom. Junius je pseudonim. Tko se pod tim imenom krije, ne zna se ni dandanas. Neki drže, da je to Filip Francis, u ono vrijeme činovnik u odsjeku ratnom. — U tom prvom pismu podvrgava kritici ministre. [2]) „Javni oglasnik“. Pisma je tiskao tiskar Woodfall, izdavač „*P. A.*“.

Rasap ili blagostanje države stoji toliko do uprave vlade njezine, da treba samo promotriti stanje naroda, da upoznamo zasluge ministarstva. Ako vidimo, da se on pokorava zakonima, da mu napreduje industrija, da je složan kod kuće, a štovan uvani, to možemo prilično sigurno zaključiti, da mu poslove vode ljudi iskusni, okretni i pošteni. Ako pak nasuprot naiđemo na duh općega nepovjerenja i nezadovoljstva, na naglo propadanje trgovine, na strančarstvo u svim stranama države i posvemašnji nestadak poštovanja od svih stranih vlasti, onda možemo bez kolebanja reći, da je vlada u zemlji slaba, nerazumna i pokvarena. Svjetina je u svim zemljama do neke određene mjere strpljiva. Zao postupak može razbuditi u nje srdžbu i natjerati je na izgrede, a pogriješila je u prvom redu vlada. Možda ne bijaše nikada primjera za takovu nenadnu i izvanrednu promjenu u prilikama i u mišljenju cijeloga naroda, kao što je onaj, gdje je tu promjenu izvela zla uprava ministarstva u Velikoj Britaniji u ovo nekoliko godina. Kad je naš milostivi gospodar stupio na prijesto[1]), bijasmo narod zadovoljan i u cvijetu. Kad bi lične kreposti kojega kralja mogle osigurati sreću podanika njegovih, ne bi se pozorište s temelja izmijenilo, kako se to dogodilo. Ideja, da se sve stranke sjedine, da se pokuša sa svim značajima i da se državne službe dijele naizmjence, bijaše do krajnosti milostiva i blagohotna, premda nije sve dosada donijela onih mnogih spasonosnih uspjeha, što su ih po njima mislili postići. Ne govorimo o mudrosti takve osnove; ona je bez sumnje potekla iz beskrajne dobrote, u kojoj ludost nema dijela. To ne bijaše ljubav za nova lica, ne bijaše prirodno nagnuće za niske pletke, ne bijaše izdajničko veselje za dvojako i trojako pregovaranje. Ne, sire! Ona se rodila u najčišćem srcu od neprestane brige za opće dobro. Nažalost uspjeh nije odgovarao namjeri. Nakon neobično brze izmjene ministarstva[2]) zapali smo u takve prilike, koje bi teško ma koja mu drago promjena mogla popraviti. To još nije ona krajnja nevolja, koja bi sama od sebe morala velik narod u očaj natjerati. Ne bolest, već liječnik, ne slučajno gomilanje nesretnih slučajeva, već jedino pogubna ruka vlasti može čitav narod nagnati u očaj.

[1]) Đuro III. 25. list. 1760. [2]) Graftonovo, o kojem se ovdje govori, bijaše peto u razdoblju od 1760.—1769.

Mi ne trebamo bogzna kolike političke mudrosti ni vanredno dubokoga opažanja, već samo treba da ogledamo, kako su se prve državne oblasti popunile, i ne trebamo dalje tražiti glavnoga uzroka svim nesrećama, što nas biju.

Financije naroda, što ga satiru dugovi i izdaci njegovi, povjerene su mladomu plemiću[1]), kojega je igra upropastila. Uveden, da radi pod auspicijama lorda Chathama[2]), ostane, kad se isti noblemen povukao, na čelu posala i postane pukim slučajem ministar; ali izdavši načela i izjave, po kojima je za čas stekao popularnost, vidimo ga, gdje je bez svake poštene obveze prema javnosti namjerice postao odmetnik.

Što se posala tiče, svijet još ništa ne zna za njegovu darovitost ili odluke, već ako su ćudjivost i postojana nedosljenost znaci umnosti, a hirovitost dokaz srčanosti. Možda bi se moglo reći, da položaj njegove milosti — ali to je zacijelo strast njegova — ište, te državne novce radije izdaje nego štedi; dok je lord North ministar financija, može prvak ministarstva biti tako nehajan i rastrošan, kako ga je god volja. Ipak se nadam, da se ne će odviše osloniti na plodnost financijalnoga genija lorda Northa. Njegovo lordstvo neka nam još pokaže prvi pokušaj duševnih sposobnosti svojih. Može se prostodušno pomisliti, da je dosada svoju darovitost navalice zatajivao. Možda misli, kad to najmanje očekujemo, iznenaditi svijet razumijevanjem posla, izborom sredstava i dubinom vrelâ, koja odgovaraju potrebama zemlje i nadilaze nade njezine. On mora sada napregnuti svu snagu svoju, ako želi, da zaboravimo, da on, otkako je na vlasti, nije stvorio nikakve osnove, da se nije držao nikakva sustava, da nije poduzeo nikakve mjere, eda bi popravio javni kredit. Ako njegova osnova za poslove iduće godine nije sasvim stalno određena, dopustit će, da ga opomenem, neka ozbiljno misli na posljedice, prije se usudi povećati javni dug. Taj zlostavljeni i tlačeni (a taki nego se usudi povećati javni dug. Taj zlostavljeni i tlačeni (a taki jesmo) narod ne će htjeti da gleda, gdje se poslije šestgodišnjega mira[3]) posuđuju novi milijuni, a nije se po mogućnosti umanjio dug, ni snizile kamate. Pokušaj bi mogao raspaliti srdžbu, kojoj bi mogao pasti žrtvom jedan ministar. A što se tiče duga civilne

[1]) Vojvodi Graftonu. [2]) Pitt Stariji. [3]) Sedmogodišnji se rat između Engleske i Francuske svršio mirom u Versaillesu 1763.

liste, to narod engleski očekuje, da ne će biti isplaćen, dogod se strogo ne istraži, kako je nastao. Ako ga mora platiti parlamenat, dopustit će mi ministar financija, da ga upozorim, neka misli na koje bolje sredstvo, nego je lutrija. Za vođenje skupa rata ili u prilikama krajnje potrebe mogla bi se možda lutrija dopustiti, ali ne gledajući na to, što je to uistinu u svako vrijeme najgori način za namicanje novaca od naroda, mislim, da se ne slaže s kraljevskim dostojanstvom, da se novci za dugove kraljeve namiču onako, kako se namiču za popravljanje zemaljskoga mosta ili za propalu bolnicu. Način, kako se u donjoj kući raspravljalo o kraljevim prilikama, ne može se jače nakaziti, nego li je nakažen. Poslovođa ministarstva, nadglasan (u parlamentu) zbog apsolutnoga neznanja[1]), smiješno povlačenje smiješnih prijedloga, sprečavanje promišljenih osnova, pa smiješna, u jednom času izgubljena priprava za krasan govor — trud čitavoga tjedna, sve to daje nam neku, i ako ne potpunu sliku o parlamentarnoj okretnosti i utjecaju lorda Northa. Pa ipak, prije nego li ga je zadesila nesreća, da postane ministar financija, ne bijaše ni predmet ruga svojim protivnicima ni predmet bolna sažaljivanja svojim prijateljima.

Niz nedosljednih odredaba omrazi kolonijama[2]) podaničke dužnosti i uguši u njih prirođenu odanost prema materi zemlji. Kad je Mr. Grenville bio postavljen na čelo ministarstva[3]), osjećao je, da Velika Britanija nije podobna da podnese onakovo kućanstvo, kako je po pređašnjim uspjesima njegovim postalo neophodno potrebnim, a u isto vrijeme da poda znatnu olakšicu stranoj trgovini i smanji teret javnoga duga. On je držao pravednim, da i oni dijelovi države, koji su od ratnih izdataka imali najviše koristi, moraju i za troškove u miru nešto pridonositi, te se nije kratio mimo konstitucionalno pravo parlamenta udarati poreze. No zemlji ovoj na nesreću morao je Mr. Grenville svakako imati krivo, jer je bio ministar, a gg. Pitt i lord Cambden morali su biti zaštitnici Amerike, jer su bili u opoziciji. Izjava njihova dade kolonijama snagu i razloge, pa premda nijesu možda imali drugo na umu do srušiti ministra, otkinuli su uistinu jednu polovicu države od druge. Pod jednom je vladom uveden zakon o biljegovini, pod drugom je opozvan, pod trećom je protiv svakoga

[1]) To se siromašnomu lordu ponovno desilo. [2]) Sjeveroameričkima [3]) Od god. 1763.—1765.

iskustva proveden nov način za oporezivanje kolonija i potaknuto jedno pitanje, koje bi trebalo da utone u zaborav. U tim se prilikama uvede nova služba za plantažne poslove[1]), i baš u taj odsudni čas bude grof Hilsborough pozvan, da upravlja Amerikom. Izbor nam bar navješćuje čovjeka vanredne sposobnosti i znanja. Bio to ili ne bio, njegovi izvještaji, koliko su objelodanjeni, njegove odredbe, koliko su bile na snazi, neka o njemu odluče. U prvima smo vidjeli odlučne tvrdnje bez dokaza i žestoke ukore bez dostojanstva i umjerenosti, a ni korektnosti u sastavku ni suda u nakanama. Što se odredaba njegovih tiče, to dozivamo u pamet, da je on bio pozvan, da umiri i sjedini, i da su i najopornije kolonije, kad je on nastupio službu, bile pripravne poći putem konstitucije — putem molba i predstavaka. Od vremena njegova bile su nagnane na izgrede, koji su buni nablizu. Spriječili su, da molbe ne dođu do prijestola, a nastavak jedne od najuglednijih skupština dopušten je pod samovoljnom pogodbom[2]), što je skupština u ovim prilikama nije mogla prihvatiti, a sve da se i prihvatio, ne bi mogao glavno pitanje unaprijediti. Tako nasilno i — držim, da mogu reći — tako nezakonito izvršivanje prerogative podaje nam jednako slabo mnijenje o sposobnostima Njegova lordstva, kako to pokazuje njegov značaj i umjerenost njegova. Dok bi s drugim narodima živjeli u miru, dotle bi možda mogli mi biti bez svoje vojne sile, a pomogla bi ona postupku grofa Hilsborougha u Americi. Čim bi se morala ta sila bez sumnje odazvati ili umanjiti, ne bi nam ostavka takova ministra mogla biti utjehom za nesmotrenost njegovu niti bi mogla ukloniti odrešitu srdžbu naroda, koji se tuži na jedno djelo zakonodavnoga tijela, naroda, s kojim je vlast nedolično, bez odgovornosti postupala i koji je bio vrijeđan ispraznim govorima, ma da je razlozima potkrepljivao prava svoja.

Ždrijebom popunjati državne službe — to bi bio pametan i razumljiv način u poredbi s posljednjim odredbama državnoga tajništva. Lord Rochford je poznavao prilike i mišljenja južnih dvorova[3]); lord Weymouth bijaše za oba odsjeka jednako sposoban (t. j. nesposoban). Koji je neobjašnjeni hir posljednjega, koji sebi uopće ne prisvaja nikakva iskustva, postavio u najznatniji od ona dva odsjeka, a prvoga u odsjek, gdje mu njegovo (dosadašnje) iskustvo ne može biti ni od kakve koristi? . . .

[1]) T. j. kolonije. [2]) Da opozovu jedan od zaključaka svojih i da ga brišu iz zapisnika. [3]) Dva su bila državna tajnika za izvanjske poslove: sjeverni odsjek za Nizozemsku, Njemačku, Dansku, Švedsku, Poljsku i Rusiju i južni za Francusku, Švajcarsku, Italiju, Španjolsku, Portugalsku i Tursku. — Tvrdi se, da je Rochford premješten u sjeverni odsjek iz obzirnosti prema francuskomu ministru Choiseulu.

U posljednje je vrijeme došlo u običaj hvaliti hrabrost i velikodušnost vrhovnoga zapovjednika (Johna Mannersa lorda Granbya) na račun njegove pameti. Oni, koji ga najmanje ljube, ne sumnjaju o hrabrosti njegovoj, dok je prijatelji njegovi mjere poglavito prema uslužnosti njegovoj. Dopuštamo, da je on toliko hrabar, koliko ga to posvemašnji nestatak svakoga čuvstva i promišljenosti može učiniti; dajte da malo ogledamo, kakve se to zasluge iz ostatka njegova značaja dadu izvesti. Ako je velikodušnost gomilati u svojim rođenim rukama i u obitelji svojoj dobrani broj unosnih službi, ako je velikodušnost opskrbljivati na račun javnih izdataka svako biće, što nosi ime Manners, ako je velikodušnost, zanemarivši zasluge i rad ostale vojske, obasuti ljubimce i pristaše svoje promaknućima, onda je sadašnji vrhovni zapovjednik najvelikodušniji čovjek među smrtnicima. Narav je sa svojim darovima prema tomu plemenitomu lordu bila vrlo štedljiva; ali gdje se rod i bogatstvo sjedine, ondje očekujemo plemenit ponos i nezavisnost velikodušnoga čovjeka, a ne ropsku, preponiznu uslužnost udvorice. Zar može za dobrotu srca njegova biti dokazom uslužnost njegova, što molbe nikada odbija? Kakav zaključak treba da stvorimo iz nepristojnosti, što on riječi ne drži? Pa ako je u vojsci sačuvan još ikoji trun stege, kakovu hvalu zaslužuje čovjek, čija se briga očevidno ograničuje na popunjavanje ispražnjenih mjesta, — čovjek, koji je čast vrhovnoga zapovjednika snizio na agenta za časnička mjesta?

Što se mornarice tiče, hoću samo da rečem, da je ova zemlja siru Edwardu Hawkeu toliko obvezana, da se ne smije nijedan trošak štedjeti, samo da mu osigura častan i bogat odstup.

Čisto i nepristrano suđenje jest možda najjača veza, što drži narod u dragovoljnoj pokornosti, a pribavlja vladi odanost njegovu. Nije dosta, da se pitanje o pravdi i krivdi u privatnim stvarima pravedno rješava, niti je dosta, da su suci visoko nad

gadnim novčanim podmićivanjem. Pače i Jeffries[1]) bijaše pošten sudac, kad sud nije imao nikakva interesa. Sud može zapasti pod drugu vrstu pristranosti, koja je to zamašnija i pogibeljnija, što više prelazi interese pojedinca i dira u cijelo društvo . . . a to je utjecaj vlasti.

Mudar i plemenit narod vrijeđa svaka sjenka ugnjetavanja. Razum i samoodržanje mora i najmirniji značaj potaknuti, da se zauzme i za čovjeka, čije vladanje inače osuđuje, kad vidi, da ga progone onako, kako se to po duhu pravoga zakona ne da opravdati. Činjenice, na kojima se te primjedbe temelje, odviše su poznate, da bi ih trebalo navesti[2]).

To je, sire, detail. Na jedan pogled vidite ovdje narod prezadužen, dohotke njegove rasute, trgovinu propalu, mišljenje kolonija otuđeno, dužnosti poglavarstva predane vojništvu, vojsku hrabru, koja je uvijek spremna na boj, samo ne sa sugrađanima svojim, a sad je u rasulu, jer nema ma samo nešto spretna i srčana vođe, i napokon vidite pravosuđe omraženo i cijelomu narodu sumnjivo.

Kad bi nam po neposrednom posredovanju providnosti bilo moguće, da izbjegnemo krizi prepunoj straha i očajnosti, ne bi potomstvo htjelo vjerovati povijesti sadašnjega vremena. Ili će zaključiti, da je nevolja naša bila umišljena ili da smo bili dobre sreće, što su nama vladali ljudi priznata poštenja i mudrosti; oni ne će htjeti vjerovati u mogućnost, da su njihovi pređi mogli tako očajne prilike preturiti ili se od njih pridići, kad je prvim ministrom bio jedan vojvoda Grafton, kancelarom financija jedan lord North, tajnicima državnim jedan Weymouth i jedan Hilsborough[3]), vrhovnim zapovjednikom jedan Granby, a vrhovnim kriminalnim sucem kraljevstva jedan Mansfield.

Junius.

[1]) Jeffries se kao veliki sudac za Jakova II. (1685.—1689.) istakao osudom učesnika u buni vojvode Monmoutha. [2]) U pismenoj zapovijedi, po kojoj su zatvorili pisca Wilkesa, nije bilo njegovo ime ni pomenuto. [3]) Za kolonije.

49.

Proglašenje nezavisnosti Ujedinjenih država američkih (1776.).

(Po faksimilu iz „Spamers Weltgeschichte". — Schiller, Weltgeschichte III. B.)

Izjava zastupnika Ujedinjenih država američkih na općem kongresu: Ako bude tijekom događaja ljudskih narod prisiljen, da razriješi veze političke, koje su ga s drugim narodom vezale i da među vlastima zemaljskim zauzme odijeljen i ravnopravan položaj, — a na to ga ovlašćuju prirodni zakoni i Bog —, to zahtijeva obzir na mnijenje ljudstva, da iznese uzroke, što su ga prisilili, da se odvoji.

Mi držimo ovu istinu za nepobitnu: svi su ljudi stvoreni jednaki i slobodni; Stvoritelj im je podijelio prirođena prava, koja se ne mogu prodati, a to su život, sloboda i težnja za srećom; da bi se ta prava osigurala, postavljene su u ljudi vlade, koje vrše svoju pravednu vlast po volji onih, kojima vladaju; pa kadgod pogazi kakva vlada onu svrhu, ima narod pravo, da je promijeni ili ukine i da joj novu vlast postavi, a tu da podigne na takvim načelima i uredi u takovu obliku, kako mu se čini najzgodnije, da sebi nađe sigurnost i sreću. Ali razbor će svakako tražiti, da se dugotrajne vlade ne mijenjaju zbog malih i trenutačnih uzroka; zato je iskustvo odvajkada pokazalo, da su ljudi prije skloni trpjeti, dok se nevolje dadu podnositi, nego da sebi sami traže pravo, ukidajući oblike, na koje su privikli. Ali ako se dugim nizom nasilja i bezakonja (koje se u određeno vrijeme započne) bez prekida ide za jednim ciljem i pokaže očevidna namjera, da se ti oblici sasvim oslabe i dotjeraju do potpunoga despotizma, to je njihovo pravo, njihova dužnost oboriti takovu vladu i za svoju buduću sigurnost stvoriti nov zaklon. Takve su bile muke, što su ih ove naseobine strpljivo podnosile, a takva je sad potreba, koja ih sili, da dosadašnji sustav vlade promijene. Povijest (Njegova sadašnjega Veličanstva) sadašnjega kralja Velike Britanije[1]) jest povijest ponovnih nepravda i nasiljâ (nijedna baš prilika ne sakriva onu jednaku težnju za tim ciljem), nego sve ide ravno za tim, da se uvede potpuna tiranija u ovim državama. Da to dokažemo, neka se predoče cijelomu nepristra-

[1]) Đure III.

nomu svijetu činjenice (a za istinitost neka jamči naša riječ, koja se nikada nije neistinom okaljala[1]).

.... On se ustručavao dati velikim slojevima naroda za olakšicu druge zakone, ako se ti ljudi ne odreknu prava, da poslanici njihovi sudjeluju u zakonarstvu, — prava, koje je njima neprocjenivo, a tiranima samo strašno.

On se trsio da spriječi porast žiteljstvu u ovim državama tim, što ne da zakonâ za neutralizaciju stranaca; ustručavao se druge izdati, da ide na ruku naseljavanju, a uvjete je za stjecanje novih zemalja ukinuo.

Svu je silu novih uredaba uredio i legije novih činovnika ovamo slao, da naše ljude muče i da dobro njihovo istroše.

U mirno je vrijeme kod nas držao stajaću vojsku sve bez dopuštenja zakonodavnih oblasti naših.

On se s drugima složio, da jednu od naših uredaba podvrgne tuđoj i po našim zakonima nepriznatoj sudbenosti i to potom, što je svoju privolju dao jednomu pretjeranomu zakonu, koji ide za tim, . . . da podreže krila našoj trgovini sa svim stranama svijeta, da nam bez našega dopuštenja nameće poreze . . ., da naše povlastice ukloni, naše najdragocjenije zakone ukine i da oblik našim vladama s temelja promijeni; da naše zakonodavne oblasti makne i da sam sebi poda vlast izdavati za nas zakone u svim slučajevima.

Vladar, čiji značaj izlazi takav po svim djelima, što odaju tiranina, jest nepodoban biti vladarom slobodnomu narodu.

Zato mi, na općem kongresu sakupljeni zastupnici Ujedinjenih država američkih, zazivamo najvišega suca na svijetu za svjedoka, da su naše nakane poštene, i u ime dobroga naroda ovih naseobina i po nalogu njegovu svečano izjavljujemo i kažemo, da su ove Ujedinjene naseobine slobodne i samostalne države i neka to po pravu budu; da su riješene svih dužnosti prema kruni britanskoj i da su sve veze političke između njih i države Velike Britanije sasvim raskinute i neka tako budu; pa da kao slobodne i nezavisne države imadu potpunu vlast navijestiti rat, učiniti mir, sklopiti saveze, uglaviti trgovačke veze i poduzeti svako djelo i stvar, kako to smiju samostalne države.

A da ćemo se držati tih izjava, zajamčujemo sebi među sobom život, imutak i čast, tvrdo uzdajući se u pomoć providnosti božanske.

[1]) Ovdje navodimo samo neke glavne točke.

50.

Iz ustava „Ujedinjenih država američkih“

(7. rujna 1787.).

(Schiller, Weltgeschichte III. B.).

Članak I.

Odsjek 1., § 1. Sve ovdje dopuštene vlasti, koje zakone izdavaju, neka se dadu kongresu Ujedinjenih država, koji će biti sastavljen od senata i od kuće zastupničke.

Odsjek 2., § 1. Kuća zastupnička neka je sastavljena od članova, koje će narod svake druge godine birati u pojedinim državama. Izbornici neka imadu ona svojstva, koja su potrebna za izbornike najbrojnijega ogranka državnoga zakonarstva.

§ 2. Nitko neka ne bude zastupnikom, komu nema 25 godina i koji nije 7 godina bio građanin Ujedinjenih država i koji u vrijeme izbora ne stanuje u državi, koja ga bira.

§ 3. Zastupnici i izravni porezi neka budu u razmjeru prema broju stanovništva među razne države porazdijeljeni. Neka se broj stanovništva tako odredi, da se svima slobodnima zajedno s onima, koji su dužni služiti određeni broj godina, izuzevši sve neoporezovane Indijance, . . . pribroje $^3/_5$ svih ostalih lica. Broj zastupnika neka je tolik, da ne dođe više od jednoga na 30.000; ali opet mora svaka država imati barem jednoga zastupnika.

§ 5. Kuća će zastupnička birati jednoga predsjednika i druge činovnike i ona će jedina imati pravo da tuži pred senatom.

Odsjek 3. §. 1. Senat Ujedinjenih država neka sačinjavaju po dva senatora iz svake države, što ih legislativa[1]) na 6 godina bira; svaki senator neka ima jedan glas.

§ 3. Nitko neka ne bude senator, komu nema 30 godina i koji nije bio devet godina građanin Ujedinjenih država i koji nije u vrijeme izbora bio stanovnik države, gdje ga biraju.

§ 4. Podpredsjednik Ujedinjenih država neka bude predsjednik senatu, ali će glasovati samo, kad se glasovi raspolove.

[1]) Pojediuih država.

§ 6. Senat neka ima jedini moć, da sve tužbe presuđuje. Ako on u tu svrhu drži sjednice, neka se prije prisegom ili riječju svojom mjesto prisege ujamči.

§ 7. U slučaju tužbe pred senatom sudit će se samo na otpust iz službe i proglasiti, da osuđenik ne može u Ujedinjenim državama nijednu počasnu, povjerenu ili unosnu službu opravljati, ni imati. Ali stranka, kojoj je krivnja dokazana, neka ipak pripada i potpada pod tužbu pred porotom, pod istragu, pod osudu i pod kazan po zakonu . . .

Odsjek 4., § 2. Neka se kongres u godini bar jedamput sastane, a sastat će se prvoga ponedijeljka u prosincu, ako se zakonom ne odredi koji drugi dan.

Odsjek 6., § 1. Senatori i zastupnici dobit će za svoju službu naknadu, koju treba da odredi zakon, a platit će se iz blagajnice Ujedinjenih država. Oni će u svakom slučaju, osim u slučaju veleizdajstva, felonije i prekršaja mira, biti riješeni ustava za pribivanja sjednicama u onim njihovim kućama i za putovanja onamo i natrag, niti će ih na ikojem drugom mjestu zvati na odgovornost zbog ijednoga govora ili raspre u kojoj od obje kuće.

§ 2. Nijedan senator ni zastupnik ne će kroz ono vrijeme, za koje je biran, biti u Ujedinjenim državama namješten ni u kojoj građanskoj službi, koja je u to vrijeme osnovana ili joj je plaća uvećana, i nitko, koji ma kakvu službu u Ujedinjenim državama vrši, ne smije kroz vrijeme svoje službe biti članom koje od obje kuće.

Odsjek 7., § 1. Sve zakonske osnove za pobiranje državnih dohodaka stvara kuća zastupnička, ali opet senat može, kao što kod drugih zakonskih osnova, predlagati popravke ili u tom sudjelovati.

Odsjek 9., § 6. Nikakov se novac ne smije iz blagajnice uzimati doli po zakonitoj doznaci, a neka se redovno od vremena do vremena objelodane iskazi i računi o primicima i izdacima svega državnoga novca.

§ 7. Ujedinjene države ne će podjeljivati nikakve plemićke naslove, i nitko, tko vrši kakvu njihovu službu plaćenu ili povjerenu, ne smije bez dopuštenja kongresa primati kakov dar, blagodat, službu ili naslov kakvegod vrste od ijednoga kralja, kneza ili tuđe države.

Članak II.

Odsjek 1., § 1. Eksekutivnu će vlast imati predsjednik Ujedinjenih država američkih. On će svoju službu zadržati četiri godine, a bit će biran zajedno s podpredsjednikom, koji se na isto toliko vremena bira i to ovako:

Članak XII. od (25. rujna) 1804. § 1. Izbornici će se u državama svojim sakupiti i po *skrutiniji* za predsjednika i podpredsjednika glasovati, od kojih bar jedan ne smije biti stanovnik iste države, iz koje su i oni. Oni će na glasovnicama naznačiti lica, što ih biraju za predsjednika, a na posebnim glasovnicama lica, što ih biraju za podpredsjednika. Oni će sastaviti posebne popise svih lica, što ih biraju za predsjednika, i svih lica, što ih biraju za podpredsjednika; dodat će i broj glasova svakomu popisu, a poslat će ga potpisan i pismeno potvrđen i zapečaćen u sijelo vlade Ujedinjenih država i upraviti na predsjednika senata. Predsjednik senata neka u nazočnosti senata i kuće zastupničke otvori sve certifikate, pa neka se onda glasovi broje: lice, koje ima najveći broj glasova za predsjednika, neka bude predsjednikom, ako takov broj iznosi većinu svih izbornika. Ako nitko nema takve većine, onda neka odmah nato između lica, koja imadu najveći broj — ali neka ih nije više od tri iz popisa onih, koji su za predsjednika birani — bira kuća zastupnička izravno po *skrutiniji* predsjednika . . .

Odsjek 2., § 1. Predsjednik će biti vrhovni zapovjednik vojske i brodovlja Ujedinjenih država i narodne vojske pojedinih država, ako se pozovu u aktivnu službu Ujedinjenih država; on može zatražiti pismeno mnijenje najuglednijega činovnika u svakom od izvršujućih departementa ma o kojem predmetu, koji zasijeca u njihovo područje, i imat će vlast dopustiti, da se izvršenje kazni odgodi, i pomilovati zločine naperene protiv Ujedinjenih država, izuzevši slučaj tužbe pred senatom.

§ 2. On neka ima vlast po savjetu i sa savjetom i privoljom senata ugovore sklapati, ako $^2/_3$ nazočnih senatora pristane; neka po savjetu i sa savjetom senata imenuje poslanike, ostale javne ministre i konzule, suce vrhovnoga suda i sve druge javne činovnike Ujedinjenih država, o namještenju kojih nije ništa drugo određeno, a treba da se po zakonu namjeste . . .

Odsjek 3., §. 1. Od vremena do vremena neka izvijesti kongres o stanju Unije i neka mu preporuči onakve uredbe, što ih drži za potrebne i prema svrsi zgodne. On može u vanrednim prilikama obje kuće ili jednu od njih sazvati, te je u slučaju različnoga mnijenja može na onoliko vremena odgoditi, koliko drži za zgodno. Primat će poslanike i druge javne ministre i brinut će se, da se zakoni vjerno vrše i da se imenuju svi časnici Ujedinjenih država.

Članak IV.

§ 1. Kongres neka svaki put, ako to $^2/_3$ obiju kuća drži za potrebno, predloži popravke za ovaj ustav, ili neka na zahtjev legislative sazove od $^2/_3$ pojedinih država konvenciju za predlaganje popravaka, a oni neka u oba slučaja po svim namjerama i svrhama vrijede kao jedan dio ovoga ustava, ako su ih odobrile legislative od $^3/_4$ pojedinih država ili konvencije s $^3/_4$ istih.

51.

Iz Rousseauova „Contrat social".

Knjiga I.

Glava I. Čovjek se rodio slobodan, a svagdje je u okovima. Jedan se drži gospodarom drugima, a veći je rob od njih. Odakle ta promjena? Ne znam. Kako može ona postati zakonom? Mislim, da na to pitanje mogu odgovoriti.

Kad bih gledao samo na silu i posljedicu, koja odatle slijedi, rekao bih: dogod je jedan narod[1]) prisiljen pokoravati se i dogod se pokorava, čini dobro; čim uzmogne zbaciti jaram pa ga i zbaci, čini još bolje, jer kad opet svoju slobodu steče s istim pravom, s kojim ju je izgubio, ili mu se ono s pravom moglo oteti ili mu se nikako nije smjelo oduzeti. Ali društveni je poredak sveto pravo, koje je temelj svim ostalim pravima. To pravo međutim ne potječe nipošto od prirode, već se osniva na ugovorima. Do toga je dakle, da se sazna, koji su to ugovori.

[1]) T. j. građani, koji imadu politička prava.

Glava V. Izvor sviju ugovora iz jednoga praugovora. Jedan narod može sam sebe, veli Grotius[1]), predati kralju. Po Grotiusu je dakle jedan narod već narod, prije nego se predao kralju. To je predanje po sebi čin građanski, on pretpostavlja javnu raspravu. Stoga prije, nego ćemo istraživati čin, kojim je jedan narod izabrao kralja, bilo bi dobro, da se prouči čin, po kojem je jedan narod narodom. Budući da taj čin mora biti svakako izvor onomu, to je on pravi temelj društvu.

Glava VI. O društvenom ugovoru. Pretpostavljam, da su ljudi došli do one točke, gdje zapreke, koje su im na putu, da se održe u prirodi, svojom snagom nadilaze one sile, što ih svaki pojedinac može upotrijebiti, da se u onom prirodnom položaju održi. To prvobitno stanje ne može dakle više postojati, i ljudski bi rod izginuo, da način života ne promijeni.

Budući da ljudi ne mogu stvarati novih sila, nego mogu sjediniti i ravnati samo onima, što ih ima na svijetu, zato nemaju drugoga sredstva za svoje uzdržanje nego sjedinjivanjem stvarati skup sila, koji bi mogao otpornost svladati pa ih staviti u gibanje samo jednom pokretnom silom i dati, da djeluju u zajednici.

Takav skup sila može nastati djelovanjem više njih. A budući da je sila i sloboda svakoga čovjeka glavno oruđe za njegovo uzdržanje, kako se može onda odreći prava, da ne škodi sebi i da ne zanemari brigu, što je sebi duguje? Tu poteškoću, ako je primijenimo na moj predmet, možemo izreći ovim riječima: treba naći oblik udruženja, koje brani i štiti svom zadružnom snagom ličnost i imutak svakoga zadrugara i po kojem se pojedinac, premda se združio sa svima, ipak sam sebi pokorava i ostaje tako slobodan, kako je bio prije. To je osnovni zadatak, što ga rješava društveni ugovor . . .

Glava VIII. O državljanstvu... Društvenim ugovorom gubi čovjek svoju prirodnu slobodu i neograničeno pravo na ono, što ga privlači i što on može postići, ali dobiva građansku slobodu i vlasništvo u svemu onom, što posjeduje. Da se čovjek u pravoj mjeri ne prevari, treba dobro razlikovati slobodu prirodnu,

[1]) Holandeski učenjak i državnik († 1645.).

koja seže do krajnjih granica, i slobodu građansku, koja je ograničena općom voljom; treba razlikovati posjed, koji je samo posljedica snage ili pravo onoga, koji ga je prvi zaposio, i vlasništvo, koje se može osnivati samo na pozitivnom pravu.

Potom bi se prednostima državljanstva mogla još dodati sloboda ćudoredna, koja jedina čini čovjeka uistinu gospodarom svojim, jer je nagon same strasti ropstvo, a posluh prema zakonu, što si ga sam sebi postavio, jest sloboda.

Knjiga III.

Glava VI. O monarhiji ... Kraljevi žele imati neograničenu vlast, a izdaleka im se dovikuje, da je najbolje sredstvo za to steći ljubav u naroda svojih. Ta je rečenica vrlo lijepa, a uneke i vrlo istinita. Nažalost će se na dvorovima uvijek smijati tim riječima. Vlast, koja ima svoj izvor u ljubavi naroda, jest bez sumnje najveća, ali ona je nesigurna i umjetna, nikada ne će vladari s njom biti zadovoljni.

Glava XV. O zastupnicima ili predstavnicima. Čim prestane javna služba biti glavnim zanimanjem građana i čim oni uzvole služiti novcima svojim nego glavom sami, već je država na rubu propasti. Treba li u boj, plaćaju čete, a sami ostaju kod kuće. Treba li u vijeće, imenuju zastupnike pa ostaju kod kuće. S lijenosti svoje i po novcima svojim imadu napokon vojnike, da im podjarme domovinu, a zastupnike, da je prodadu.

Baš kao što se suverenost naroda ne može zastupati, tako se ne može ni prodati. Ona stoji poglavito u općoj volji, a volja se ne da nipošto zastupati: ona ostaje ista ili se prometne drugom, po srijedi nema ništa. Zastupnici naroda dakle nijesu, a i ne mogu biti predstavnici njegovi, oni su samo njegovi punomoćnici, te ne mogu ništa stalno zaključiti. Svaki zakon, što ga nije narod sam glavom potvrdio, ne valja, nije zakon. Narod engleski misli, da je slobodan. On se veoma vara; slobodan je samo onda, kad bira članove za parlamenat, čim izbor mine, opet je Englez rob, opet nije ništa. Radi načina, kako se kratko vrijeme svojom slobodom koristi, zaslužuje on uistinu, da je izgubi.

Ideja zastupstva je moderna: ona dolazi od feudalne vlade, od one nepravedne i besmislene vlade, koja je rod ljudski ponizila i ime ljudsko pogrdila. Čudnovato je, da u Rimu, gdje su tribuni bili tako sveta lica, nijesu nikada došli do toga, da sebi prisvoje vrhovno pravo naroda i da se nijesu kod tolikoga mnoštva naroda dali zavesti, da sami na svoju ruku izdadu koji plebiscit.

Ončas, kad narod sebi izabere zastupnike, nije više slobodan; nema ga više.

52.

Gospodarske prilike u Francuskoj sredinom 18. vijeka.

(Journal du marquis d' Argenson[1]).

4. listopada 1749. — Sada boravim na svom imanju u Turraini. Ovdje vidim samo golu nevolju. Siromašno stanovništvo ne prožima samo jedno čuvstvo nevolje, već pravo očajanje; ne žele drugo sebi no smrt. Tko će učiniti kraj ovim mukama? Naši ministri nijesu podobni svratiti misli našega kralja na tu nevolju; kralj je dobar, ali ga tako jadno služe!

5. listopada. — Svaki se dan čuju nove i užasne nepravde u pokrajinama. Po onom, što mi pripovijedaju susjedi moji, broj se stanovništva za posljednjih šest godina umanjio za više od jedne trećine.

Rabota za uzdržanje velikih putova najteži je namet, što su ga ikada nosili. Zato ih svom silom nagone na rad i na prehranu radnika; svi su odlučili pobjeći u omanje gradove. Ima dobrano selâ, gdje se sav svijet iselio.

U više mojih župa ostao je porez tri godine na dugu, ali pobirače poreza drži ovrha, kojom se bogate, a imadu prilike, da se još više obogate. Njima je mnogo dugovao narod, ali oni zato ipak nijesu osiromašili, pače obrnuto. Postupa se s tim

[1]) René-Louis de Voyer, marquis d' Argenson bijaše francuski ministar izvanjih posala 1744.—1747. U svom „Journalu" crta nam d' Argenson neprilike i nevolje vlade Ljudevita XV. Te su prilike morale Francusku dovesti do revolucije.

siromašnim podanicima gore, nego kad bi se utjerivala kontribucija za neprijatelje.

11. listopada. — Prekjučer sam prolazio Toursom. Pripovijedali su mi, da je polovica zanatâ propala, osobito onih, koji grade kape, a obrt kadife, damasta i druge svilene robe uništen je. Posljednji očevidni razlog jest to, što se proizvođenje svile svuda silno uvećalo: u Piemontu, u Italiji i u Perziji; to pa k tomu rat uzrokom je naglom propadanju silâ, koje su tim pokretale.

Krivo se drži, da bijeli dud i svilac, kako sam to često čuo u „Vijeću", donosi danas u okolici Toursa velike dohotke. U Toursu su mi se u lice smijali, kad sam im to pripovijedao, i uvjerili su me, da se ondje na godinu ne gradi ni 100 funti svile.

21. listopada. — Mornarica ni mornari nijesu dobili tri godine plaće. Kad je kralj bio u Havru, požuriše se, da joj plate do posljednjega filira, kako bi izbjegli svim tužbama, kojima bi se izravno kralju potužili. Njegovo Veličanstvo nije za vremena navijestilo svoje putovanje, pa su zato, koliko se moglo, namirili sve zaostatke, koji bi mogli izbiti na javu.

25. listopada. — Stanujem neko deset milja daleko od Pariza u selu, gdje nema obilja pariskoga a ni onih strahota, koje se dese u Tourraini, mom rodnom kraju. Tu su htjeli da provedu razmjerni porez, ali sve to bijaše puka nepravda. Gospoda su pobijedila, ali se broj zastupnika njihovih umanjio. Gledat ću da to ove godine ublažim ovako: Ja ću sebi u upravitelja ishoditi, da smijem predsjedati propisivanju poreza, koji će se po poreznom činovniku a pod mojim nadzorom obaviti. Po svemu tome, što sam vidio i svaki dan u selu čujem, priznajem, da će se taj zajednički posao to gore i nepravednije obaviti, što se više uglednih ljudi u to miješa.

27. listopada. — Samovolja poreza zadaje državi najveće jade. Evo još jedno, čega se nijesam takao. Pobirači se poreza bogate danomice sve više; što je teže plaćanje zbog siromaštva, to im se više dopušta, da otimaju nesretnim dužnicima poreza. Troškovi njihovi za pobiranje poreza vrlo su veliki, pače prelaze sam porez; utjeruju ih prije no porez, a ljudi ne paze, da na vrijeme plate, jer su sigurni, da bi na godinu morali dva puta toliko platiti, kad bi točno platili ove godine. Pobirači poreza počinjaju još drugo zlo: da bi dobro platili glavnoga zakupnika poreza i da bi pristojbu od nagrade dobili, zato posuđuju novaca od svih onih u pokrajini, koji ih imadu, i plaćaju im dobro kamate, kako to čine novčari u Parizu. Ali baš na taj način oduzimaju pokrajini novce, što bi kolali i što bi se uložili ili u trgovinu ili se upotrebljavali za poboljšanje zemljišnoga posjeda. Tako su bogataš i siromah najedamput davali tu nesretnu novčanu pomoć. Jednoga će se lijepog dana sve u državi srušiti. Novaca se u pokrajini gotovo i ne vidi.

1. svibnja 1751. — Ne govori se ni o čem drugom nego o potrebi skore revolucije, i to zbog zlih unutrašnjih prilika, u kojima se desi vlada. Posljedicom te revolucije bit će to, da će za ministra doći čovjek pametan i ugledan, koji će u izdacima kraljevim uvesti štednju i usto ono, što se u Engleskoj zove civilna lista; on će dvoru uzeti preveliko utjecanje na upravu. Možda će se tražiti, neka se uvede vijeće ili pače državni staleži. Ali po revoluciji je prijelaz na te nove uredbe najteži i najneugodniji, jer se to ne može bez bune, u kojoj bi sudjelovalo svećenstvo i možda dva naša princa kraljevskoga roda, koji imadu najveći ugled, a to su princ Conti i vojvoda Chartreski.

Među novcima, što ih se za jubileja u crkvene škrinjice pobacalo, našlo se mnogo listića od ljudi, koji su zahtijevali tu revoluciju i da kralj život svoj promijeni. Javno je mijenje ogorčeno na sve i na svakoga našeg ministra, a još više na ljubimce.

18. prosinca. — Francuski narod nije samo razdražen protiv kraljevstva; filozofija i gotovo svi učenjaci i umjetnici kivni su na svetu vjeru našu, te se objavljena vjera posvuda drma. Što pak bezvjerce još više potiče, to su naprezanja pobožnih ljudi, a napose Janzenita, da ljude prisile na vjeru. Oni pišu knjige, koje se uopće ne čitaju; ljudi se više ne prepiru, svemu se smiju i traju u materijalizmu. Pobožni se ljute, grde i hoće da uvedu inkviziciju za spise i govore; oni nepravedno i fanatički tjeraju mak na konac, a to gradi više zla nego dobra. Taj protivumonarhički i protivuvjerski vjetar dunuo je k nama iz Engleske; a kako Francuz uvijek prestizava tuđince, to prevršuje i bezobrazno se bezobraznošću nadbija.

53.

Život francuskoga seljaka u 18. stoljeću.

(Rousseau, Confessions).

Jednoga dana krenuh[1]) baš namjerice s ceste, da izbliza ogledam neko mjesto, što mi se činilo divnim. Ondje mi se tako svidjelo i toliko sam onuda obilazio, da sam napokon sasvim zalutao. Poslije kako sam nekoliko sati uzalud naokolo tumarao, svratih se umoran i skapavajući od žeđe i gladi k nekomu seljaku, kojemu kuća nije baš bila naoko lijepa, ali je bila jedina, koju sam u okolici vidio. Mislio sam, da je tu, kao što je u Genèvi ili u Švicarskoj, gdje te svaki stanovnik može po volji pogostiti. Ja ga zamolim, da mi za novac poda jesti. On mi dade ogrnuto mlijeko i prost ječmen kruh i reče, da je to sve, što ima. Slasno popijem mlijeko i pojedem ono kruha, slame — sve; ali to nije ni bila ugledna restauracija čovjeku, koji je klonuo od umora.

Seljak me promatrao pa po mom teku sudio, da sam istinu govorio. Odmah poslije, kako mi je rekao, da vidi, da sam dobar, mlad, pošten momak, koji nije došao, da ga upropasti, otvori mala vratašca pokraj svoje kuhinje, siđe i za čas se povrati s dobrim crnim kruhom od čiste pšenice, s vrlo tečnom, doduše načetom butinom i s bocom vina; već sâm pogled na tu bocu razveseli mi srce više nego sve drugo; k tomu dođe i gruševina. Ručao sam onako, kako još nije nijedan putnik ručao. Kad je trebalo platiti, uznemiri se seljak nanovo i uplaši, te ne htjede primiti baš ni novčića; veoma uzbuđen odbije sve. Najsmješnije mi je bilo — a tomu se nikako nijesam mogao domisliti —, odakle mu taj strah. Napokon dršćući izmuca one strašne riječi: poreznik i podrumski parcov[2]). On mi oda, da krije vino zbog poreza na piće, a svoj kruh zbog zemljarine; bio bi, kaže, čovjek uništen, čim bi se ma samo posumnjalo, da ne umire od gladi.

Sve, štogod mi je o tom rekao i o čem nijesam imao ni pojma, tako je djelovalo na me, da mi se nikada ne će iz pameti izbrisati. Tu je klica onoj neutaživoj mržnji, koja se duboko uvriježila u mom srcu, — mržnji na zlostavljanje nesretnoga naroda i na gulikože njegove. Premda je taj čovjek bio imućan, ipak se nije usudio jesti kruha, što ga je znojem lica svoga stekao; nije se drukčije mogao oteti propasti, nego se odjenuo istom nevoljom, koja se svud oko njega širila. Otidem iz kuće njegove i ozlojeđen i dirnut; a žalio sam sudbinu tih lijepih krajeva, što ih je priroda samo zato obasula darovima svojim, da ih stvori plijenom barbarskih poreznika.

[1]) Rousseau je putovao pješice iz Genève u Pariz. [2]) Tako su zvali uhode poreznikove, koji su tražili zatajeno vino.

54.

Vojska francuska prije revolucije.

(Iz „Spomena“ grofa Ségura[1]).

Malo je sličnosti bilo između ondašnje i današnje[2]) vojske; i onda je doduše prevladavala u vojnika želja, da se on istakne, prevladavala je ista gorljivost, da služi domovini i kralju; časnici su pokazivali istu točnost u vježbama i vojničkim dužnostima, ali sastav vojske bijaše različit, a i stega bijaše slabija nego danas.

Pukovnije su se popunjivale snubljenjem, ali mjesto da se pod zastavama sakupe sinovi iz porodica sviju razreda, unovačeni i pozvani po općem zakonu, nalazilo se u vojsci mladih ljudi, od kojih se većina odlučila stupiti u vojsku poradi raznih neprilika ili poradi besposlice, a bez ikakve nade na promaknuće. Vojnik ili podčasnik vrlo bi rijetko postao časnikom. Malo ih se — a podigao ih je puki slučaj —, dostalo te časti, i to istom poslije mnogogodišnje službe. Pa već i samo ime, koje su im nadjenuli, pokazuje jasno, kako su rijetki bili takvi sretni slučajevi; zvali su ih časnicima sreće. Samo su plemići imali pravo, da stupe u vojsku kao poručnici.

Taj starinski običaj dolazi od feudalne vlade i od misli, koja se očuvala do dana današnjega, a zakrčuje plemiću francuskomu put do svakoga drugog zvanja samo ne do vojništva,

[1]) Ljudevit Filip Ségur borio se pod La Fayettom s Englezima u Americi. Za Napoleona bijaše senator, a pod Bourboncima za restauracije pair francuski. U to je vrijeme pisao svoje „Spomene.“ [2]) T. j. na početku 19. vijeka.

*

diplomacije i činovništva. Posljedicom tih starih naših običaja bijaše to, te se nije mogao održati potpuni posluh među časnicima; oni su se doduše razlikovali po činu, ali su se kao plemići držali jedan prema drugomu za ravnopravne.

Svaki je štovao svoga zapovjednika na velikim vježbama, kod smotre i za vrijeme službe, ali u svako drugo vrijeme i na svakom drugom mjestu bijaše stezi malo traga. Kad bi došli u grad ili na dvor morao je nastati obrnuti red: pukovnik, plemić iz pokrajine, vidio je, da se cijeni manje no mladi kapetani ili podporučnici njegovi, koji su vršili službe ili imali glasovita imena, kao što su Montmorancy, Crillon i t. d.

Pukovnija, u kojoj sam služio, podavala je baš očevidan dokaz tomu. Njezin je zapovjednik, po imenu vitez Dabeins, siromašan gaskonjski plemić, osijedio u nižim činovima. Pod zapovjedništvom je njegovim, ne računajući ovamo časnike pješake zbora njegova, bilo 17 podporučnika u pratnji, i to takovih, kakav je princ Lambesc iz kuće lotarinške, veliki konjušnik Francuske, sin vojvode fleurijskoga, prvi komorski plemić, grofovi Matignon, Roncheroles, Balbi; ukratko cvijet omladine dvorske.

Gosp. Dabeins znao je divno zauzdavati našu žestinu, a katkada pače i poniziti taštinu našu. Tako bi s nama vrlo često na velikim vježbama pred dosta mnogobrojnim svijetom rado nehajno postupao, govoreći nam ovako: „Gospodine Fleury, gosp. Lambesc, gosp. Segur, vi manevrirate kao vjetrogonje, poslat ću vas u hlad, da se malko opametite“. A u isto bi se vrijeme okrenuo k časnicima sreće i rekao: „G. Carré, g. Créplot, g. Roger, vi ste izvrsno izvršili moje zapovijedi, vidi se, da znate zapovijedati, kao što i slušati.“ Obično nijesu baš njegove hvale i ukori odviše bili pravedni, ali posljedica im je bila uvijek prilično dobra, jer je ponižene podizao, a oholice ponizivao.

Dobro je poznato, da je pored sve strogosti nekojih zapovjednika bilo vrlo teško uzdržati stegu izvan službe među tolikim mladim plemićima; oni su od mladosti bili vični, da se drže među sobom jednakima, a bili su uvjereni, da su se rodili, da drugima zapovijedaju. Građanstvo se u posadama i četvrtima često tužilo na oholost njihovu.

Uopće se može za ovo vrijeme reći, da se čulo više tužba na siromašno i slabo obrazovano plemstvo pokrajinsko nego na velikaše i dvoranike; a nije ni čudo, kad se pomisli, da nijesu

ništa drugo imali no svoje naslove, a te su naslove neprestano isticali prema materijalnoj prevlasti onih građana, koji su im svojim bogatstvom i obrazovanošću smetali i pogrđivali ih.

Po uljudnosti si gotovo uvijek mogao prepoznati dvoranina, a baš među mladom plemčadi seoskom nalazio si najčešće nadutost i vrijeđanje. Tim svadljivim duhovima bijaše najteže vladati. A kako ih se klonilo društvo građansko, tratili su u besposlici vrijeme poslije vježbe u kući, u kavani, kod billarda i u kazalištu.

55.

Žitna trgovina za Ljudevita XV.

(Voltaire, Diatribe à l' auteur des ephemerides).

Dolazim napokon do poglavlja o žitu. Ja sam ratar, pa me se taj predmet tiče. Imam neko 25 duša da prehranim. Moja je žitnica tri milje daleko od najbližega grada. Kadikad moram kupovati žito, jer moje polje nije onako rodno, kao što su polja u Egiptu i na Siciliji.

Jednoga mi dana reče sudski pisar: „Idite na sajam tri milje daleko pa platite skupo loše žito! Dignite kod činovnika carinsku cedulju! Izgubite li je putem, ono vam prvi stražar, koji će vas sresti, smije zaplijeniti vašu hranu i vaše konje, a vašu ženu, vas i vašu djecu zatvoriti. Pokušate li mu se oprijeti, ono znajte, da je odavde neko 20 milja daleko razbojnička spilja, što je zovu sudbena oblast; onamo će vas odvući, osudit će vas, da idete pješke sve do Toulona, gdje ćete moći po miloj volji orati Sredozemno more“.

Ja sam držao isprva taj poučan razgovor za neslanu šalu. Pa ipak bijaše prava istina. „Što!“ uskliknuh, „ja da kupim naseljenike, da sa mnom obrađuju zemlju, a ne smijem po volji kupovati žito, da prehranim njih i svoju obitelj, pa da ga ne smijem ni prodati susjedu, ako ga preteče!“ — „Ne! što više, vi i vaš susjed morat ćete izmoriti vaše konje, dok pretrčite šest milja“. — „E, molim vas, recite mi ovo: imam krumpira i kestena, oda šta se pravi izvrstan kruh za one, koji imadu dobar želudac, i ja da ne smijem to prodati svomu susjedu, nego će me ona razbojnička spilja, o kojoj ste govorili, poslati na robiju?“

— „Tako je!“ — „U čemu je, s dopuštenjem, ta golema razlika između moga kestena i moga žita?“ — „Ne znam! Možda u tom, što žišci jedu žito, a baš ne jedu kestena“. — „To je vrlo slab razlog“. — „Pa dobro, ako želite bolji razlog: bit će to zato, što je brašno potreba prvoga reda, a kesten je samo potreba drugoga reda“. — „Taj je razlog još slabiji. Što je živež potrebniji, to mora i trgovina biti lakša. Pa kad bi se prodavala vatra i voda, moralo bi se dopustiti, da se uvozi i izvozi iz jednog kraja Francuske u drugi“.

„Ja sam vam predočio prilike, kakve su“, odvrati mi napokon sudski pisar. „Hajte, potužite se glavnomu nadzorniku! On je svećenik i pravnik[1]) i pozna zakone Božje i ljudske; imat ćete dvostruku zadovoljštinu“.

Nijesam baš nimalo zadovoljan. Ali sam doznao, da je državni ministar[2]) ovčas izdao naredbu, kojom se svakomu Perigourdinu[3]) dopušta, da prodaje i kupuje žito u Auvergni, a svaki je čovjek iz Champenoisa smio jesti kruh od pikardijskoga žita.

Vidio sam u svom kotaru desetak ratara, braću svoju, gdje su čitali taj proglas pod jednom od onih lipa, koje zovemo „rosni“, jer ih je Rosni, vojvoda Sully, zasadio[4]).

„Kako to!“ govoraše neki starac s ushitom, „već je tomu 60 godina, što čitam naredbe, ali su nas one gotovo sve zakučastim slogom svojim lišavale prirođene slobode; a sada eto proglasa, koji nam vraća slobodu našu, i slušam sve njegove riječi bez ikakve boli. Eto to je u nas prvi slučaj, što kralj govori s narodom svojim. Čovječnost je vodila pero, a kralj je potpisao. To pobuđuje želju za životom, prije se za nj nijesam nimalo brinuo. Ali prije svega neka živi taj kralj i ministar njegov!“

Taj sastanak, ti govori, to veselje, što se raširilo po mom susjedstvu, pobudi u meni vruću želju, da vidim toga kralja i toga ministra. Moja se želja slagala sa željom dobroga starca, koji je maločas pod lipom čitao proglas od 13. rujna[5]).

Baš smo htjeli otputovati, kad nas naprosto zaustavi sudski zamjenik iz susjednog gradića. On poče dokazivati, da nema

[1]) Abbé Ferray. *Abbé* je naziv za svećenike. [2]) Turgot. [3]) Po gradu Perigord. [4]) Savjetnik i prijatelj kralja Henrika IV. [5]) Proglas o slobodi žitne trgovine. Za Ljudevita XV. smjelo se žito prodavati i kupovati samo u državnim skladištima.

ništa opasnije od slobode, da se čovjek smije hraniti, kako ga je volja; prirodni zakon nalaže svim ljudima, da idu kupovati svoj kruh 20 milja daleko, i ako bude svaka obitelj tako nesretna, te će svoj kruh mirno jesti pod hladom svoje smokve, a ono će cijeli svijet postati monopolist. Žestoki govori toga državnika uzdrmaše umne organe mojih drugova, ali moj dobričina, koji je gorio od želje, da vidi kralja, ostade stalan: „Ja se bojim monopolista“, reče on, „baš koliko i sudskoga zamjenika, ali se još više bojim strašne muke, pod kojom smo stenjali; a između dva zla treba se kloniti gorega“.

„Ja nijesam nikada stupio u kraljevsko vijeće, ali mogu pomisliti, da se kralj, kad se pretresalo o koristi i šteti toga pitanja: može li se kruh kupovati po volji, — nasmijao i rekao: „Dobri me je Bog učinio kraljem francuskim, a ne velikim pekarom; želim biti zaštitnik naroda svoga, a ne naređeni tlačitelj njegov. Držim, da bi Faraon ili faraon, kad je ono sedam mršavih krava progutalo sedam debelih krava i kad je Egipat pritisnula glad, dopustio — ako je u njega bilo zdrave pameti — narodu svomu, da ide kupovati žito u Babilon ili Damask; a ako bi imao srca, otvorio bi svoje žitnice badava, a platili bi mu poslije 7 godina, koliko je glad trajala. Ali siliti podanike svoje, da mu prodadu svoja polja, svoju stoku, svoje lonce, svoju slobodu i sebe, to mi se čini da je najluđe, najnezgodnije i najveća tiranija. Kad bih ja imao vrhovnoga nadzornika, koji bi mi predložio takvu trgovinu, mislim — neka mi Bog prosti! — da bi ga s njegovim tustim kravama otpravio kući na selo. Ja želim svoj narod načiniti slobodnim i sretnim, da vidim, kako će biti!“

Ta je apologija iznenadila cijelo društvo. Sudski je upravitelj otišao da nastavi drugdje, a mi — moj dobričina i ja — otputovasmo u mojim kolicima, što su se zvala kočijom, da vidimo što prije kralja.

56.

Gospođa Geoffrin[1]).

(Marmontel, Mémoires[2]).

Dosta bogata, da učini kuću svoju stjecištem književnika i umjetnika, pa imajući usto na umu, da je to za nju sredstvo, kako će sebi za stare dane stvoriti ugodno društvo i ugledan položaj, uredi gospođa Geoffrin u sebe dva *dinera:* jedan (u ponedjeljak) za umjetnike, drugi (u srijedu) za književnike. A zanimljivo je, da toj ženi, koja nije imala ni pojma o umjetnosti ni o književnosti, koja nije za života niti čitala što niti učila što, a našla se eto na srijedi jednoga i drugoga društva, — da toj ženi sve to nije bilo nimalo tuđe, nego se u tom društvu osjećala kao svoj u svome. Ali mudra, kako je bila, govorila bi samo o onom, što bi vrlo dobro znala, prepuštajući o svemu drugom riječ ljudima obrazovanim, uvijek uljudno pažljiva ne bi ničim odavala, da joj je dosadno ono, što ne razumije. Zato je opet znala vrlo vješto predsjedati, nadgledavati i rukom svojom ravnati ta dva od prirode slobodna društva; znala je odrediti granice toj slobodi, stegnuti je u njih jednom riječi, jednim kretom kao nekim nevidljivim nitom, kad je htjela (sloboda) da uteče. „Hajte, tako je dobro!" bijaše obično znak mudrosti, što ga je gostima svojim dala. Pa ma kako bio vatren razgovor, što je prelazio granicu, za nju bi se moglo reći, što je rekao Vergilije za pčele:

„Hi motus animorum atque haec certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescunt"[3]).

[1]) Po razvitak prilika francuskih, a potom i revolucije bijahu u 18. vijeku od velikoga zamašaja s a l o n i, u kojima su odlična lica, osobito gospođe (Tencin, Necker, Récamier, Roland pa pisci Holbach, Helvetius) oko sebe okupljale sve, što se isticalo duhovitošću, bogatstvom, znanjem i umijenjem; tu su se čitali sastavci, pretresali prijedlozi, kritizirali javni događaji, udaralo na tadašnje uredbe; tu se stjecao sav književni, umjetnički, politički i financijalni život. Jedan od najglasovitijih salona bijaše salon gospođe Geoffrin, priproste građanke, koja je znala izvanrednom okretnošću i finim načinom primamiti ljude krasna znanja i imena. [2]) Jean François Marmontel, francuski pisac († 1799.). Između djela njegovih najzanimljiviji su njegovi „Spomeni" (osobito za pariske literarne salone). Marmontel je u salonu gospođe Geoffrin čitao malu satiru, kojom se zamjerio vojvodi d' Aumontskom, pa je morao zato u bastillu (vidi br. 59.).

[3]) Ta uzbuđenost duše, te njihove borbe tolikê
Šačicom bačena praha ugušit se znadu i stišat.

Osobit bijaše značaj njezin, teško ga je dokučiti i ocrtati, jer je sav nekako napô izrazit i pun tanahnih razlika; ipak je vrlo odrešit, ali bez ijedne od onih značajnih crta, kojima se narav nečija ističe i određuje. Ona bijaše dobra, ali baš ne meka srca, dobrotvorka, ali bez ikakve dražesne dobrote; jedva je dočekala, da pomogne nesretnima, ali ih nije htjela vidjeti od straha, da se ne bi odviše uzrujala; bijaše iskrena, vjerna prijateljica, pače i suviše uslužna, ali bojažljiva i uzbuđena, kad je služila prijatelje svoje, bojeći se, da ne izvrgne pogibli ugled i mir svoj. Bijaše jednostavna u svom ukusu, u haljinama svojim, u pokućstvu svojem, ali u jednostavnosti svojoj, kakve je malo bilo, razvila je do prepredenosti milotnu raskoš, no bez sjaja i taštine. Čedna po vidu svojem, u držanju svojem, u vladanju svojem, ali u duši ponosna, pače i nešto tašta. Ništa joj nije toliko laskalo, koliko družiti se s velikanima. Kod njih si je malo vidio, nije se ćutjela kao kod kuće, ali ih je ona znala domamiti u svoj dom s nekom jedva osjetljivom laskavom koketerijom; u neprisiljenom, prirodnom, napô skromnom, napô prijateljskom načinu, kojim ih je pridobila, mislio sam, da vidim majstorsku vještinu. Uvijek bijaše prema njima slobodna, uvijek u granicama pristojnosti, koje nije nikada prekoračila. Da ostane u slozi s Nebom i da se ne zamjeri svijetu svojemu, uredi sebi ona neku vrstu tajne pobožnosti. Išla je u crkvu kao na zabavu; imala je prostoriju u samostanu milosrdnica i mjesto u crkvi kapucinskoj, ali opet dokraja tajanstveno. Svaka vrsta sjaja bijaše joj odvratna. Najveća joj bijaše briga ne dizati buke. Ona je vruće željela da bude slavna i da steče veliko štovanje u svijetu, ali sve je to htjela da postigne potiho. Nešto nalik na onoga maglovitog Engleza, koji je mislio, da je od stakla, klonila se kako tolikih pogibli, tako svega, što bi je moglo baciti u vrtlog ljudskih strasti.

Jedna slabost njezina bijaše težnja, da se miješa u poslove prijatelja svojih, da bude uzdanica njihova, savjetnica njihova i voditeljica njihova. Ako si joj odao tajne svoje i dao, da te vodi i koji put pokara, mogao si biti siguran, da si joj žilicu pogodio; ali neposluh, ma i s poštovanjem, ohladio bi je smjesta, te bi sa malo puste srdžbe dala osjetiti, koliko je povrijeđena. Ravnajući se prema pravilima razboritosti, nijesi uistinu mogao bolje učiniti nego u nje tražiti savjet. Znati živjeti *(le savoir-vivre)* bijaše njezina glavna znanost; u svemu drugom bilo joj je znanje

površno i obično, ali u proučavanju običaja i navika, u poznavanju ljudi, osobito žena, bila je temeljita i vrsna davati upute. Ako ima u toj težnji, da svjetuje i vodi, i nešto samoljublja primiješana, a ono pridolazi ovamo i dobrota pa želja, da koristi, i iskreno prijateljstvo.

Što se duha njezina tiče, bijaše fin, pravedan i pronicav, premda se on samo u drugovanju sa svijetom naobražavao. Prirođeni ukus, pravo osjećanje davalo joj je u razgovoru prikladan poredak riječi. Ona je pisala čisto i jednostavno, slog joj je bio jedar i jasan, ali kao u žene, koja je zlo odgojena i koja se hvali. U krasnom pohvalnom govoru, što ga je o njoj vaš ujak[1]) napisao, čitat ćete, da je neki talijanski svećenik došao k njoj i ponudio se, da će joj posvetiti talijansku i francusku gramatiku. „Meni, gospodine“, odvrati mu ona, „posveta jedne gramatike! Meni, koja ni pravopisa neznam!“ To bijaše gola istina. Njezin pravi talenat bijaše lijepo pripovijedati; tim se odlikovala i tim se rado koristila, da razveseli društvo, ali bez priprave, bez kićenja i bez umišljenosti, samo da poda primjer, jer nijedno od onih sredstava, što ih je imala i njima znala omiljeti društvu svojemu, nije odnemarila.

57.

Marija Antoniette.

(Mme Campan, Mémoires[2]).

Može se reći, da je pristup, što ga je do kraljice imala trgovkinja s modnom robom, urodio neugodnim posljedicama za Njezino Veličanstvo. Vještina trgovkinje, koju su u unutrašnjim odajama primali preko običaja — a taj je običaj bez izuzetka odbijao sve ljude staleža njezina —, išla joj je na ruku, te je svaki dan uvela koju novost. Kraljica je dosada pokazivala vrlo jednostavan ukus u svom nošivu, a odsada joj je to postalo glavnim zanimanjem. Za njom su se dašto povodile sve žene.

[1]) Abbé Morellet. Marmontel govori u „Spomenima“ djeci svojoj. [2]) Gospođa Campan bijaše prva komorkinja kraljice Marije Antoinette; za Napoleona postade predstojnicom odgojilišta za žensku siročad članova Počasne legije u Écouenu. Svoje je „Spomene“ počela pisati oko god. 1805. Umrla je 1822.

Htjele su smjesta imati isti nakit, kao što kraljica, nositi ono perje, one vijence od cvijeća, kojima je kraljičina ljepota — a ta je baš tada bila u punom sjaju — podavala osobit čar. Trošak je mladih gospođa prekoračio svaku mjeru. Majke i muževi prigovarahu, bijaše neugodnih obiteljskih prizora; u više porodica ohladnje život, ili se zavrže svađa, a općeno se govorilo, da će kraljica sve francuske gospođe upropastiti.

Nošnja se mijenjala bez prestanka, a nakit se na glavi trpanjem prozirne koprene, cvijeća i perja toliko uzdigao, te žene nijesu mogle naći dosta visokih kočija, da se u njih smjeste; i često se puta vidjelo, gdje nagibaju glavu napolje ili je pružaju na vratašca. Druge bi opet kleknule, da tu smiješnu kulu, što ih je pritiskivala, sigurnije očuvaju. Uzalud su na pretjeranu modu napadali svom silom slikanih nagrda, što su bile svuda izložene, a neke od njih zlobno odavale crte kraljičina lica. Istom je nestalnost i vrijeme, kako to obično biva, tu modu promijenilo.

Odijevanje princese bijaše remek-djelo etikete, prema kojoj je sve određeno. Dvorska gospođa i komorkinja, ako su se obadvije tamo desile, vršile su glavnu službu uz pomoć prve dvorkinje i dviju sluškinja; ali i među njima bijaše razlike. Komorkinja je navlačila donju suknju i dodavala haljinu, a dvorska je gospođa nalijevala vodu za pranje ruku i oblačila košulju. Kad bi se kod odijevanja desila princesa iz kraljevske porodice[1]), onda bi joj dvorska gospođa ustupila tu službu, ali je ne bi ustupila izravno princesama roda kraljevskoga[2]). Svaka od tih gospođa čuvala bi ljubomorno te običaje, držeći ih za svoje pravo. Jednoga se zimskog dana dogodi, te je kraljica baš htjela obući košulju, što sam je držala sasvim razmotanu, kadno uniđe dvorska gospođa, svuče žurno rukavice i prihvati košulju. Nato netko pokuca na vratima, ona se otvore, i uniđe vojvotkinja orléanska; smjesta svuče rukavice i korakne da preuzme košulju; ali dvorska joj gospođa nije smjela pružiti košulje, već je vrati meni, a ja predam princesi. Opet stade kucanje. Eto gospođe grofice od Provence! Vojvotkinja joj orléanska poda košulju. Kraljica prekrsti ruke na prsima i učini se, da joj je hladno. Grofica opazi neugodan položaj njezin, baci rukavice, prebaci košulju i pri

[1]) To jest član uže porodice kraljevske. [2]) Misle se ostale dalje princese roda kraljevskoga.

tom poremeti kosu kraljici, koja se počne smijati, da tako prikrije nestrpljivost svoju, a smrsi više puta kroz zube: „To je grozno! Kakva li dosađivanja!“

Ta uistinu nezgodna etiketa bila je određena za kraljevsko veličanstvo, što su ga smjeli dvoriti samo dvorani, počevši pače od braće i sestara kraljevih.

Govoreći ovdje o etiketi, ne želim predočiti onaj veličanstveni red, što je na svim dvorovima određen za svečane dane; govorim ovdje o onom natanko provedenom redu, kojega su se naši kraljevi držali u najtajnijim kućnim prilikama svojim, u časovima boli i zabava svojih, pače i u svojim nemilim slabostima ljudskim.

Taj strogi red bijaše uređen poput zakona. Radi taštine svoje zavoljeli su velikaši običaje, po kojima su smjeli pružiti čašu, obući košulju ili podati vrčinu; a to su pretvorili u svoje rođeno pravo.

Princevi navikli, da se s njima postupa kao s kakvim božanstvom, bili su napokon uvjereni, da su stvoreni od čišćega bitka nego ostali ljudi.

Poradi te etikete, koja je u domaćem životu naših princeva dovela dotle, te se s njima postupalo kao s idolima, postali su u javnom životu žrtve učtivosti. Marija Antoinette našla je u versailleskom dvoru svu silu određenih i veoma cijenjenih običaja, koji su joj se činili nesnosni.

Jedan od najnezgodnijih običaja bijaše za kraljicu svakidašnje javno objedovanje. Marija Lešćinska držala se postojano toga teškog običaja, a vršila ga je Marija Antoinette, dok je bila daufinka. Daufin je objedovao s njom, i svaka je porodica kraljevske obitelji svaki dan objedovala javno. Vratari bi svakoga, tko je bio pristojno odjeven, pustili, da uniđe.

Taj prizor bijaše osobita sreća za ljude izvana. Za vrijeme ručka mogao si u stubištu sresti same čestite ljude, gdje idu da vide, kako princevi jedu govedinu, a već su prije vidjeli daufinku, gdje jede juhu; zatim bi odmah gotovo bez daha potekli da vide, kako kraljeve sestre jedu zakusak.

Kad postane Marija Antoinette kraljicom, ukine taj običaj. Ona dokine i dužnost, po kojoj su je u versailleskom dvoru morale pratiti dvije gospođe njezine u dvorskom odijelu, i to u vrijeme, kad već nije bilo dvorskih gospođa u blizini njezinoj. Poslije ju je pratio samo sobar i dvije sluge. Sve pogrješke Marije Antoinette bijahu takve, kako sam ih baš sada ispripovijedala. To, što je nastojala, da mjesto običaja u Versaillesu pomalo uvede jednostavne običaje dvora bečkoga, više joj je škodilo, nego se može pomisliti.

58.

Iz pisma cara Josipa II. Mariji Antoinetti 29. svibnja 1777.[1]).

(Arneth, Marie Antoinette, Joseph II. und Leopold II. Ihr Briefwechsel).

Srce moje, čuvstva moja, mila sestro, moraju Vam biti poznata, pa i to, da pored sve daljine — a to stoji u prilikama — ne može meni, gdje Vas savjetujem, biti do drugoga čega nego do Vas same. Evo čuvstava, što vode moje pero!

Vi ste žena; to je položaj, koji donosi sa sobom najsvetije i najstrože dužnosti. Vi ste kraljica, a to je služba, koja ište ispunjanje dužnosti. Imajući pred očima to dvoje, ne možete pogriješiti. Razmišljajte često o tome, pa će Vam Vaš um više reći nego ja.

Kao žena, a osobito kao žena jednoga kralja, imadete obzira, dužnosti i interesa, koji se znatno razilaze od svih onih, što ih imaju druge žene, princese i svjetske gospođe. Što radite ovdje u Francuskoj? Kad biste samo jedan časak prestali utjecati na srce i odluke kraljeve, a ono bi Vas, kolikogod ste krasni, grdili; taj bi pad i sam po sebi i prema drugima bio po Vas strašan. Što Vam priklanja kraljevo srce a pogotovo njegovo poštovanje? Zar ispitujete, zar upotrebljavate svu pomnju, da mu se svidite? Proučavate li želje njegove, značaj njegov, da mu se priljubite? Nastojite li, da mimo sve ostale stvari i zabave uživa više u društvu Vašem i zabavama, koje mu Vi pribavljate i s kojih bi mu bez Vas pusto bilo? Trsite li se, da bez Vas ne može biti? Jeste li mu dokazali, da ga nitko od Vas iskrenije ne

---

[1]) Ovo je pismo (zaprema 20 stranica u malom obliku) predao Josip Mariji Antoinetti uoči odlaska svoga iz Versaillesa; u njem savjetuje sestru, kako će se vladati. Pismo je pisano francuski.

ljubi i da nikomu nije slava njegova i sreća njegova više na srcu nego Vama? Vidi li on, da je Vaše odano srce samo s njim zabavljeno?... Znadete li strogo čuvati tajnu o manama i slaboćama njegovim. Opraštate li ih? Branite li svima onima, koji se usuđuju svašta o njemu govoriti? Znadete li tako isto čuvati tajnu o svim savjetima, što mu ih dajete, a ne smiju nikada izaći na javu, ma uspjeli ili ne? Znadete li svoje razgovore udesiti prema prilikama; mislite li na to, da već onako izdaleka dosljednim vladanjem gradite uspjeh unaprijed? Ne plašite li se poteškoća i toga, da će Vas odbiti? Vraćate li se opet i opet izravno na predmet, a ne dosađujete i ne pokazujete svoje volje? Jer najposlije Vi od njega možete samo željeti, a on sam smije odlučivati o Vama, kao što i o poslovima zemlje svoje. Laskanje se ne održi dugo. Običan se čovjek može bojati, da će se svojom neuglađenošću izvrći ruglu, kralj ne mari za to, pa može jednom riječi odlučiti sudbinom Vašom. Ne zaboravite to!

Sav utjecaj Vaš treba da bude sakriven; smije se slutiti, da radite i utječete na sve, ali to ne smije nigdje izbiti na vidjelo. Samo kralj, muž Vaš, neka po mišljenju svom vlada, nikada se ni u čemu ne smijete isticati. Neznanje, čednost, makar i na silu, može Vam samo biti od koristi i na čast.

Kao kraljica imadete sjajnu službu, treba da je samo vršite. Osobito treba veoma paziti na pristojnost, stalnost dvora i spoljašnost. Štovanje, što ga budi unutrašnjost i pristojnost jesu zamašne; one sačinjavaju dvije trećine javnoga mnijenja. Ugledom za to ne može biti nitko doli oni, koji su Vama ravni. Pogledajte redom sve kraljice evropske i propitajte se za život njihov, što ga provode; sastavite godine njihove s Vašima i s prilikama Vašim; k tomu promotrite narod, s kojim živite, pa ćete naći — to sam uvjeren — mnoge poteškoće u životu, što ga provodite, ali i mnogu prednost prema svima ostalima. Isporedite na pr. caricu,[1]) kojoj je 60 godina, a vladarica je i udovica. Vidite li, koliko se silila, i kako je pristojnost znala sačuvati. To nije sve jedno. Nije li način Vaš malo prelak? Nijeste li Vi na dvoru usvojili nešta malo od onoga načina iz doba, kad ste onamo došli[2]), ili onaj način mnogih gospođa, koje Vam ne mogu biti uzorom, premda su vrlo ljubazne i štovanja dostojne, jer ih

[1]) Mariju Tereziju. [2]) Prije deset godina, još za vladanja Ljudevita XV.

Vi ne možete naći izvan staleža svoga. Što je kralj ozbiljniji, to se više dvor Vaš mora povoditi za njim. Jeste li već omjerili posljedice, što ih ima pohađanje gospođa, osobito onih, gdje se sastaje društvo svake vrste, a kojih se značaj ne štuje... Izbor prijatelja i prijateljica vrlo je težak, osobito u položaju Vašem. Vi morate nastojati, da sebi priklonite ljude učene i pouzdane, u kojih nema častoljublja ni željâ. Izbor je težak, ali se ne dajte smesti poteškoćama, već strpljivo i postojano gledajte, da to postignete, jer je to veoma željeti i za Vas i za kralja.

Jeste li dobro uzeli na um užasne posljedice skupih igara na slijepu sreću pa društvo, što se kod toga kupi, način, koji vlada, napokon nered svake vrste, što ga te posljedice donose sa sobom, nesamo po bogatstvo nego i po običaje cijeloga naroda...

Jeste li se udostojili tako isto misliti samo jedan čas na neprilike, koje su Vam se desile kod plesa u Operi, na doživljaje, što ste mi ih Vi sami pripovijedali. Ne mogu Vam tajiti, da je od svih zabava ta za cijelo na svaki način najneprilićnija, a osobito zbog načina, kako onamo idete, jer što Vas Monsieur[1]) prati, ne znači ništa. Kako mislite ondje ostati nepoznati i graditi se ličnošću sasvim drugom, nego je Vaša?...

Moram Vam priznati, da je to nešto, zbog čega sam vidio da se sablažnjuju svi oni, koji Vas ljube i pošteno misle. Kralj cijelu noć u Versaillesu, a Vi u vrevi pariske prostote!...

Ali želeći Vam ogaditi više t. zv. zabavâ, smijem li se usuditi, da Vam ih nadomjestim drugom, koja će Vam to obilno naknaditi? To je čitanje.

Držite, molim Vas, to za nešto vrlo zamašno te birajte knjige, koje će Vas navoditi na razmišljanje i Vas poučiti. Ako se ozbiljno toga prihvatite po dva sata na dan, bit će Vam to kroz cijeli život Vaš u svim mogućim prilikama i zgodama jedinim vrelom... Čitanje će Vam nadomjestiti sve, a ona dva sata mira dat će Vam vremena za razmišljanje, a u razmišljanju naći ćete sve ono, što imadete u ostala 22 sata raditi ili ne.

Tu jednu stvar bitnu ne mogu Vam dosta preporučiti; ako vidim, da ste tako uredili, gotovo bih mislio, da je sreća života Vašega osigurana onako, kako ja to vruće želim, a nad njom

[1]) Brat kraljev grof Artois.

sada zebem, jer zadugo tako ne će moći biti, a revolucija će biti okrutna, ako joj ne predusretnete.

Ne zaboravite, draga prijateljice, ni to, da svoju služinčad držite na uzdi, da je dobro birate, kad Vam ustreba, i da ne teretite kraljeve blagajnice beskorisnim izdacima. Vi ste dužni općinstvu, koje i bez toga viče, podati primjer — primjer, da su blagajnica Vaša i izdaci Vaši uređeni prema dohocima Vašim, pa se ne mojte stidjeti, da prema njoj umanjite svoju darežljivost, mušice i igre i da se brižno uklanjate svakom dugu i neredu.

59.

Lettre de cachet.

(Po faksimilu iz „Spamers Weltgeschichte").

Mons . . . . Je vous fais cette Lettre pour vous dire de recevoir dans mon Château de la Bastille le M. . . . . et de le retenir jusqu' à nouvel ordre de ma part. Sur ce je prie Dieu qu'il vous ait Mons . . . . en la sainte garde.

Écrit d. . . .[1]).

Louis.

60.

Jedanaest dana u Bastilli.

(Marmontel, Mémoires[2]).

U dvorani za vijećanje primi me guverner sa svojim štopom, i tu opazih, da su me dobro preporučili. Poslije kako je guverner pročitao pisma, što mu ih je razvodnik pružio, upita me, želim li, da mi ostave moga slugu, ali samo pod tom pogodbom, da budemo zajedno u istoj sobi i da samo sa mnom smije izaći iz

[1]) Gospodine . . . ., pišem Vam ovo pismo, da Vam kažem, da primite u mojem dvoru Bastilli g. . . . i da ga pridržite do moga novog naloga. Osim toga molim se Bogu, da Vas, gospodine . . . ., uzme pod svoju svetu zaštitu.

Pisano . . . .

Ljudevit.

[2]) Vidi stranu 115. bilješku 2.

zatvora. Taj je sluga bio Bury. Na to se s njim uzmem dogovarati; on mi reče, da me ne će ostaviti. Naoko ogledaju moje svježnjiće i knjige, a onda me odvedu u prostranu sobu; dva kreveta, dva stola, jedan uski ormar i tri slamna stolca bili su pokućstvo. Bijaše hladno, ali tamničar dobro naloži vatru i donese mi izobila drva. U isto mi vrijeme dadu pero, crnilo i papir pod pogodbom, da podam račun o tom, kako sam upotrijebio svaki listić, što su mi ga dali.

Dok sam stol svoj uređivao, da se dadem na pisanje, dođe tamničar pa me zapita, je li mi krevet dosta dobar. Kad smo ga ogledali, rekoh tamničaru, da su strunjače loše, a pokrivalo zamazano. Začas se sve izmijeni. Pitali su me također, kada želim ručati. Odgovorih: „Kad i drugi". Bastilla je imala knjižnicu; guverner mi pošalje popis, da izaberem od knjiga, što ih je bilo u knjižnici. Ja mu za se zahvalim, ali moj sluga zaište Prévostove romane, koje su mu i donijeli.

Što je do mene, imao sam dosta, čim ću se oteti dosadi. Nijesam mogao već dulje vremena podnositi onoga prezira, kojim su književnici prezirali ep Lukanov[1]), što ga nijesu čitali a poznali ga tek po barbarskom i naduvenom prijevodu Brébeufovu; zato ga namislih prevesti prozom što prikladnije i vjernije. Taj posao, kojim sam bio zabavljen, a nije mi zadavao glavobolje, baš je odgovarao dokolici u zabiti moga zatvora. Ponio sam dakle sa sobom Farsalije, a da ih bolje razumijem, pobrinuo sam se i za Cezarove Komentare.

Evo me dakle u zakutku do lijepe vatre, gdje razmišljam o razmirici Cezarovoj i Pompejevoj, a uto zaboravih svoju s vojvodom d' Aumontskim. Eno tamo Buryja — a filozof je onoliko, koliko ja — gdje se zabavlja, priređujući nam krevete, što stoje u dva suprotna kuta sobe moje, koju baš sada rasvjetljuje lijep zimski dan, ne obazirući se na one dvije jake željezne rešetke, što mi ostavljaju pogled na predgrađe S. Antoine.

Dva sata poslije trgnu me iz moga dubokog snatrenja svojom škripom zasunci dvojih vrata, koja su me zatvarala, a dva tamničara uđu natovareni objedom, za koji sam držao da je moj, te me posluže s najvećom tišinom. Jedan stavi pred vatru tri ma-

[1]) „Pharsalia", ep o građanskom ratu između Cezara i Pompeja u 10 pjevanja.

lene zdjele pokrite tanjurima od obične fajanse, drugi rasprostre na jednom stolu, koji je bio prazan, platno doduše prosto, ali bijelo. Gledam ga, gdje postavlja na stol dosta čist stolni pribor, žlicu i viljušku od kositera, dobar domaći kruh i bocu vina. Kad su tamničari svoj posao svršili, otiđu, a dvoja se vrata zatvore s istom škripom brave i zasunaka. Nato me Bury pozove, da pođem k stolu, i posluži me juhom. Bijaše baš petak. Ta posna juha, kaša od bijeloga graha sa sasvim svježim maslacem i sa zdjelom istoga graha bijaše prvo, čim me je Bury podvorio. Sve je bilo vrlo dobro. Zdjela bakalara — njim me je izatoga poslužio — bijaše još bolja. Malo teka po bijelom luku poda mu fin okus i miris, koji bi godio ukusu najsladokusnijega Gaskonjca. Vino ne bijaše baš izvrsno, ali dalo se podnijeti. Deserta nije bilo nikakova, ta čovjek mora nešto pregorjeti. Uostalom vidim, da se u zatvoru vrlo dobro jede.

Kad sam od stola ustao i Bury za nj sio (jer bijaše još i njemu za objed od toga preostalo), eno mojih tamničara, gdje ulaze s piramidama novih zdjela u rukama. Sjaj toga stolnog pribora — bijelo rublje, lijepa fajansa, srebrne žlice i vilice — sjeti nas, da smo se prevarili, ali se ne odasmo ničim; pa kad su naši tamničari sve postavili i izišli, reče mi Bury: „Gospodine, kad ste maločas pojeli moj ručak, vi ćete priznati, da je u redu, da ja pojedem vaš ručak". „To je pravedno", odgovorih mu. A mislim, da su se zidovi moje sobe začudili, kad su čuli smijeh.

Taj je objed bio mrsan. Evo ga potanko: izvrsna juha, sočan goveđi but, batak kuhana kopuna, s kojega je mast curila, a u ustima se topio; malena zdjela artičoka prženih u salamuri, špinat, prekrasno svježe grožđe, boca staroga burgunca i izvrsna moka-kava. To je bio objed Buryjev osim kave i voća, što je meni ostavio.

Poslije podne me pohodi guverner i upita me, da li sam dobro jeo uvjeravajući me, da će me posluživati jelom od svoga stola; on se, kaže, sam brinuo za rezanje mojih komada, nitko se nije osim njega toga takao. Za večeru mi ponudi pile; ja mu zahvalih veleći, da će mi biti dosta ono voće od objeda. Tu se vidi, kakav je bio život u Bastilli.

Guverner me svaki dan pohađao. Kako je imao neki pojam o književnosti, pače i o latinskom jeziku, veselilo ga je, što je

pratio moj posao; on je u tom uživao, ali doskora pusti tu malu zabavu i reče: „Zbogom! idem da utješim ljude, koji su nesretniji od vas". Pažnja, koju mi je iskazivao, nije baš morala biti dokaz njegove čovječnosti; ali ja sam uostalom imao o tom vrlo pouzdano svjedočanstvo: jedan od tamničara sprijatelji se sa slugom mojim pa se doskora upozna i sa mnom. Pa kad sam mu jednoga dana govorio o meku i milostivu srcu gosp. Abadija, reče mi: „Ah! to je najbolji čovjek; on je uzeo to mjesto, premda mu je silno teško, samo da ublaži udes uznika. On je došao iza čovjeka nesmiljena i kruta, koji je s njima gadno postupao; kad je onaj umr'o, a ovaj ga naslijedio, osjetila se ta promjena sve do tamničkih ćelija; vi biste rekli (izraz doista neobičan u ustima jednoga tamničara), da je tračak sunca prodr'o u ćelije. Ljudi, kojima ne smijemo reći ono, što se vani zbiva, pitahu nas: „„Što se dogodilo?"" A napokon, gospodine, vidite, kakovu hranu dobiva vaš sluga; naši uznici gotovo svi dobivaju isto tako dobru hranu; a olakšice, što ih on može pružati, olakšavaju i njemu srce; jer i on trpi, kad vidi, gdje oni trpe".

Ne trebam isticati, da je i taj tamničar isto tako dobar čovjek u službi svojoj; a ja sam se čuvao, da mu ogadim tu službu, u kojoj je samilost tako dragocjena i rijetka.

Način, kako su sa mnom postupali u Bastilli, dovelo me je na misao, da tu ne ću dugo boraviti. A od posla mojega, isprekidanog zanimljivim štivom — ponio sam sa sobom Montagna, Horacija i La Bryèra — nijesam imao kad da osjetim dosadu. Samo me se jedno nekoliko puta žalosno kosnu: zidovi moje sobe bijahu puni natpisa, koji su svi odavali žalosne i turobne misli prethodnika mojih; nesretnicima su sigurno zadavali jade u zatvoru. Činilo mi se, da ih vidim još, gdje ovdje lutaju i dršću, a sjene me njihove okružuju.

11. dana, otkako sam bio zatvoren — a hvatao se mrak —, javi mi guverner, da sam slobodan.

61.

Pad Bastille

(14. srpnja 1789.).

(Dussault, De l' insurrection parisienne et de la prise de la Bastille[1]).

Husari se, kažu, jave u predgrađu Saint-Antoine. Vidjelo se, da se pune i namještaju topovi na Bastilli. Krv će poteći. Jedan časnik invalida istom nam je izjavio u ime guvernera te tvrđave, da on obećaje, da ne će dati pucati i da će ostati neutralan, samo ako ga puste na miru. To ne bijaše naše mišljenje, a ni mišljenje pravih građana.

Izvještaji o pojačanju su stizali sa svih strana, uzrujanost je rasla, a mi smo nestrpljivo čekali odgovor vojvode d' Aumonta[2]), koji je zatražio rok od 24 sata za razmišljanje o svom imenovanju. On se ispriča i zahvali. Markiz de La Salle postane glavnim zapovjednikom mjesto njega . . .

Premda smo bili u tolikim brigama, ipak nas uznemiri poduzeće invalidsko[3]), kad nam je gosp. Ethis de Corny javio, da su građani ne htijući čekati, dok se vrati glasnik, što ga je guverner[4]) u Versaille poslao, uzeli taj prostrani Dom i dobili ga bez proljeva krvi, da su oteli 28.000 pušaka, što su bile u podrumu invalidskom i među slamnicom sakrivene; čini se vjerojatno, da su te mjere opreznosti poduzete, da ih po volji spale, jer se nijesu uzdali ni u što. Gosp. Corny doda, da se to izvelo na očigled susjednoga logora[5]) tako isto brzo, kako je i prijedlog stvoren. To je bio udes svih poduzeća onoga sretnog dana.

---

[1]) Dussault (1728.—1799.), tajnik vojvode orléanskoga, kasnije član „konventa" i član „vijeća starijih" za direktorijalne vlade, živo je sudjelovao kod događaja, što ih gore opisuje. — Kad je bio Necker otpušten i prognan (11. srpnja 1789.), pobuni se Pariz. U gradskoj se vijećnici osnuje odbor, kojemu se bilo brinuti za opće dobro. Gradsku gardu povećaju na 48.000 momaka, a oružje ugrabe u Domu invalida (*Hôtel des Invalides*). [2]) Njemu ponudiše zapovjedništvo. [3]) Kad su pošli, da traže oružje. [4]) Guvernerom Doma invalida bijaše Sombreuil. [5]) Vojska, što ju je dvor smjestio na Martovo polje.

Nosilo se oružje k Bastili, ali samo zato, da bude ondje oružja i zaire. Malo pomalo su se usudili više. Narod, kojega je smjelost neprestano rasla, dođe doskora da traži, neka se osvoji ta tvrđava.

Zastupnik gosp. Thuriot de la Rosière već je bio zaputio onamo u ime svoga kotara, da pozove guvernera na predaju. On nam poslije toga vanrednog događaja donese izvještaj.

Kratko vrijeme izatoga — borba je već započela kod prvoga mosta, — donesoše nam jednoga vojnika od francuske garde ranjena, a već je izdisao . . . Od toga časa, premda se prigovaralo pobjednicima Bastille, da su provalili samo na jedna i to otvorena vrata, — od toga časa nije prestala krv teći, a tekla je preko 4 sata.

Dok se jedna strana borila, ode druga po pojačanje i topove, te smo svaki čas obaviješteni bili o uspjesima navale Borba je bila neodlučna do kraja. Na sreću nijesmo imali kad da razmišljamo ni da se bojimo. Da nas je strah popao, što bi od Pariza bilo?

Neki počeše u našem odboru govoriti, da je ta stvar ozbiljnija, nego što se isprva mislilo, ali nije bilo vremena, da se vratimo na korake njihove.

Da bi se krv štedjela, odlučeno bi, da se guverneru pošalje svečano poslanstvo . . . I prvo i drugo ostade bez ikakva uspjeha . . .

Širili su se glasovi neizvjesni, glasovi protivni, vjerovalo se ono, što je tko želio. Javilo nam se, da je guverner Bastille[1]) uhvaćen, da ga vode k nama. To ne bijaše on, već to bijaše g. Cloüet, nadstojnik baruta; on duguje život svoj bez sumnje junačkomu Cholatu, koji ga je prvi od bijesnoga naroda zaštitio.

Preko toga dana dogodilo se više takvih zabluda, od kojih je većina bila krvava. Dok su jedni mislili, da im je ruku dopanuo guverner, uhvate drugi u jednom dvorištu Bastille mlado stvorenje, zanimljivo po miloti i nevinosti svojoj. Kad su je doveli do prvoga mosta, začuju se poklici: „To je kćerka de Launayeva! Neka preda mjesto! Ako ne će, neka gleda, gdje mu kći živa izdiše u plamenu!" I zapale slamnicu, na kojoj je onesviještena ležala.

---

[1]) De Launay.

Otac gospođice de Monsigny — to je bilo ime mladoj djevojci[1]) — opazi s vrha bedema, gdje gotovo gori. On poleti, ali ga pogode i obore dva hica. Junački i plemeniti Aubin Bonnemère, koji je već prvi put spasao kćerku tomu časniku, provali kroz krvoločnu svjetinu, digne gospođicu de Monsigny, preda je u dobre ruke i pohiti opet u boj.

Tolike prijetnje, tolike neizvjesnosti i gubici, kojih smo se bojali, ponukaju nas, te pošaljemo treće poslanstvo, baš tako ugledno kao ona prvašnja dva . . .

Na povratku svojem kazivahu naši poslanici, a neke su od tih činjenica potvrđene, da je guverner namamio građane u prvo dvorište, da je dao pucati na njih, da je bila bijela zastava na bedemima istaknuta, da su kundaci pušaka bili u vis podignuti, ali da je pored tih znakova mira poslanstvo bilo izrgnuto vatri s onoga mjesta.

Da bi uzmogli s pravom to sve prosuditi pa guvernera i posadu mu s nevjere optužiti, moralo bi biti sasvim sigurno, da su oni znakove poslanika vidjeli; pa ako su ih uistinu vidjeli, treba priznati, da nijesu mogli ustaviti borbu, dok su sa svih strana navaljivali i dok su podsjedači dalje strijeljali, a opet se pucalo na njih nesamo s podnožja Bastille nego još i odozgo sa susjednih kuća.

Tolikim brigama obuzeti i neznajući, kakav će biti svršetak podsjedanju, tko bi vjerovao, da nam je palo na um poslati novo poslanstvo Narodnoj skupštini[2]), koja je bila bolje upućena u ono, što se protiv Pariza snovalo? Gg. zastupnici Bancal des Issards i Ganilh otidoše baš u onaj čas, kad se netom pronio glas — to se jedva vjerovalo — o zauzeću Bastille. Prolazeći između topova, koji su se nalazili duž mosta sèvreskoga i kroz čete, što su nas opkoljivale, nosili su tu veliku novost skupštini predstavnika naroda.

Dobitnici Bastille, koji su nam guvernera vodili, nijesu ga mogli oteti užasnoj sudbini, što ga je čekala. Zla kob njegova ne dade mu unići u gradsku vijećnicu, pred kojom su ga posjekli[3]) nedaleko od stuba peristila. Abbé Le Fèvre bijaše preko volje svjedok posljednjih časova njegovih: „Vidio sam ga“, reče mi,

[1]) A ne de Launey! [2]) Kako je poznato ona se držala u Versaillesu. [3]) Bijesna ga svjetina probode bodovima, baci ga u kaljužu, udarajući i tu bijesno po njemu. Nožem mu odrežu glavu, nataknu na prut i stanu nositi gradom.

„gdje pada, a nijesam mu mogao pomoći; branio se kao lav. Da se samo 10 ljudi tako ponijelo u Bastilli, ne bi je zauzeli“. . . .

Prije nego sam iz gradske vijećnice izašao[1]), bijah iznenađen vanrednim djelovanjem našega druga g. de Lapoize. Makar je taj čestiti i dobri domoljub sve i sva činio, da spase one uznike, što su ih u našu dvoranu vodili, oteše iz nje dva topnika i smjesta ih objesiše na željeznu šipku, na kojoj je stajala ulična svjetiljka nasuprot vijećnici gradskoj. To se otada zvalo *lanterne;* tu su krvnici plaćeni od pravih ubojica, počinili više grozota, što dolikuju kanibalima.

Ponovimo ukratko razvitak događaja u ovo tri dana: u nedjelju[2]) buna, u ponedjeljak građanska vojska[3]), u utorak uzeće Bastille. Već taj dan čini epohu. O vijekovi! O spomene!

U devet sati naveče nastane poslije one buke na čas tišina u dvorani našoj. Jedni se vrate u kotare svoje, drugi poteku gradom od žive želje, da pripovijedaju ono, što su vidjeli, što su uradili, i da saznadu, što se u raznim četvrtima događalo, čemu su se ondje nadali, čega su se tamo bojali.

Zapovjednik naš markiz de La Salle pođe u ured vojnički, gdje ga je čekao jedan dio dobitnika bastillskih. On ih zagrli, čestita im, porazdijeli im zasad nekoliko počasnih znakova, na koje su se više polakomili nego na novčanu nagradu, i zapita za imena njihova. Neki od njih, koji su imali isprva više srčanosti nego značaja, a zadavao im je uvijek brige stari despotizam i bojali se posljedica pobjede svoje, zašute i pobjegnu, kao da su počinili nedjelo.

62.

O pravima čovjeka i građanina.

26. kolovoza 1789.

Zastupnici francuskoga naroda, koji su se konstituirali u Narodnoj skupštini, držeći, da su neznanje, zaborav i preziranje čovječjih prava jedini uzroci javne nesreće i pokvarenosti vlade, odluče svečanom izjavom razložiti prirodna, rođena i posvećena prava čovječja, da bi ova izjava bez prekida svim čla-

[1]) Tu je kao odbornik uredovao. [2]) 12. srpnja. [3]) Uređenje građanske vojske.

novima društvenoga tijela pred očima lebdjela i njih neprestano opominjala njihovih prava i njihovih dužnosti, da bi se djela zakonodavne vlasti i djela eksekutivne vlasti uzmogla svaki čas porediti s ciljem cijeloga političkog uređenja i da bi se više štovala, da bi pritužbe građanâ, koje se od danas temelje na jednostavnim i neprijepornim načelima, smjerale uvijek na čuvanje ustava i na dobrobit sviju.

Potom u nazočnosti i pod zaštitom najvišega Bića priznaje i oglašuje narodna skupština sva prava čovjeka i građanina:

I. Ljudi se rađaju i ostaju slobodni i po pravu jednaki. Društvene se razlike mogu osnivati samo na zajedničkoj koristi.

II. Svrha političkomu združivanju jest čuvanje prirodnih i vječnih prava čovječjih. Ta su prava sloboda, vlasništvo, sigurnost i obrana od nasilja.

III. Početak svake suverenosti leži zaista u narodu. Nijedno tijelo, nijedan individuum ne može izvršivati vlasti, koja naročito ne polazi od njega.

IV. Sloboda stoji u tom, da smiješ učiniti sve ono, što drugomu ne škodi; vršenje prirodnih prava svakoga čovjeka poznaje dakle samo one granice, koje drugim članovima društvenim osiguravaju uživanje tih istih prava. Te se granice mogu jedino zakonom odrediti.

V. Zakon ima samo pravo braniti djela društvu korisna. Što zakon ne zabranjuje, tomu se ne smije stajati na put; ne može se zabraniti, da se ne čini ono, što on ne određuje.

VI. Zakon je izraz općene volje. Svi građani imadu pravo, kad se on stvara, da sudjeljuju ili sami ili po svojim zastupnicima. On mora biti jednak za sve, štitio on ili kaznio. Budući da su pred njim svi građani jednaki, moraju prema sposobnosti svima sve časti, mjesta i javne službe biti pristupačne, a razlika među njima ne može biti druga doli njihova vrlina i njihova darovitost.

VII. Nijedan se čovjek ne može tužiti, zatvoriti ni zadržati u zatvoru osim u slučajevima, što ih zakon određuje, i onako, kako on to naređuje.

X. Nitko se ne smije radi svoga mišljenja progoniti pače ni radi vjerskoga, samo ako njegove izjave ne smetaju javnomu poretku, što ga je zakon uredio.

XI. Slobodno saopćivanje misli i mnijenja jest najdragocjenije pravo čovječje; svaki dakle građanin može slobodno govoriti, pisati, tiskati pod tom pogodbom, da će, ako se na zlo okoristi tom slobodom, odgovarati u slučajevima, što ih zakon određuje.

XII. Osiguranje čovječjih i građanskih prava traži pomoć javne sile; ta je sila postavljena za dobro sviju, a nesamo na korist onih, kojima je povjerena.

XIII. Za uzdržavanje javne sile i za troškove uprave od prijeke je potrebe opći porez. On mora biti jednako razdijeljen među sve građane prema prilikama njihovim.

XIV. Svi građani imadu pravo sami po sebi i po svojim zastupnicima potvrditi potrebu državnoga poreza, odobriti ga po volji, paziti, na što se troši, i odrediti, kolik će biti, kako će se porazdijeliti, utjerivati i koliko će trajati.

XV. Društvo imade pravo na odgovornost pozvati svakoga javnog činovnika radi upravljanja njegova.

XVII. Budući da je vlasništvo pravo nepovrijeđeno i posvećeno, ne može se nikomu oteti, ako to izrijekom ne zahtijeva javna potreba, zakonom utvrđena, i to samo onda, ako mu se prije dâ pravedna naknada.

63.

Iz manifesta vojvode Ferdinanda Braunschweiškoga.

(Thiers, Histoire de la revolution française).

Njegova Veličanstva car i pruski kralj povjeriše mi zapovjedništvo nad sjedinjenom vojskom, što su je sakupili na granicama Francuske. Želio sam stanovništvu toga kraljevstva razjasniti uzroke, s kojih su se oba vladara dali na to, i nakane, koje su ih kod toga vodile. Oni, koji su sebi prisvojili vladu, samovoljno su prignjeli prava i posjede njemačkih knezova u Elsasu i Lotaringiji, a kod kuće su dobru upravu i zakonitu vladu smetali i srušili; protiv posvećene kraljevske ličnosti i njegove uzvišene obitelji počinili su atentate i nasilja, koja još neprestano traju i ponavljaju se dan na dan; napokon su prevršili tim, što su navijestili nepravedan rat Njegovu carskomu Veličanstvu i što su

napali Njegove pokrajine u Nizozemskoj. Njegovo Veličanstvo kralj pruski vezan je s Njegovim carskim Veličanstvom vezama uskoga i obrambenog saveza, a osim toga je i sam vrlo znatan član tijela njemačkoga, zato nije mogao, da ne dođe u pomoć svomu savezniku i svojim bratskim staležima; pa to je dvoje uzrokom, što je ustao na obranu toga vladara i Njemačke. K tim velikim interisima pridružuje se još jedna isto tako znatna svrha, koja je obojici vladara srcu prirasla, a to je, da se stane na kraj anarhiji u unutrašnjosti Francuske, da se doskoči navalama na prijestolje i na žrtvenik, da se vrati zakonita vlast, da se opet kralju poda sigurnost i sloboda, što su mu je oteli, da ovako uzmogne vršiti zakonitu vlast, koja mu pripada.

Njegovo Veličanstvo car i Njegovo Veličanstvo kralj pruski uvjereni su, da se zdravi dio naroda francuskoga zgraža radi izgreda jedne stranke, koja ga podjarmljuje, i da velika većina stanovnika nestrpljivo očekuje, kad će kucnuti čas pomoći, da se otvoreno izjavi protiv omraženih poduzeća svojih tlačitelja; zato ih poziva, da se bez otezanja povrate na stazu razuma i pravednosti, reda i mira. Potom ja potpisani zapovjednik obiju vojska očitujem:

„Oni[1]) se ne misle miješati u unutrašnje poslove Francuske, nego žele jedino kralja, kraljicu i kraljevsku obitelj osloboditi iz ropstva njihova“.

Grad Paris i svi stanovnici njegovi neka se smjesta i bez odgađanja pokore kralju, tomu vladaru neka dadu potpunu slobodu; njemu i svim kraljevskim ličnostima imadu osigurati nepovrijeđenost i počitanje, što ga podanici duguju vladaru svomu i po prirodi i po međunarodnom pravu. Nj'hova carska i kraljevska Veličanstva izjavljuju na svoju carsku i kraljevsku riječ, ako napadnu i pogrde Tuilerije, ako Njihovim Veličanstvima kralju, kraljici i kraljevskoj obitelji učine ma i najmanju silu, najmanju nepravdu, ako se smjesta ne pobrinu za njihovu sigurnost, njihov spas i njihovu slobodu, da će ih stići ljuta i preljuta osveta, koja će se dovijeka pominjati: grad će Pariz predati vojničkoj sili i potpunoj propasti, a buntovnike, koji su krivci tih atentata, zasluženoj kazni.

Dano u mom glavnom stanu u Koblenzu 25. srpnja 1792.

Potpisan: *Karlo Vilhelmo Ferdinand*, vojvoda *braunschweiški i lüneburški*.

[1]) Car i kralj.

64.

Oporuka Ljudevita XVI.

25. prosinca 1792.

(Po faksimilu iz „Spamers Weltgeschichte“).

U ime presvetoga Trojstva: Oca, Sina i duha Svetoga! Danas 25. prosinca 1792. ja Ljudevit XVI., kralj francuski, od svojih bivših podanika više od četiri mjeseca s obitelju svojom zatvoren u tornju Templa u Parizu i lišen svake ma kakve sveze, pače od 11. ovoga mjeseca i (sveze) sa svojom obitelji; osim toga zapleten u parnicu, kojoj se zbog strasti ljudskih svršetak ne može unaprijed vidjeti i za koju nema nijednoga izgovora ni sredstvani ujedn om zakonu, što ga ima; nemajući do Boga nikakva svjedoka misli svojih, komu bih se mogao zateći: izričem ovdje u nazočnosti Njegovoj svoju posljednju volju i svoja čuvstva.

Dušu svoju predajem Bogu, Stvoritelju svojemu; molim ga, da je primi u milosrđu svojem, da je ne sudi po zaslugama njezinim nego po zaslugama gospodina našega Isusa Krista, koji se kao žrtva žrtvovao Bogu, Ocu svojemu, za nas ljude, ma kako nedostojni bili, a napose ja.

Umirem u jedinstvu naše svete Majke Crkve katoličke, apostolske i rimske, koja je vlast svoju primila po neprekidnom nasljedstvu od sv. Petra, kojemu ju je Isus Krist povjerio. Ja vjerujem čvrsto i ispovijedam sve, što je sadržano u Simbolu i u zapovijedima Božjim i crkvenim, sakramente i tajne tako, kako ih crkva katolička uči i kako ih je uvijek učila . . .

Molim Boga, da mi oprosti sve grijehe moje; ja sam nastojao, da ih savjesno upoznam, da na njih mrzim i da se u Njegovoj nazočnosti ponizim, kad se ne mogu koristiti službom katoličkoga svećenika. Molim Boga, da primi ispovijest moju, kojom sam se njemu ispovjedio, pogotovo ono dugo kajanje, što ga osjećam, jer sam stavio ime svoje (premda se to zbilo protiv moje volje) na spise, koji mogu biti u opreci sa zaptom i vjerom crkve katoličke, s kojom sam bio uvijek u srcu svojem sjedinjen. Molim Boga, neka primi moju čvrstu odluku, da ću se, ako mi udijeli život, okoristiti, čim to samo uzmognem, službom svećenika katoličkoga, da mu sve svoje grijehe priznam i primim sveto otajstvo pokore.

Molim sve one, što sam ih možda s nepažnje uvrijedio (jer se ne sjećam, da bih koga hotimice uvrijedio), ili one, kojima sam možda bio na zao primjer ili sablazan, da mi oproste zlo, za koje su mislili da sam im mogao nanijeti.

Molim sve one, koji imadu milosrđa, da sjedine svoje molitve s mojima, eda bi od Boga zadobio oproštenje grijeha svojih.

Opraštam od srca svima onima, koji su postali neprijatelji moji, a nijesam im dao nikakva povoda za to, i molim Boga, da im oprosti, kao što i onima, koji su mi u krivoj gorljivosti ili u gorljivosti zlo shvaćenoj zadali mnogo bola.

Preporučujem Bogu ženu svoju, djecu svoju, sestru svoju, tetke svoje, braću svoju i sve one, koji su sa mnom vezani krvnom vezom ili na koji drugi način. Napose molim Boga, da svrati milosrdne oči svoje na ženu moju, djecu moju i sestru moju, što već dugo vremena sa mnom trpe, da ih podupre, ako bi mene izgubili, milošću svojom, dok budu na tom prolaznom svijetu.

Preporučujem djecu svoju ženi svojoj; nijesam nikada sumnjao o materinskoj nježnosti njezinoj; osobito joj preporučujem, da od njih načini dobre kršćane i čestite ljude, da gledaju na veličine toga svijeta (ako im je suđeno, da ih okušaju) samo kao na pogibeljna i prolazna dobra i da im svrati pogled na jedinu, čvrstu i dovijeka stalnu slavu. Molim sestru svoju, da sačuva nježnost svoju prema djeci mojoj, i da im bude namjesto majke, ako ih nesreća zadesi, te nju izgube.

Molim ženu svoju, da mi oprosti sve nevolje svoje, što ih trpi za me, i bolove, što sam joj ih zadati mogao tijekom zajednice naše, a tako može ona, ako bi mislila, da ima sebi štogod predbacivati, biti sigurna, da se nemam što potužiti na nju.

Živo preporučujem djeci svojoj, da poslije onoga, što duguju Bogu, koji im mora biti nada sve, budu uvijek među sobom složna, pokorna i poslušna majci svojoj i zahvalna za sve brige i muke, što ih ona za njih muči, i to mojemu spomenu za volju. Molim ih, neka u sestri mojoj gledaju drugu majku svoju.

Preporučujem sinu svojemu, ako ga nesreća stigne, te bude kralj, neka drži na umu, da se mora sasvim posvetiti sreći sugrađana svojih, da mora svaku mržnju i svaku želju za osvetom zatomiti, a naročito sve ono, što se odnosi na nesreću i bolove, što ih trpim; zatim da narode može usrećiti samo, ako vlada po zakonima, a njima može kralj u isto vrijeme samo onda pribaviti poštovanje te činiti dobro, koje mu je na srcu, ako ima potrebni ugled; a ako je drukčije sputan u djelovanju svojem i ako im ne može steći nikakva poštivanja, onda je više na štetu nego na korist.

Preporučujem sinu svojemu, neka se brine za sva lica, koja su mi vjerna bila, koliko mu to dopuste prilike, u kojima će se desiti; neka misli, da je to sveti dug, kojim sam se zadužio djeci ili rodbini onih, koji su za me poginuli, pa zatim onima, koji su za me nastradali. Znam, da ima ljudi meni vjernih, koji se nijesu prema meni ponijeli onako, kako bi morali, i koji su se pače pokazivali nezahvalnima, ali ja im praštam (često u časovima nemira i bune nijesmo svoji gospodari) pa molim sina svoga, ako mu se prilika pruži, neka misli samo na nesreću njihovu.

Htio bih da iskažem ovdje zahvalnost svoju onima, koji su mi iskazali pravu i nesebičnu ljubav. Ako me se u jednu ruku ljuto kosnula nezahvalnost i nevjera ljudi, kojima nijesam — a tako i rođacima i prijateljima njihovim — nikada drugo iskazivao no dobrotu, u drugu me ruku tješi to, što vidim ljubav i nesebično saučešće, što mi ga mnogi ljudi pokazuju. Molim ih, neka prime moju golu zahvalnost. U tim prilikama, kako se stvari dese, bojim se, da ću ih izvrći neprilikama, ako se jasnije izrazim, ali ja izrijekom preporučujem sinu svojemu, neka traži zgodu, da ih upozna.

Mislim, da bih povrijedio čuvstvo naroda, kad ne bih otvoreno svomu sinu preporučio gg. de Chamillya i Hua, što ih je prava odanost njihova prema meni potakla, da se sa mnom dadu zatvoriti u to žalosno mjesto, te su gotovo postali nesretne žrtve svoje odanosti. Preporučujem mu i Clérya[1]), na čijoj sam službi sebi mogao uvijek čestitati, otkad je on sa mnom. Budući da je on do kraja bio sa mnom, molim gospodu od općine, da mu dadu moja odijela, moje knjige, moju uru, moju novčarku i ostale stvari moje, što su u gradskoj vijećnici pohranjene.

Još onima, koji me straže, vrlo rado praštam ono zlo postupanje i vladanje, kojim su mislili da se moraju prema meni vladati. Našao sam nekoliko duša milokrvnih i milosrdnih; neka uživaju u srcu svojem mir, što im ga mora dati njihov način mišljenja.

---

[1]) Sluga kraljev.

Molim gg. Malesherbesa, Troncheta i de Seza[1]), neka prime ovdje svu zahvalnost moju i izražaj moga čuvstva za sve brige i muke, što su sebi zadali zbog mene.

Svršujem izričući pred Bogom, pred kojega sam pripravan poći, da ne svaljujem na se nijedan od onih zločina, s kojih me optužuju. U dva primjerka načinjeno u tornju Templa 25. prosinca 1792.

Baudrac, gradski činovnik, *Louis.*
Coulombeau, tajnik.

65.

Posljednje pismo Marije Antoinette Madame Elisabeti[2]).

(Po faksimilu iz „Spamers Weltgeschichte").

16. listopada $4^1/_2$ sata ujutru.

Vi ste, draga sestro, ona, kojoj pišem posljednji put. Ja sam ovčas odsuđena ne na sramotnu smrt, koja je samo za zločince, već zato, da se sjedinim s bratom Vašim, nedužno osuđena, kao što i on. Nadam se, da ću pokazati istu jakost, kao što i on u svojim posljednjim časovima. Ja sam mirna kao onaj, komu savjest nema s čega da prigovara. Duboko žalim, što ostavljam siromašnu djecu svoju. Vi znadete, da sam samo za njih živjela, i za Vas, dobra i mila sestro moja, za Vas, što ste iz prijateljstva svoga žrtvovali sve, samo da budete s nama; u kakovim Vas prilikama ostavljam! Istom sam za parnice iz obrambenoga govora saznala, da su kćerku moju od Vas rastavili. Ah, siromašno dijete! Ja joj se ne usuđujem pisati, ona moga lista ne bi dobila; što više — ne znam, hoće li ovo pismo Vama stići. Primite za njih obadvoje ovdje blagoslov moj! Nadam se, da će se jednoga dana, kad budu veći, moći s Vama sjediniti i potpuno uživati nježnu njegu Vašu. Neka obadvoje misli na ono, što im nijesam prestala ucjepljivati, — da su načela i savjesno vršenje dužnosti prvi temelj životu, da će ih njihovo prijateljstvo i njihovo uzajamno pouzdanje učiniti sretnima. Neka moja kćerka osjeća, da

[1]) Branitelji kraljevi. [2]) Sestri kralja Ljudevita XVI.

ona u godinama, u kojima je, mora uvijek svomu bratu pomagati savjetom, što će joj ga udahnuti iskustvo, koje će biti veće u nje nego u njega, i prijateljstvo njezino. Neka sin moj, koliko je do njega, vraća sestri svojoj svu brigu, sve usluge, što ih prijateljstvo može uliti. Neka osjeća obadvoje, bili oni u kojoj mu drago prilici, da će uistinu biti sretni samo po svojoj slozi; neka se ugledaju na nas, koliko nam je u nesrećama našim utjehe dalo prijateljstvo naše, a u sreći se uživa dvostruko, kad je možeš s prijateljem dijeliti. A gdje ćeš naći nježnije i iskrenije (prijatelje) nego u svom rođenom domu. Moj sin neka nikada ne zaboravi posljednjih riječi svoga oca, što mu ih izrijekom ponavljam: neka ne ide nikada za tim, da osveti smrt našu. Moram Vam govoriti o jednom, što mi ljuto žalosti srce moje. Znam, koliko Vam je jada moralo zadati to dijete, oprostite mu, draga sestro moja, mislite na dob njegovu i, kako je lako ponukati dijete, da govori ono, što hoćemo, pače i ono, čega ne razumije! Nadam se, da će doći dan, kad bude samo bolje vidjelo cijenu Vaše dobrote i Vaše nježnosti prema obadvoma. Ostaje mi samo još, da Vam povjerim posljednje misli svoje, što sam Vam ih htjela već na početku parnice pisati, ali osim toga, što mi nijesu dopustili pisati, bijaše tijek stvari tako brz, da uistinu nijesam imala za to ni vremena.

Umirem u vjeri katoličkoj, apostolskoj i rimskoj, u vjeri otaca svojih, u kojoj sam odgojena i koju sam uvijek ispovijedala; nije mi se nadati drugoj duševnoj utjehi, i ne znam, ima li još ovdje svećenika te crkve; što više — mjesto, gdje sam, bilo bi po njih odviše opasno, kad bi već jedamput amo koračili. Molim iskreno u Boga oproštenje svih grijeha svojih, što sam ih mogla počiniti za života svoga. Nadam se, da će u dobroti svojoj s voljom primiti moje posljednje želje, kao što i one, što ih dugo vremena gajim, naime da ushtjedne rado u milosrđu i dobroti svojoj primiti dušu moju. Molim sve znance svoje, a napose Vas, sestro moja, da mi oprostite sve jade, kojima sam Vas nehotice mogla ojaditi. Praštam svima neprijateljima one bolove, što su mi ih zadali. „Zbogom!" dovikujem ovdje tetkama svojim i svoj braći i sestrama svojim. Imala sam prijatelja; pomisao, da ću biti od njih zauvijek odijeljena, pa bolovi njihovi najteža su žalost, što je umirući trpim; barem neka znadu, da sam do posljednjega časa na njih mislila. Zbogom, dobra i nježna sestro moja! Neka to pismo do Vas dođe! Mislite uvijek na me! Od svega srca Vas grlim, kao

što onu siromašnu i milu djecu. Bože moj, kako mi se srce kida, gdje ih zauvijek ostavljam! Zbogom! Zbogom! Hoću da se još zabavim samo s duševnim dužnostima svojim.

Kako nijesam u odlukama svojim slobodna, dovest će mi možda svećenika, ali ja svečano kažem ovdje, da mu ne ću ni riječce reći i da ću s njim postupati kao sa sasvim tuđim čovjekom.

A. Q. Fouquier. Legot. Gyfroi. Massien. S. Lecointre.

66.

Posljednji časovi Marije Antoinette u conciergeriji[1]).

(16. listopada 1793.).

(Jurnal de Rosalie Lamorlière[2]). — Po Figaru).

U četiri sata i nekoliko minuta ujutru javilo se, da je kraljica osuđena . . . Odoh u sobu svoju da plačem, jedva usprežući jadikovanje i jecanje svoje.

Oko šest sati naloži mi vratarica, da sađem do kraljice i da je upitam, ne treba li hrane. Kad stupih u tamnicu, gdje su dvije svijeće gorjele, opazih u lijevom kutu žandarskoga časnika, gdje sjedi. Približim se gospođi i vidim je, gdje ispružena i sasvim u crno obučena leži na postelji. Okrenula je lice prema prozoru, a prislonila glavu na ruku svoju.

„Madame“, rekoh joj dršćući, „vi nijeste jučer navečer ništa okusili, gotovo ništa ni obdan. Što želite jesti danas ujutru?“

Kraljica je lila grozne suze. Odgovori mi: „Kćerko moja, meni ne treba ništa, za me je sve svršeno“.

Kad svane dan — a to će reći gotovo oko 8 ujutru — vratim se gospođi, da joj pomognem kod odijevanja. . . . Njezino Veličanstvo stupi u mali prolaz, što sam ga redovno ostavila između njezine postelje i zida. Ona sama razastre košulju, što su joj donijeli, i davši mi znak, da stanem pred postelju

[1]) *Consiergerie* (konsjeržri) jest zatvor pariski. [2]) Rosalie Lamorlière bijaše djevojka u vratarice ili paziteljice kuće u consiergeriji, a potom i posljednja „dvorska gospođa“ Marije Antoinette. Pričanje te priproste djevojke vrlo je jednostavno i prirodno, ali i vanredno dirljivo.

njezinu, kako bi sakrila tijelo svoje od pogleda žandarova, nagne se u prolazu i spusti haljinu, da posljednji put presvuče rublje. Žandarski nam se časnik odmah približi, stane tik do uzglavlja i uzme motriti princesu, kako se presvlači. Njezino Veličanstvo prebaci odmah rubac svoj preko ramena svojih te vanredno blago reče tomu mladomu čovjeku:

„U ime pristojnosti, gospodine, dopustite, da se presvučem bez svjedoka“.

„Ne mogu na to pristati“, otrese se žandar; „moj nalog glasi, da moram paziti na svaki kret vaš“.

Kraljica uzdahne, obuče svoju posljednju košulju sa svom opreznošću i svom stidljivošću, koliko je mogla; ne navuče svoju dugu udovičku haljinu, koju je još imala pred sucima, već onu jednostavnu bijelu odjeću, koja joj je redovno bila jutarnja haljina, i razastrvši svoj veliki rubac od muslina, prekrsti ga ispod brade . . .

Ja je ostavim, ne usudim joj se reći „zbogom!“ ni naklo-niti se — sve u strahu, da je ne izvrgnem neprilici i da je ne ucvilim. Odem u sobicu svoju da plačem i da se Bogu za nju pomolim.

Na molitveniku Marije Antoinette, što se čuva u knjižnici u Châlons sur Marne, napisane su na dan smrti njezine njezinom rukom ove riječi:

„16. listopada u $4^1/_2$ s. ujutru. Bože moj! smiluj se na me! Moje oči nemaju više suza da plaču za vas, moja siromašna djeco. Zbogom, zbogom! — Marie Antoinette“.

67.

Dekret odbora za javno blagostanje protiv Lyona.

(Thiers, Histoire de la révolution française).

1. Na prijedlog odbora za javno blagostanje imenovat će narodni konvenat povjerenstvo od petorice narodnih zastupnika, koji će bez odgađanja zaputiti u Lyon, da dadu uhvatiti i voj-

nički suditi svim protivnicima revolucije, koji su se u tom gradu latili oružja.

2. Svi će Lyonci biti razoružani, a oružje će se dati onima, za koje će se pokazati da nijesu bili zapleteni u urotu, i braniteljima domovine.

3. Grad Lyon bit će razoren.

4. Sačuvat će se samo kuće siromaha, tvornice, umjetničke radionice, bolnice, javne i školske zgrade.

5. Taj se grad ne će više zvati Lyon. Ime će mu biti „Commune Affranchie"[1].

6. Na razvalinama lyonskim podići će se spomenik, na kojem će biti ove riječi: „Lyon je ratovao protiv slobode, Lyona više nema".

68.

Povelja, kojom se Franjo II. odriče carske krune

(6. kolovoza 1806.).

(Ghillany, Diplomatisches Handbuch).

Mi Franjo Drugi, po Božjoj milosti izabrani car rimski i t. d. i t. d. Poslije ugovorena mira u Požunu svratili smo svu pažnju i brigu Svoju na to, da običajnom vjernošću i savješću potpuno udovoljimo svim obvezama, kojima smo se obvezali, i da osiguramo narodima Svojim blagodati mira, da svuda ustalimo mirne prilike, što su se opet vratile, i da čekamo, hoće li Nam znatne promjene, što su se po tom miru u državi njemačkoj desile, i dalje dopuštati, da ispunjamo Svoje teške dužnosti, što smo ih po carskom izbornom ugovoru kao državna glava dužni činiti. Izvodi, što su se iz više članaka mira požunskoga odmah, kako je bio objelodanjen[2], sve dosad izvodili, pa opće poznati događaji, što su se izatoga u državi njemačkoj zbili, uvjerili su Nas, da zbog nastalih prilika ne ćemo moći nadalje zadovoljavati obvezama, kojima smo se po izbornom ugovoru obvezali; pa ako je još bilo nade, da bi se poslije zgodnoga raspletaja nastalih političkih zapletaja moglo izmijeniti stanje, a ono je ipak

[1] Slobodna općina. [2] Južnonjemačke države dobile su posvemašnju samosvojnost.

onaj 12. srpnja u Parizu potpisani i odonda od onih stranaka priznati ugovor, što ga je više odličnih staleža sklopilo za potpuno ocjepljenje od države i za sjedinjenje u jednu posebnu konfederaciju, posvema uništio nadu, koju smo gajili.

Potom potpuno uvjereni, da je Nama sasvim nemoguće dulje vršiti dužnosti Svoje carske službe, dužni smo Svojim načelima i časti Svojoj, da se odreknemo krune, koja je samo tako dugo mogla u očima našim vrijediti, dok smo bili vrsni zadovoljavati dokazanomu povjerenju izbornih knezova pa knezova i staleža i drugih pripadnika države njemačke i dok smo bili vrsni ispunjivati preuzete dužnosti.

Mi izjavljujemo dakle ovim pismom, da držimo vezu, što nas je dosad s državnim tijelom države njemačke vezala, razriješenom; da držimo, da je služba i čast državnoga poglavara tim, što su rajnski staleži sklopili konfederaciju, utrnula i da smo Mi potom svih preuzetih dužnosti prema državi njemačkoj riješeni; da, kako se ovim uistinu događa, polažemo carsku krunu, što smo je zbog države njemačke dosad nosili, i carsku vladu, što smo je držali.

Mi rješavamo ujedno knezove izbornike, knezove i staleže i sve državne pripadnike, a napose članove najviših sudova i ostale državne službenike, njihovih dužnosti, kojima su prema Nama kao zakonitoj vrhovnoj glavi državnoj bili konstitucijom vezani. Sve Svoje pokrajine njemačke i državne zemlje nasuprot rješavamo među sobom svih obveza, što su ih dosada pod ma kojim naslovom prema državi njemačkoj imali; a Mi ćemo nastojati, da ih kod sjedinjenja njihova s cijelim državnim austrijskim tijelom kao car austrijski za mira, što je opet uveden sa svim vlastima i susjednim državama, podignemo do onoga stupnja sreće i blagostanja, koji će nam uvijek biti ciljem svih želja Naših, svrhom Naše najpreče brige.

Dano u Našem glavnom i prijestolnom gradu Beču 6. kolovoza 1806. 15. godine naših država, (države) rimske i (država) nasljednih.

Franjo.

*

69.

Obrana Predila 1809.

(Hormayr, Das Heer von Innerösterreich unter dem Befehle des Erzherzogs Johann im Kriege von 1809 in Italien, Tyrol und Ungarn).

Utvrda Thalovai više samokova željeza kod Malborghetta bijaše podignuta na visini, 30 hvati nad koritom Felle, a gospodovala je cijelom dolinom. Bila su to dva drvena čardaka, opkoljena zaklonima; svaki je čardak branilo više nasipa, a spajao ih je 8 stopa visok hodnik usječen u stijenu. Neiskusnomu bi se oku činilo, da na te 30 stopa koso odsječene stijene ne možeš jurišati. Utvrda na Predilu, brdnom čunju, što stoji tik do ceste, bijaše također samo od drva slupan čardak.

Zapovjednikom prve tvrđave bijaše kapetan ženijskih četa Hensel, pod njim bijaše Kupka, kapetan pješačke pukovnije nadvojvode Franje Karla, satnija Ogulinaca, jedan poručnik i 8 momaka rudara, oberfeuerwerker Ignac Rauch s 24 topnika, 10 lakih topova s jednom obicom.

Obrana utvrde na Predilu bijaše povjerena von Hermannu, kapetanu ženijskih četa. Obadva mlada junaka naročito su se sami javili za to pogibeljno mjesto, pa kad ih je general Nobili odbio, prodru sa svojom željom kod samoga nadvojvode Ivana. Posadu predilsku branila su 222 Slunjanina s nekolicinom topnika i s 10 lakih topova. Obadvije su utvrde imale dosta puščanoga praha, ljekarija i hrane za 6 nedjela.

14. svibnja bile su obadvije utvrde opkoljene, a Malborghetto dva puta pozvan, da se preda. S lakonskom kratkoćom odgovori zapovjednik Hensel, da je dobio zapovijed, da se brani, a ne da ugovara. Više je puta neprijatelj pokušao da prodre cestom naprijed, ali strašna vatra sa čardaka krvavo zapriječi svaki pokušaj. No noću se on popne na sva viša brda; oberfeuerwerker Rauch odbijao ih je neko vrijeme, a noćni se juriš na krajnje opkope izjalovi, najviše poradi junaštva topnika Burgsthalera. Kad je nestalo rasvjetnih zrna, zapali Burgsthaler neku zapuštenu kuću, te je svaki hitac kosio gusto zbijene redove neprijateljske. Ali neprijatelj opkoli 17. dopodne sa svih strana utvrdu, i dade odasvud najedamput jurišati. Bijesno srtahu rakijom opojeni vojnici naprijed,

ali ih užasno obaraše vatra posade. Austrijanci odbiju dva žestoka juriša na različna mjesta. Vođe neprijateljske, ljutiti zbog otpora i u brizi s gubitka, što bi ga mogli opravdati samo onda, kad bi im poduzeće pošlo za rukom, zapovjede, da se po treći put učini juriš. Pobjedu su morali steći, jer su bili jaki i prejaki. Još jedamput potjeraju neprijateljske vođe čete na juriš, ali otpor ostade isti; nove čete krenu da srnu preko leševa svoje braće. Uto padne kapetan Hensel teško ranjen. „Naprijed, braćo!“ dovikne momcima. No s padom njegovim prestane uredna, postojana obrana; neprijatelji osvoje dvanaestfuntaše, a odmah zatim bojnu bateriju, prodru u zakriti put; pjane smjelice uzmu srtati na puškarnice i kao mačke trčati gore uzduž brkalja. Nastane strašan pokolj — ozlojeđeni neprijatelji ne znaju milosti, dave pače i liječnika Hutzlera, dok povezuje ranjenike. Očajno se bore Austrijanci i skupo prodavaju svaki svoju glavu. Junačkoga Hensela, koji je hropeći ležao na zemlji, probode baš onaj časnik, koji ga je dvaput uzalud pozvao na predaju. Kapetan Kupka, tako isto ranjen, baci se u naručaj nekomu časniku i dovikne mu: „Ja sam zarobljenik!“ U njegovu ga naručju udari ostrag neki tesar sjekirom svojom tako, te se razmrskane glave sruši na zemlju. Umirući zadobi bodom više no 30 uboda. Neki uteku u metežu; samo ih malo zarobe, a njima očuva život potkralj, koji je baš uto dojurio, te odmah stao na put prolijevanju krvi. Oberfeuerwerker Rauch, koji je još u posljednji čas bez ikakove posade samo sa svojim topnicima branio bateriju malborghettsku te zapalivši Malborghetto neprijatelja još jedamput zaustavio, morao je izvijestiti potkralja o toj obrani i o jakosti neprijatelja. U nazočnosti prinčevoj već su naperili strijelci, a neki je general mrmljajući zbog plemenitoga mišljenja potkraljeva rekao: „Zapovjednik topništva ima najmanje prava, da ga štedimo, preko 1.300 junaka palo je samo kod posljednjega juriša. Ni njega ne smije minuti osveta“. Ali Rauchu i drugovima njegovim pokloni potkralj život.

Još je vojsci neprijateljskoj, da prokrči sebi put na glavnoj cesti, bilo zauzeti čardak na Predilu. Kapetan Janković, od neprijatelja potisnut, baci se u nj sa četom Slunjana. Zapovjednik njegov s pravom se bojao, da će se morati prije predati, jer će se njegova hrana s dolaskom novih gosti potrošiti kud i kamo prije; on je spasene primio samo pod tom pogodbom, da se kod prve prilike protisnu u Tirol, a to su mu morali obećati i

zadati vjeru. Smjesta odbije svako ugovaranje, što su ga neprijatelji tražili, i krvavo im suzbiju svaki napadaj.

Poslije pada Malborghetta ponovno ga pozovu (na predaju), ujedno povedu k njemu i više austrijskih zarobljenika, da ispripovijedaju užasnu sudbinu braće svoje i da ovako uplaše momčad na Predilu; isti udes, doda francuski posrednik, čeka i njih, ako se budu dulje opirali. Kapetan Hermann sasluša mirno kazivanje i hladnokrvno odvrati: njemu je, kaže, povjereno, da brani čardak do zadnje kapi krvi; smrti se ne boji. Tko u sebi ćuti častan poziv, da brani domovinu, mora biti svaki trenutak spreman, da za nju umre, a on — on hoće da slavno pogine na polju časti. — Junačko vladanje mladoga junaka pa nekoliko muževnih riječi, što ih je momčadi svojoj rekao, raspali ih najvećim oduševljenjem. U tom lijepom času zavjere se svi svečano, da će kao junačka braća jedan drugoga pomagati i radije će pasti nego se predati. Svete li čete, što se smrti za domovinu posvetila!

Neprijatelj se spremi odmah na navalu, te ne prođe pravo ni jedan sat poslije poziva na predaju, i srne 5—6000 ljudi na prsobran. Uzalud im muka! Vatra iz čardaka obara natle jednu četu za drugom, a uvijek nove koračaju naprijed. Gomile se leševa gomilaju, krv teče potokom niz strminu, a neprijatelj još se ničega nije dočepao. Nove se čete s divljim pogledom primiču, vide, da su žrtvovani bogu ratnomu, ali srću naprijed i dijele sudbinu sa svojom palom braćom. Već više sati traje boj. Uto upali jedna granata iz obice drveni čardak; neprijatelj opazi plamen i veselo baca onamo silesiju tvari za razaranje. Vatra se vjetrom raspirivana brzo širila. „Nema predaje!" usklikne neustrašiva posada; jedan dio zaglavi u vatri, a drugi se junački bori dalje. Ali vatra sve jače bjesni, prijeti, da će zahvatiti i puščanu zalihu. Uto srnu kapetan Hermann oko dva sata popodne s preostalima kroz vatru u najgušće čete neprijateljske. U komešanju udara mačem tako dugo, dok, dopanuvši ranâ, dokraja ne iznemogne s gubitka krvi, te se sruši; istom ga sada uzmognu neprijatelji ubiti. Junačka četa njegova pade s njim zajedno, vjerno održavši zakletvu svoju. Kapetan Janković, teško ranjen, jest jedini zarobljenik; jedan narednik i četiri vojnika leže pod razvalinama, neprijatelj ih drži mrtvima; obnoć se teško ranjeni dignu i donesu vijest, kako su im braća junačkom smrću izginula.

70.

Napoleonov izvještaj o velikoj armadi poslije prijelaza preko Berezine.

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

Molodečno[1]), 3. prosinca 1812.

Do 6. studenoga bijaše vrijeme prekrasno, a vojska je kretala s najvećim uspjehom. Zima nastane 7. studenoga. Od toga smo časa gubili svaku noć nekoliko stotina konja, koji su u taborima poginuli. 9. bijasmo opet u Smolensku .... Od 14.—16. udari iznenada studen, toplomjer pade do 16° i 18°. Putovi bijahu pokriti poledicom. Svake noći izgine ne 100 nego 1000 konja konjaničkih i topničkih. Više od 30.000 konja pogine za nekoliko dana; naše se konjaništvo najednom prometne pješadijom, naše topništvo i naša tovarna kola nijesu imali pretprege. Dobrani dio naših stvari pa ratne zaire i hrane morali smo ostaviti i uništiti ...

Ta vojska, 6. još tako lijepa, bijaše 14. vrlo različna, gotovo bez konjaništva, bez topništva i prtljage ... Ta poteškoća, kojoj se odjedared pridruži vanredna studen, baci nas u nemio položaj.

Neprijatelj, koji je na putu vidio tragove te strašne bijede, što je vojsku francusku stigla, gledao je da se njom dokraja okoristi. On je sve vojničke odjele opkoljivao kozacima svojim, koji su poput Arapa u pustinji otimali prtljagu i kola, koja su zaostala. To prezira vrijedno konjaništvo, što samo diže buku i nije podobno razbiti ma jednu četicu lake konjice, postane po prilikama strašno. Ipak je neprijatelj morao okajati svaki ozbiljni pokušaj, kojega se prihvatio. Smrvio ga je potkralj[2]), kojemu je zakrčio put, pa je ondje izgubio mnogo ljudi ... 19. prijeđe vojska Dnjepar kod Orše, a ruska je vojska zbog velikoga gubitka ljudi napustila pokušaje svoje.

Drugi odio pod zapovjedništvom vojvode od Reggia[3]), koji je bio u Čareji[4]), dobi nalog, da ide put Borisova, eda bi vojsci osigurao prijelaz preko Berezine.

---

[1]) Između Vilne i Borisova. [2]) Eugen Beauharnais. [3]) Maršal Oudinot. [4]) Čereja, sjev. ist. od Borisova.

Neprijatelj je međutim zaposio sve prijelaze preko Berezine.

26. u zoru baci se car, pošto je 25 dana varakao neprijatelja raznim kretnjama, na selo Studianku[1]) i dade smjesta, premda je ondje bila jedna neprijateljska divizija, u svojoj nazočnosti podići dva mosta preko rijeke. Vojvoda od Reggia prijeđe, navali na neprijatelja i zabavi ga, bijući se dva sata; neprijatelj uzmakne na most kod Borisova . . . 26. i 27. prelazila je čitav dan vojska . . .

Sva vojska prijeđe 28. ujutru; vojvoda od Belluna[2]) čuvao je most na lijevoj obali, vojvoda od Reggia i iza njega cijela vojska bijaše na desnoj obali.

6000 zarobljenika, dvije zastave i 6 topova padne nama u ruke . . .

U bici na Berezini pretrpi mnogo vojska volinska.

Sjutradan 29. ostadosmo na bojištu . . . 30. bijaše glavni stan u Plečenici[3]), 1. prosinca u Stajki, a 3. u Molodečnom, gdje je vojsci stigla hrana iz Vilne.

Svi ranjeni časnici i momčad i sve, što je smetalo, — prtljaga i t. d. otpremi se u Vilnu.

Reći, da treba u vojsci vratiti stegu, da treba da se ona oporavi, da popuni konjaništvo svoje, topništvo svoje i spremu svoju, to je rezultat izvještaja, što je netom učinjen. Počinak je prva njegova potreba. Sprema i konji dolaze. General Bourcier ima već više od 20.000 kupljenih konja u raznim skladištima. Topništvo je već naknadilo svoje gubitke . . .

Izvještaji glavnih časnika, zapovjednika zborova kazat će one časnike i vojnike, koji su se najviše odlikovali, i potankosti svih tih znamenitih događaja.

Na svemu putu tom stupao je car usred garde svoje, konjaništvom je zapovijedao vojvoda istarski[4]), a pješadijom vojvoda od Gdanskoga[5]). Njegovo je Veličanstvo zadovoljno zbog srčanosti, što ju je pokazala garda njegova . . .

Naše je konjaništvo bilo tako spalo, da se moralo sjediniti one časnike, kojima je još ostao konj, da se uzmognu sastaviti četiri satnije, svaka od 150 momaka . . .

---

[1]) Na Berezini, sjeverno od Borisova. [2]) Maršal Viktor. [3]) 60 *km* od Borisova. [4]) Maršal Bessières. [5]) Maršal Lefebvre.

Ova sveta četa, kojom je zapovijedao general Grouchy a pod zapovjedništvom kralja Napuljskoga [1]), nije izgubila cara s vida ni na jednom kretu.

Zdravlje Njegova Veličanstva ne bijaše nikada bolje.

71.

Propast velike armade Napoleonove 1812.

(Ségur, Histoire et mémoires[2]).

Priznat ću, drugovi, da se moje klonulo srce kratilo da dublje zaroni u uspomene tolikih strahota. Ja sam dospio do odlaska Napoleonova[3]), te mi se činilo, da sam napokon dovršio zadaću svoju. Ja sam obrekao, da ću biti povjesničar ove velike epohe, u kojoj smo se s vrhunca najveće slave strovalili u bezdan najveće nesreće. Ali sada, kad mi je još samo ostalo, da opišem užasne nevolje, zašto da ne uštedimo sebi — vi bol, da čitate, ja žalosno diranje u spomen, koji nema što da prevraća doli pepeo, da izbraja katastrofe, a može pisati samo na grobovima.

Ali napokon, kad nam je bilo suđeno, da u sreći, kao što i nesreći, doturamo do krajnosti, nastojat ću da dokraja održim riječ, što vam je zadah. Pa kad povijest o velikim ljudima donosi pače i njihove posljednje časove, a ono kako bih smio prešutjeti posljednje uzdisaje velike armade na umoru? Sve, što je njezino, pripada slavi —, ono silno stenjanje, kao što i njezini poklici slave. Sve je u njoj bilo veliko; naš će udes biti, da nam se vijekovi dive silnomu sjaju i žalosti. Žalosne li utjehe, ali jedine, što nam ostaje!

Sva sila bjegunaca išla je pocijepana u mnoštvo omanjih skupina od 8—10 ljudi. Više takvih četa imalo je još po konja, natovarena hranom, ili im je on sam morao biti hrana. Dronjci, nešto suđa pa torba i batina bijahu smiješna oprema i bojna odora tih nesretnika. Ne bijaše više ni vojnika ni vojske ni vojničke odore ni volje, da odbijaju drugoga neprijatelja doli glad i led; ali im ostajaše ustrajnost, odlučnost, navika na pogibli i

---

[1]) Murat. [2]) General grof Filip Pavao Ségur rodio se 1780., umr'o 1873. Služio je kao vojnik Napoleonu na raznim bojištima. Među ostalim vojničkim djelima napisao je i „Povijest i zapiske“. [3]) U pripovijedanju svojem.

patnje i duh uvijek okretan, badar i živ, kojim su se svuda, kakogod su mogli, znali snaći.

Ali od Molodečna i poslije odlaska Napoleonova, kad je zima svom svojom udvojenom snagom svakoga nas pritisla, sva se ta udruženja raspadnu; sad je bilo samo mnoštvo osamljenih i pojedinačkih borba. Ni najbolji ne štuje više jedan drugoga, ništa ih ne ustavlja, nikakvi ih obziri više ne vežu; nevolja im nije podavala nikakve nade u pomoć, što više — nije bilo ni samilosti; malodušnosti nitko nije više bio sudac a ni svjedok: svi su bili žrtva!

6. prosinca, dan poslije odlaska Napoleonova, svanu nebo još strašnije. Zrakom lete smrznute čestice; ptice padaju ukočene i smrznute. Zrak je miran i tih. Činilo se, kao da je cijela priroda — sve, što se miče i ima života, pače i isti vjetar zamr'o; sputala ju je i, rekao bih, sledila općena smrt. Nije onda bilo čuti riječce ni šapta; svud je sumorna tišina, navjesnica očaja i suzâ. Stupamo u tom carstvu smrti kao nesretne sjene. Težak i jednoličan bat naših koraka, škripa snijega i slabi uzdisaji umirućih jedino prekidaju tu beskrajnu i tužnu tišinu. Nema više ni srdžbe ni kletve — ništa od onoga, po čemu bi mogao slutiti, da ima još u njih života; jedva im dostaje snage za molitvu. Većina pada bez jadikovke, bilo od slabosti ili tuposti, a jadikuješ samo onda, kad imaš nade, da će te tko čuti, ili držiš, da će te žaliti.

I onim našim vojnicima, koji su doonda bili najpostojaniji, dozlogrdi. Domala im je snijeg pod nogama propadao. Često im blistava površina ne bi dala da čvrsto stanu, na svakom bi se koraku okliznuli, išli pa pali, pali pa išli. Činilo se, da ih ta neprijateljska zemlja ne će da nosi, da im pod naprezanjem izmiče, da im stavlja zamke, zakrčuje put, ustavlja hod i da ih predaje njihovim progoniteljima Rusima ili groznu podneblju njihovu.

I uistinu, kad bi iznemogli na časak stali, već bi na njih zima položila svoju ledenu ruku, ugrabila svoj plijen. Kad bi zatim ti nesretnici osjetili, da im se udi lede, pa se podigli i učinili već poput automata nekoliko koraka nijemi, bešćutni i gotovo ukočeni — sve bijaše uzalud. Srce im je slabila krv, što im se ledila u žilama kao voda u potoku; nato bi im udarila u glavu, a onda bi ti nesretnici, koji su se sa smrću borili, kao pijani glavinjali. Suze bi im navirale na oči, što su crvene bile i

upaljene od neprestana gledanja blistava snijega, od nesna, od dima po logorištima; iz prsiju bi im se otimali duboki uzdisaji, gledali bi nebo, nas i zemlju s pogledom prestrašenim, nepomičnim, divljim.

To bijaše njihov oproštaj s tom barbarskom prirodom, koja ih je mučila, a možda i njihov prijekor! Doskora bi hodali na koljenima, onda na rukama; glava im je još časak klimala desno i lijevo, a na razvaljena bi im se usta vinuo po koji uzdah smrtne muke; napokon bi i glava klonula na snijeg, koji bi se odmah zacrvenio od modrikaste krvi. I mukama njihovim bijaše kraj.

Njihovi su drugovi prolazili pokraj njih, a nijesu se ni za korak makli s puta, jer su se bojali, da im se put ne odulji; nijesu skretali ni glavom, jer im je brada i kosa bila od leda nakostrušena, a svaki im je kret zadavao boli. Oni se pače nijesu ni tužili. Ta najposlije, što će izgubiti, ako podlegnu? Što će ostaviti? Toliko su preturili! A Francuska je još bila vrlo daleko! Tako zbunjeni pogledom, nesrećom, gdje su im se slatke uspomene rasplinule a nada je gotovo bila uništena, postade većina prema smrti ravnodušna i to od nevolje, od navike na takove prizore, od jauka, što više — kadikad se smrti podsmijevali; ali dok su gledali, kako su se ti nesretnici pružili i odmah ukočili, uzimali su ponajviše na um, da oni više ništa ne trebaju; da se odmaraju, da ne trpe više.

Pa uistinu smrt u prilikama mirnim, stalnim, jednoličnim može se desiti kao neobičan događaj, strašna opreka, ali u tom metežu, u toj silnoj i neprestanoj trzavici životne borbe, pogibli i boli, čini se ona kao neki prijelaz, mala promjena, neka oveća seoba, kojoj se jedva čudiš.

Takovi su bili posljednji dani velike armade. Posljednje noći bile su još strašnije: oni, koje bi u skupu noć zatekla daleko od svake kuće, zaustavili bi se na okrajku šume, ondje bi naložili vatru, uz koju bi cijelu noć ravno i nepomično poput prikaze stajali. Nijesu se mogli vatre nagrijati; prikučili bi joj se tako blizu, te im ne bi samo odijelo, nego i oni smrzli udi tijela njihova, što ih je vatra otkravila, planuli. Zatim bi ih strašna bol prisilila, da se ispruže, a sjutradan im je bila sva muka, da ustanu, uzalud.

Tko se studeni oteo i u koga je još plamsao tračak srčanosti, taj bi sebi prigotavljao kukavan ručak. Bilo je kao ono

kod Smolenska: nekoliko komada konjetine ispečene na žeravici i raževo brašno, što su ga snježanicom u kašu smiješali ili kao pogaču umijesili, a osolili, jer soli nije bilo, prahom iz naboja.

Na svjetlucanje tih ognjica nalijetale bi svu Božju noć nove sablasti i potiskivale prve došljake. Ti bi nesretnici tumarali od jednoga tabora do drugoga sve dotle, dogod nijesu od zime i očaja sustali. Zatim bi polegli iza kruga svojih sretnijih drugova i tamo izdahnuli. Neki nemajući oruđa ni snage, da u šumi obore visoku jelu, uzalud bi se trudili, da zapale deblo; za koji časak rušila bi ih smrt pod onim drvetom — jednoga ovako, drugoga onako.

Pod širokim sušama, što su se nalazile amo tamo uz cestu, mogao si vidjeti najveće strahote. Vojnici i časnici — sve bi onamo pohrlilo i ondje se u hrpe zbilo. Tu bi se poput živine stisli jedni do drugih oko nekoliko vatara. Kako živi nijesu od ognja mogli maknuti mrtvaca, sjeli bi na njih, da i oni redom tamo izdahnu i budu mrtvačkim odrom novim žrtvama. Doskora se pojaviše još i druge čete zaostalih vojnika, pa jer nijesu mogli do tih utočišta jada, podsjedahu ih!

Mnogo puta bi razvalili suhe drvene stijene, da podjare vatru; drugi put bi se potisnuti i klonuli duhom zadovoljili, da im suša bude konak. Doskora bi plamen zahvatio te stanove, a vojnici, što bi u njima bili, izginuli bi od vatre. Oni od nas, koje bi takvi zakloni spasli, našli bi sjutradan svoje drugove smrznute i nagomilane oko utrnule im vatre. Da bi izišli iz tih katakomba, morali su se sa strašnim naporom uspinjati preko rpa tih nesretnika, od kojih su neki još disali!

U Jupranju spalili su vojnici do temelja neke kuće, samo da se za časak ogriju. Svjetlost takvih požara domamila bi nesretnike, što ih je jaka studen i bol nagonila do ludila; dotrčali bi kao pomamni pa se sa škripom zubi i s paklenim smijehom bacili na garište, na kom bi u užasnom trzanju ginuli. Njihovi bi ih gladu izmučeni drugovi gledali bez groze; bilo ih je pače među njima, koji su ta nagrđena i plamenom opržena tjelesa k sebi privukli i — strašne li istine! — ustima se svojim usudili dotaći te odurne hrane.

To bijaše ona vojska, koja je izašla iz najprosvjetljenijega naroda evropskoga — vojska donedavna tako sjajna, pobjednica do posljednjega časa, kojoj je ime vladalo još u tolikim svladanim

glavnim gradovima. U junaka njezinih, koji su maločas ponosno prešli tolikim poljanama svojih pobjeda, nesta ponositosti. Pokriveni dronjcima, nogu golih i izgrebenih, opirući se o borove kolce, povlačili su se i, štogod su snage i ustrajnosti dotad skupili da pobijede, to su tada upotrijebili za bijeg.

72.

Dogovor Metternichov s Napoleonom 26. lipnja 1813.[1]

(Metternichs nachgelassene Papiere).

Napoleon me čekao stojeći usred svoje sobe s mačem o boku i sa šeširom pod pazuhom. On pođe prema meni naoko miran, te se propita za zdravlje carevo. Doskora mu se smrkne lice, stade preda me i progovori mi ovako:

„Vi hoćete dakle rat, dobro, vi ćete ga imati. Kod Lützena smlavih vojsku prusku, kod Budišina potukoh Ruse, i vi hoćete da dođete na red. Neka! U Beču urecimo sebi sastanak. Ljudi ne će da se poprave, iskustvo je za njih izgubljeno. Tri puta vratih cara Franju na prijesto; obećah mu, da ću sav vijek svoj s njim živjeti u miru; oženih kćerku njegovu i tada rekoh sebi: „Ti počinjaš ludoriju, ali je već učinjena, danas se s nje kajem“.

Te riječi učvrste u meni čuvstvo o jakosti moga položaja; smatrah se u tom času odluke kao zastupnik cjelokupnoga evropskog društva. Velim: Napoleon mi se činio malen!

„Rat i mir“, odgovorih, „stoje u rukama Vašega Veličanstva. Moj gospodar, car, imade vršiti dužnosti, pred kojima uzmiču svi drugi obziri. Udes Evrope, njezina budućnost i Vaša, sve je to u rukama Vašim. Između Evrope i Vaših dosadašnjih ciljeva postoji nedokučljivo protuslovlje. Svijet treba mira. Da bi se taj mir osigurao, morate se vratiti u one granice vlasti, koje se dadu dovesti u sklad s općim mirom, ili ćete u boju podleći.“

---

[1]) Taj je glasoviti dogovor trajao od $11\frac{1}{2}$—$8\frac{1}{2}$ u palači Marcolini u Draždanima i to bez svjedoka. Metternich je posredovao u ime cara Franje među strankama, što su ratovale, radi primirja a onda radi pregovora o miru, a međutim je Austrija privodila kraju svoje priprave za rat.

„Dobro dakle, što hoćete od mene?“ okosi se na me. „Da se obrukam? Nikada! Ja ću znati umrijeti, ali ne ću ni pedlja zemlje odstupiti. Vaši vladari, rođeni na prijestolu, mogu biti i dvadeset puta pobijeđeni pa se opet vraćaju u svoje prijestolnice; to ne mogu ja, sin sreće. Moja vlast ne će preživjeti dana, kad prestanem biti jak i kad se mene više ne budu bojali. Učinih veliku pogrješku, što nijesam pazio na to, koliko me je stajao gubitak vojske najdivnije, što je ikada bilo. Ja se mogu tući s ljudima, ali ne s elementima; zima me je uništila. U jednoj noći izgubih 30.000 konja. Sve izgubih, samo ne poštenje i svijest, koliko dugujem jednomu hrabrom narodu, koji mi je poslije tako silnih nesreća nanovo dokazao odanost i uzdanje, da jedino ja njim mogu vladati. Ja sam izravnao gubitke od prošle godine; pogledajte jedamput vojsku poslije bitaka, u kojima sam maločas pobijedio! Ja ću pred Vama držati smotru!“

„Pa baš vojska je ona, koja traži mir“, odgovorih mu.

„Ne vojska“, prekinu me živo Napoleon, „ne, moji generali hoće mir. Nemam više generala. Moskovska ih je zima demoralizirala. Vidjeh najhrabrije, gdje su plakali kao djeca. Bili su fizički i moralno slomljeni. Prije četrnaest dana sam mogao sklopiti mir, danas više ne mogu. Ja sam dvije bitke održao, ne ću sklopiti mira“.

„Po svemu tom, što mi Vaše Veličanstvo ovčas reče“, nadovezah, „vidim nov dokaz, da se Evropa i Vaše Veličanstvo ne će moći sporazumjeti. Vaš svaki uglavljeni mir bijaše samo primirje. Nevolja, kao što i uspjesi, gone Vas u rat. Nadošao je čas, gdje Evropa i vi jedno drugomu dobacujete rukavicu; vi ćete je podići, vi i Evropa, ali Evropa ne će biti ona, koja će u borbi podleći“.

„Hoćete li me možda koalicijom uništiti?“ nadoda Napoleon. „Ta koliko vas ima, vas saveznika? Vas četiri, pet, šest, dvadeset? Što vas je više, to je bolje za me. Primam poziv. Ali vas uvjeravam“, nastavi on s usiljenim smijehom, „idućega listopada vidjet ćemo se u Beču. Onda će se razabrati, što je s vašim dobrim prijateljima Rusima i Prusima. Uzdate li se u Njemačku? Gledajte, što je godine 1809. učinila! Da držim stanovništvo na uzdi, dostaju mi moji vojnici, a za vjernost knezova jamči mi strah, kojim se vas boje. Proglasite svoju neutralnost i držite je, onda sam spreman na pregovore u Pragu!“

„Car je“, odgovorih, „vlastima ponudio svoje posredovanje, ne svoju neutralnost. Rusija i Pruska primile su posredovanje; na Vama je, da još danas kažete svoju“.

Na to me Napoleon prekinu pa uze nadugačko razlagati, kolika može biti snaga naše vojske. Govorio je o svim kolikim svojim operacijama u Rusiji te se upustio u duge i sićušne potankosti o vremenu, kad se ono posljednji put vraćao u Francusku. Po svemu mi je bilo jasno, da neprestano nišani na to, kako bi istakao, da njegove poraze godine 1812. treba sasvim odbiti na godišnje doba i da njegov moralni položaj u Francuskoj nije nikada bio čvršći nego upravo poslije onih događaja. „Iskušenje je bilo teško“, reče mi, „ali ja sam ga dokraja preturio“.

Pošto sam ga pô sata slušao, prekinuh ga rekavši, da ja u onom, što je on ončas zborio, vidim čvrst dokaz tomu, da je od prijeke potrebe učiniti kraj sreći tako promjenljivoj. „Sreća Vas može“, rekoh, „po drugi put ostaviti na cjedilu, kao što god. 1812. U običnim prilikama sačinjavaju vojske samo malen dio stanovništva, danas dižete cio narod na oružje. Zar nije Vaša sadašnja vojska već buduće pokoljenje? Vidio sam Vaše vojnike, to su djeca. Vaše Veličanstvo misli, da Vas narod neophodno treba. Ali ne trebate li i Vi naroda? A kad i ta mlađahna vojska propadne, što onda?

Kad je to Napoleon čuo, oblada njim gnjev, problijedi, a lice mu se iskrivi. „Vi nijeste vojnik“, okosi se na me, „pa ne znate, što se u duši vojnika zbiva. Ja sam u boju odrastao, a čovjeku, kao što sam ja, malo stoji do života milijuna ljudi.“ S tim poklikom baci šešir, što ga je dosad u ruci držao, u kut sobe. Ja ostadoh sasvim miran, uprijeh se rukom o ugao konsola, što je među dva prozora stajao i rekoh, duboko ganut tim, što sam ončas čuo: „Zašto ste baš mene odabrali, da mi među četiri zida govorite, što ste sada rekli? Otvorimo vrata, pa neka odjeknu Vaše riječi od jednoga kraja Francuske do drugoga! Stvar, što je pred Vama zastupam, ne će zbog toga štetovati“.

Napoleon se osvijesti pa mi mirnijim glasom reče ove riječi, baš tako čudnovate, kao što su i prvašnje: „Francuzi se ne mogu na me potužiti; da bi ih poštedio, žrtvovah Nijemce i Poljake. Ja sam na moskovskoj vojni izgubio 300.000 ljudi, a među njima nije bilo više od 30.000 Francuza“.

„Vi zaboravljate, sire“, uskliknuh, „da Nijemcu govorite“.

Napoleon je opet pored mene hodao po sobi gore dolje; kad je drugi put skrenuo, podigne šešir, što je na podu ležao. Odmah počne još jedamput govoriti o svojoj ženidbi. „Tako sam dakle“, započe, „počinio baš pravu budalaštinu, što sam se s jednom austrijskom nadvojvotkinjom oženio. Tim, što sam jednu nadvojvotkinju uzeo, htjedoh stopiti novo sa starim, gotičke predrasude s uredbama moga vijeka. Prevarih se, te osjećam danas svu veličinu svoje pogrješke. Može me stajati prijestola, ali ja ću svijet pod ruševinama njegovim pokopati.

73.

Odreknuće Napoleonovo

(11. travnja 1814.)

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

A.

Iz ugovora između Austrije, Rusije i Pruske s jedne strane i Napoleona Buonaparte s druge strane.

Članak 1. Car se Napoleon za se, za nasljednike i potomke svoje, kao što i za svakoga člana obitelji svoje odriče svih prava suverenskih i vladarskih nesamo na carstvo francusko i kraljevstvo italsko nego i na sve druge zemlje.

Čl. 2. Njihova Veličanstva car Napoleon i carica Maria Louisa zadržat će do smrti te naslove i svojstva.

Majka, braća, sestre, sinovci i sinovke careve zadržat će isto tako, gdjegod bili, princovske naslove Njegove obitelji.

Čl. 3. Otok Elba, što ju je Njegovo Veličanstvo Napoleon izabralo za boravak svoj, bit će, dogod živi, posebna kneževina, te će ga držati u potpunoj suverenosti i vlasništvu.

Osim toga dobiva car Napoleon kao potpuno vlasništvo godišnju rentu od dva milijuna franaka na račun Francuske, a od toga ide jedan milijun caricu.

Čl. 16. Priredit će se jedna oružana korveta i potrebno prijevozno brodovlje, da odveze na mjesto njegova određenja cara Napoleona i njegov dom; korveta će Njegovu Veličanstvu ostati kao potpuno vlasništvo.

Čl. 17. Njegovo će Veličanstvo car Napoleon moći sa sobom povesti i zadržati gardu svoju: četiri stotine momaka dobrovoljaca, baš tako časnika, kako podčasnika i vojnika.

Čl. 20. Visoke savezne vlasti jamče, da će se izvršiti članci toga ugovora. One se obvezuju, da će ishoditi, te će ga Francuska prihvatiti i za nj se ujamčiti.

Učinjeno u Parizu 11. travnja 1814.

B.

Odreknuće Napoleonovo.

Budući da su savezne države objavile, da je car Napoleon zapreka, te se ne može Evropi vratiti mir, zato car Napoleon, vjeran zakletvi svojoj, izjavljuje, da se za se i baštinike svoje odriče prijestola francuskoga i italskoga i da nema nijedne lične žrtve, pače ni žrtve života, što je ne bi bio pripravan prinijeti na korist Francuske.

Učinjeno u palači u Fontainebleauu 11. travnja 1814.

Napoleon.

74.

Napoleonov rastanak s gardom

(20. travnja 1814.).

(Lamartine, Histoire de la restauration[2]).

Napoleon se približi vojnicima, (što su mu bili počasna straža). Bubnjari udariše njemu na počast u bubanj. Jednim kretom zapovjedi, da se umire. On stupi na čelo bataljuna, dade znak, da želi govoriti. Bubnjevi umuknu, oružje se ukoči; dah gotovo ustave i dadu, da mu se razliježe glas, što je zbog visine zidova palače[1]) odjekivao sve onamo do posljednjih redova garde njegove.

---

[1]) To se događalo na dvoru. [2]) Vidi br. 85., bilješka 22.

„Časnici, podčasnici i vojnici stare garde moje", reče, „kličem vam zbogom! Kroz dvadeset sam vas godina postojano vidio na putu časti i slave. U ovo posljednje vrijeme, kao što i u vrijeme sreće naše, nijeste prestali biti ugled vjernosti i junaštva.

S takim momcima, kakvi ste vi, ne bi bila stvar naša propala, ali bi rat bio beskrajan; to bi bio rat građanski, a Francuska bila bi jadnija. Ja sam dakle žrtvovao probitak svoj probitku domovine. Ja polazim... Vi, prijatelji moji, služite Francusku i dalje; njezina je čast jedina misao moja, ona će uvijek biti predmet želja mojih.

Ne plačite sudbinu moju! Ako sam odlučio, da dalje živim, a ono je zato, da još poslužim slavi vašoj. Hoću da opišem velike događaje, što smo ih zajedno počinili. Zbogom, djeco moja! Htio bih da vas sve pritisnem na srce svoje. Hajde da zagrlim barem generala vašega, zastavu vašu!"

Te riječi ganuše vojnike. Drhat neki projuri redovima, oružje se potrese. General Petit, koji je u nenazočnosti maršala zapovijedao starom gardom, čovjek stanac-kamen, ali srca meka, stupi na ponovni znak Napoleonov među redove vojničke i cara svoga. Car ga je dugo grlio. Oba kapetana jecahu. Mukli jecaj sa svih strana bijaše jeka toga prizora. Grenadiri otirahu oči reversom lijeve ruke svoje. „Dajte mi orlove!" ponovi car, koji je htio pritisnuti znak i u taj znak udahnuti spomen Cezara. Grenadiri stupe naprijed, noseći pred sobom orlove pukovnijske. On primi te znakove, mile vojniku, pritisne ih na grudi i takavši ih se ustima reče s glasom u jedan mah muževnim i slomljenim: „Dragi orle, taj posljednji poljubac neka odjekne u srcu svih vojnika mojih!"

„Još jedamput zbogom! stari drugovi moji, zbogom!" Cijela se vojska gušila u suzama, a sav joj odgovor bješe dugo i muklo uzdisanje četa.

Otvorena kočija, u kojoj je general Bertrand čekao gospodara i prijatelja svoga, primi cara, koji se baci u nju, krijući oči obadvjema rukama svojim. Ona otetura prema prvoj postaji progonstva njegova.

75.

Saint-Ouenska izjava Ljudevita XVIII.[1])

(2. svibnja 1814.).

(Lamartine, Histoire de la restauration).

Ljudevit, po milosti Božjoj kralj francuski i navarski[2]), — pozdrav svima onima, koji će ovo vidjeti.

Pozvani ljubavlju naroda našega natrag na prijesto otaca Svojih, prosvijetljeni nevoljama naroda, kojim smo pozvani da vladamo, prvo uzimamo na pamet, da probudimo uzajamno povjerenje, što je od prijeke potrebe miru našemu, sreći našoj.

Pošto smo pozorno pročitali nacrt ustava, što ga je senat predložio u sjednici svojoj od 6. posljednjega travnja, spoznali smo, da mu je osnov dobar, ali da velik broj članaka, što nosi na sebi znak prenagla rada, kojim su sastavljeni bili, ne može u sadašnjem obliku svom postati temeljnim zakonom državnim.

Budući da smo se odlučili, da prihvatimo liberalni ustav; budući da želimo, da bude mudro sastavljen, i budući da ne možemo primiti onakav, već ga je prijeka potreba popraviti: to sazivamo na 10. mjeseca lipnja ove godine senat i zakonodavno vijeće, te obećajemo, da ćemo pred njih iznijeti djelo, što ćemo ga izraditi s povjerenstvom, izabranim iz krila onih dviju tijela i dati za osnov tomu ustavu ova jamstva:

Ustavno će zastupstvo biti sastavljeno, kao što i današnje, bit će razdijeljeno u dva tijela t. j. u senat i komoru zastupnika departementskih;

Porez će se s dopuštenjem raspisivati;

Sigurnost će javna i lična biti osigurana;

Sloboda će se tiska poštovati, koliko ne će smetati brizi za javni mir;

Sloboda vjeroispovijesti bit će ujamčena;

Vlasništvo će biti nepovrijeđeno i sveto; prodaja se narodnih dobara ne će opozvati;

---

[1]) Na putu u Pariz pozdravi Taillerand u ime senata Ljudevita XVIII. u Saint-Ouenu, gdje se novi kralj za čas zadržao. Ljudevit odvrati riječima, što ih ovdje saopćujemo, a izrečena je u njima osnova novoga ustava. [2]) To je od vremena Henrika IV. Navarskoga naslov kraljevski.

*

Otpuštene ministre moći će jedna zakonodavna komora progoniti, a druga suditi;

Suci se ne će moći svrgnuti, niti će sudačka vlast biti zavisna;

Za javne će se dugove jamčiti; mirovine, činovi, vojničke časti će se očuvati, a tako i staro i novo plemstvo;

Red počasne legije, kojoj ćemo mi odrediti dekoracije, pridržat će se;

Svaki će Francuz imati pristup k državnim i vojničkim službama;

Napokon ne će nijedan čovjek zbog svoga mnijenja i glasovanja biti uznemirivan.

76.

Prvi pariski mir

(30. svibnja 1814.).

(Ghillany, Diplomatisches Handbuch.)

Čl. I. Kraljevstvo francusko pridržaje sve kolike granice svoje onako, kako su bile u vrijeme 1. siječnja 1792.

Čl. VI. Njemačke će države biti nezavisne i vezane vezom federativnim.

Čl. XXXII. Za dva mjeseca poslat će sve one vlasti, koje su u tom ratu s jedne ili druge strane bile zabavljene, punomoćnike u Beč, da se na jednom općem kongresu uvede red, koji mora dopuniti uređenje toga ugovora.

77.

Napoleonov proglas 1. ožujka 1815.

(Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire).

Vojnici!

U svom sam zatočenju čuo vaš glas. Ja sam stigao kroz sve zapreke i sve pogibli.

Vaš general, koga je narod izborom birao i pozvao na prijestolje, a vi ste ga digli na svojim štitovima, opet je ovdje. Dođite i združite se s njim!

Maknite boje, što ih je narod odvrgao[1]) i oko kojih su se kroz 25 godina kupili svi neprijatelji Francuske. Nataknite tu trobojnu kokardu, što ste je nosili u naše velike dane. Mi smijemo zaboraviti, da smo bili gospodari narodima, ali ne smijemo trpjeti, da se ijedan drugi narod miješa u naše poslove. Tko bi se drznuo ustvrditi, da je nama gospodarom? Tko bi imao sile za to? Prihvatite opet one orlove, što ste ih imali kod Ulma, kod Slavkova, kod Jene, kod Jelave, kod Friedlanda, kod Tudele, kod Eckmühla, kod Esslingena, kod Wagrama, kod Smolenska, kod Moskve, kod Lützena, kod Wurthena, kod Montmiraila! Mislite li vi, da bi ta šaka Francuza, danas tako drska, mogla odoljeti da ih gleda.

Vojnici! Poredajte se pod zastave vašega glavara. Njegov opstanak stoji do vašega, njegova su prava vaša prava i prava naroda, njegov interes, njegova čast, njegova slava ista je, kao što i vaš interes, vaša čast, vaša slava. Brzim će korakom pobjeda stupati naprijed; orao i narodne boje letjet će od zvonika do zvonika sve onamo do zvonika notre-dameskih: tada ćete moći časno pokazivati rane svoje, tada ćete se moći ponositi onim, što ste učinili: vi ćete biti osloboditelji domovine.

U vašoj će vas starosti okružiti i poštivati vaši sugrađani te vas s poštovanjem slušati, gdje pripovijedate velika djela svoja. S ponosom ćete moći reći: „I ja sam bio dijelak one velike armade, koja je dva puta stupila u zidine grada Beča, u zidine Rima, Berlina, Madrida, Moskve, koja je oslobodila Pariz sramote, kojom ga ožigosa izdaja i nazočnost neprijatelja". Čast tim junacima, slava domovini, a vječna sramota onim zlotvorima Francuzima — ma rodila ih sreća u kojoj mu drago časti —, koji su pod tuđinom 25 godina vojevali, da rasparaju grudi domovini.

---

[1]) Boje kraljevske kuće Bourbon.

78.

Posljednji časovi bečkoga kongresa.

(De la Garde, Fêtes et Souvenirs du Congrès de Vienne, Tableaux des Salons, Scènes anecdotiques et Portraits, 1844.—1815.[1]).

Knez Kozlovski potvrdi mi kobnu vijest, koju mi je Ypsilanti ujutru saopćio. Napoleona je uistinu nestalo s otoka Elbe; „gospodar i sužanj Evrope", kako su ga jakim izrazom zvali, uskočio je oružan slavom svojom iz zatvora, te se lomnoj lađici predao „Cezar i sreća njegova".

„Vijest je", reče Kozlovski, „iz Firenze ovamo donio skoroteča, što ga je lord Burghess poslao. On je dobi od engleskoga konzula u Livornu. Lord Steward, koji ju je primio, javi Metternichu[2]) i vladarima. Ministri velikih vlasti bili su odmah o tom obaviješteni. Ne zna se, kojim je putem Napoleon udario. Hoće li u Francusku? Kani li, kako neki misle, na obale Ujedinjenih država? Čovjek se gubi u nagađanjima. Tko li će ga zaštiti od bure, što se s grozom kupi nad glavom njegovom? Hoće li mu sreća nad glavom udariti munjovod, koji će nesreću od njega odvratiti? . . . Oni, koji u kongresu vedre i oblače, žele, da se za tu vijest ne dozna, dok ne preduzmu mjere, što će ih njima narediti zamašaj položaja.

Bilo da je to učinila tajna ili je opet vrtoglavica zabave održala pobjedu, grad je Beč zadržao svoj običajni vid, nasipi i Leopoldstadt[3]), što je vodio do Pratera, bijahu puni šetalaca, koji su uzdisali za prvim zrakama sunčanim. Još nije ništa navješćivalo, da će opet gruhnuti grom; svuda se ogledala nebriga i veselje.

Naveče je dobrovoljačka družba imala u jednoj dvorani palače davati predstavu; — davao se „Sevilski brijač" i, ako se ne varam, u ono vrijeme vrlo omiljeli vaudeville pod naslovom „Prekinuti ples". Knez Kozlovski me pozove, da ga otpratim u carsku prijestolnicu[4]). Željan, da proučavam lica odlične skupštine, a i u nadi, da ću neke nove pojedinosti o onom velikom događaju saznati, primih poziv njegov. Društvo bijaše baš onako brojno i sjajno, kao što obično. Ali više ne odavaše onoga bezbrižnoga mira, koji je inače bio na dnevnom redu; neki makar laki oblačci zasjeniše im čelo. Ovdje ondje sklopiše se skupine, živahno se prepiralo o mogućim posljedicama onoga odlaska.

[1]) Priopćujemo po njemačkom prijevodu L. Eichlera, kad nijesmo mogli doći do francuskoga originala. [2]) Metternich pripovijeda u svojim „Papirima", da je prvi glas dobio od c. kr. generalnoga konzulata u Genui 7. ožujka ujutru. [3]) Poznati kotar grada Beča. [4]) Schönbrunn.

„On ne može engleskim krstašima umaknuti", rekne jedan.

„G. Pozzo di Borgo[1]) je uvjeravao", odgovori drugi, „da će ga objesiti na prvom drvetu, ako nogom korači u Francusku".

„Zaželimo sebi sreću!" rekoše neke pristalice sicilskih Bourbonaca. Zaista Bonaparte nam nije mogao bolje poslužiti. On može jedino preko Napulja. Kongres će biti prisiljen, da napokon odredi, neka se protjera Murat, taj narinuti usurpator.

Uto dade carica austrijska znak. Oni posjedaju, zastor se digne.

„Vidjet ćemo", rekoh knezu Kozlovskomu, „nije li taj događaj, komu se nijesmo ni u snu nadali, te visoke ličnosti uneke uzrujao".

„Teško. Neprijatelj bi morao pred vrata bečka stati, u grad bi se morala čuti rika topova, onda bi se iz svoga tvrdokornoga drijema prenuli". Gospodin Talleyrand primi tu vijest danas ujutru, prije nego je ustao. Kraj postelje do nogu njegovih sjedjela je gđa Edmund de Perigord[2]) te se baš najbolje s njim zabavljala, kad mu se preda pismo Metternichovo.

„Bez sumnje mi javljaju sat za sastanak kongresa", reče knez. Lijepa grofica otvori međutim mekanički pismo, baci na nj pogled i pročita znamenitu vijest. Istoga je dana, budi mimogred rečeno, htjela do gđe Metternichove na pokus za „Golubove ili Puno noćište".

„Bonaparte je ostavio otok Elbu!" klikne. „Ah, moj ujače! a moj pokus . . .".

„Taj će biti, Madame!" odgovori diplomat mirno.

Pokus se držao. Sjutra će možda cijela Evropa planuti općom vatrom. Takva malenkost ne smije ni za dlaku promijeniti lijepoga držanja naših glumaca njima na štetu.

[1]) Zemljak i zakleti neprijatelj Napoleonov još iz mladih dana na Korziki. [2]) Nećakinja Talleyrandova.

Promatrali smo crte lica diplomatskih uglednika, koja redovno nijesu nikako uzbuđena; pazili smo na poglede njihove, kušali odgonenuti misli njihove. Svi pokazuju sigurnost, koja je srcu njihovu bila po svoj prilici vrlo daleko. Opazili smo nenazočnost g. Talleyranda i vanredno zamišljeno lice cara Aleksandra.

Što je moglo ponukati Napoleona na tako velik korak, kojega su posljedice tako kobno zahvatile Francusku? Zar se nadao, da će se pored istrošenosti zemlje moći još jedamput oprijeti saveznicima evropskim? Zar je uistinu mislio, da može unapredak živjeti u miru sa svim tim vladarima, kojima je nekoć zakone diktirao i koji su našli put u Pariz? Ili nije li možda odlazak s otoka Elbe bio više djelo očaja, da se oslobodi sužanjstva, koje ga je šest godina kasnije uništilo na stijeni Sv. Helene?

Sigurno je, da je nazočnost cara francuskoga u Sredozemnom moru, sloboda, pače ona sjena moći, što mu je ostala, pobudila na bečkom kongresu strah. Znalo se i odviše dobro, da se iz Pariza dopisivalo i plele pletke, i da se ondje kuša nanovo podići carstvo. Kraljica Hortenzija bijaše duša tomu tajnomu pokretu, što ga jedino slijepa vlada bourbonska nije vidjela. Za boravka kraljice holandske u Badenu u kolovozu g. 1814. prorekla joj je povratak Napoleonov gđa. Krüdener, koja je odonda poznata zbog svojih mističkih odnosa prema caru Aleksandru. Od otvorenja kongresa govorilo se, ako i sasvim tajno, o tom, neka mu se drugo mjesto odredi za zatočenje. Za to predloži otok Sv. Helene istom potkraj siječnja g. Pozzo di Borgo. On je govorio, da je dobio pisma, koja vele, da su u Genui, Firenzi i po cijeloj obali pohvatali tajne izaslanike Napoleonove.

„Evropa“, kaže, „ne će prije biti sigurna, dok ne utisne Ocean između sebe i toga čovjeka“.

Tvrde, da je princ Eugen za tu vijest zahvalan svojemu povjerljivomu odnosu prema caru Aleksandru i da se požurio i o tom obavijestio Napoleona. On dakle nije dulje oklijevao. Njegov povratak u Francusku bijaše odlučen.

Gotovo pet dana ostade Beč bez daljih vijesti. Svečanosti i zabave trajale su po običaju dalje. Činilo se, da opće zabrinutosti polagano nestaje. Ali najposlije nije se moglo dulje sumnjati. Grom udari. Napoleon bijaše u Francuskoj. Toga pustolova, kako ga se Pozzo di Borgo drznuo nazivati, primi narod francuski. Vojnici pohrle generalu svojemu ususret, ništa se ne usprotivi slavodobitnomu pohodu njegovu. Pad diva — a to se činilo nedokučljivo — zadivio je svijet manje nego uskrsnuće vlasti njegove.

Bijasmo baš na plesu kod g. Metternicha, kad smo čuli, da se Napoleon iskrcao u Cannesu, i doznali za prve uspjehe njegove. Glas te novosti zateče društvo kao grom iz vedra neba.

Vijest se rasprostre s munjevitom brzinom; valčik se prekine, uzalud svira dalje orkestar; gledamo jedan drugoga, pitamo. Ove četiri riječi: „On je u Francuskoj“ jesu štit Ubaldov, koji je u jednom času, čim ga je Reinhard opazio, uništio čarolije Armidine.

Car se Aleksandar približi knezu Talleyrandu: „Ja sam vam dobro rekao, da to ne će dugo trajati“.

Lice se francuskomu poslaniku ne promijeni.

Pruski kralj namigne vojvodi Wellingtonu. Obojica izađu iz plesne dvorane. Odmah zatim otide car Aleksandar, car Franjo i g. Metternich. Većina se gostiju udalji polagano. Samo neke skupine, koje su bojažljivo razgovor raspredale, ostanu u dvorani.

Ne može se ocrtati lice, što ga je sada glavni grad austrijski poprimio. Beč je bio nalik na čovjeka, kojega su ljubavni sni ili častohlepje uspavali, a nemilo ga iz slatkoga sna njegova prenuo noćobdija ili zvuk zvona na vatru, navješćujući mu, da mu je kuća u plamenu. Nebrojeni gosti, što su se sa sviju strana Evrope ondje sakupili, nijesu mogli bez užasa pomisliti na sve mijene najnovijega doba; neprestani niz nezgoda, što su se kroz 25 godina zbile, osvojeni gradovi, leševima posuta razbojišta, zastoj trgovine i obrta, žalost obitelji i narodâ — sve to projuri ispred očiju njihovih. Sve te strašne slike još jače osvijetli spomen na požar Moskve. Bez sumnje može druga strana iz najnovijega vremena navesti i odmazdu, a nazočnost je savezničkih četa u Parizu dokazala bjelodano, da batina ima dva kraja. Ali baš to uvećavaše strah njihov. Da se gorostas obori, trebalo je tolikih zgodnih prilika baš u isto vrijeme, a još više srdačne sloge tolikih različitih naroda —, iz toga je nastala jedna cjelina, koja je snagu pojedinca podeseterostručila. Sad je međutim promatrao jedan drugoga; samo je jedno bilo jasno: sigurnost cijele one nevolje, za koju se držalo da smo je se zauvijek oslobodili.

U tim teškim prilikama pokaza g. Talleyrand toliku okretnost i snagu volje, te je sve za sobom povukao. Nikada ne bijaše koja uloga teža. Ona ga stavi u isto vrijeme među vladu, koju je zastupao, Francusku, kojoj je interese i narodnost htio spasti, i među neprijateljske vlasti, koje su izopćile Napoleona, kao što i narod, koji ga je ončas primio . . . Ja odrešito tvrdim, ako mu Bourbonci imadu po drugi put zahvaliti za krunu, a ono mu Francuska duguje svoj narodni opstanak. On je živio u dubokom uvjerenju, da su te obje činjenice usko među sobom vezane i da jedna bez druge ne mogu postojati. Odatle postojanost njegova i nastojane njegovo, da dođe do one izjave od 13. ožujka[1]).

Tada je sastavljena ona glasovita isprava, o kojoj se tako različno sudilo. Ogorčenje, poticano iščekivanjem krvavoga rata, doseglo je svoj vrhunac. Oduševljenje, što ga je pojava Napoleonova pobudila, doček, što mu ga je narod priredio, odmetništvo vojske — sve to učini francuski narod sukrivcem prekršaju onoga mira, za kojim se tako često čeznulo. Prestrašiše se pomisli, da bi revolucionarne ideje, koje su bjesomučnošću svojom uzbibale Evropu, mogle naći nov odziv. Car je austrijski, krenuvši se caru ruskomu, rekao:

„Evo gledajte, čim je vaše pogodovanje jakobincima pariskim rodilo“.

„Dašto!“ bijaše odgovor Aleksandrov, „ali da nepravednost svoju popravim, stavljam ličnost svoju i vojske svoje na službu Veličanstvu Vašemu“.

Borba je dakle između Francuske s jedne i cijele Evrope s druge strane bila gotova —, borba na život i smrt, koja se samo s potpunom propašću jednoga ili drugoga dijela morala svršiti. Ja sam čuo govoriti i o diobi, a primjer je Poljske dokazao, da se jedan narod može iz knjige obitelji evropske brisati.

G. Talleyrand ustvrdi nasuprot, da je Evropa imala g. 1815., baš kao i godinu dana prije toga, zavojštiti samo na Napoleona, a ne na cijelu Francusku. On je priprave svoje udesio s toliko okretnosti i s toliko sreće, te je sve zapreke svladao, isposlovao ukinuće svih neprijateljskih osnova protiv Francuske i uopće prokrčio put svojim načelima. Dvadeset puta već je došlo do toga, da se kongres raziđe, a nije se još ni za što odlučio osim

[1]) Progon, kojim su saveznici udarili Napoleona zato, što je pogazio mir.

samo za slijepi rat; dvadeset je puta opet sjedinio oprečna mnijenja . . .

Katkad se iz konferencije vratio u stan svoj sasvim klonula duha. Još ujutru 13. ožujka, dakle onoga dana, kad se ona znamenita isprava potpisala, sumnjao je o uspjehu. Na putu k gosp. Metternichu opazi, da je s lako razumljivih razloga njegova okolina uznemirena.

„Čekajte me“, reče im, „da što bolje nemiru vašemu zadovoljim, budite, dok se vratim, na prozorima stana. Ako pobijedim, pružit ću vam na prozor kočije svoje ugovor, do kojega stoji sudbina Evrope i Francuske“.

Nekoliko sati kasnije držao je vraćajući se spis, na kojem su bili potpisi gospode mira, što su sada postali gospodom rata. Jedan čas se ipak činilo, da će se ta tako teško stečena isprava razbiti. To je bilo, kad se saznalo za bijeg od 20. ožujka[1]) i za povratak Napoleonov u Tuillerije bez kapi krvi. Napose nije mogao car Aleksandar razumjeti, da se kuća Bourbon nije ni pokušala oprijeti, i da se nijedan branitelj nije za nju našao.

Jednog jutra sastanem se s generalom Uvarovim. „Car“, kaže, „ne može se od čuda razabrati. On je sit rata pa mi je još maločas dvadeset puta ponovio: „„Ne, ne, nikad više ne ću za njih[2]) trgnuti mača““.

Gosp. Talleyrand morao je opet čudo strpljivosti i okretnosti pokazati, da savez obnovi i da sve oprečne volje uperi na jedan zajednički cilj.

„Kongres je raspušten“, reče Napoleon, kad je u Cannesu stupio na francusko zemljište.

Međutim je još 15. ožujka usred općega straha jedno dobrovoljačko društvo prikazivalo u Reduti „Kalifa bagdadskoga“. Na tu predstavu dođe više gledalaca, nego što bi se moglo slutiti.

Ali to bijaše posljednji tračak svjetlosti, što se gasi —, posljednji zvuk zamukloga glazbala. Zabava otpiri, — „kongres je raspušten“.

[1]) Kralja Ljudevita XVIII. [2]) Za Bourbonce.

79.

Sveta alijansa.

(Ghillany, Diplomatisches Handbuch).

U ime presvetoga i nedjeljivoga Trojstva!

Njihova Veličanstva car austrijski, kralj pruski i car ruski stekli su po velikim događajima, koji su u Evropi udarili biljeg trima posljednjima godinama, a osobito po dobročinstvima, što ih je božanska Providnost sasula na države — a njihovim je vladama ona bila uzdanje, nada, čvrsto uvjerenje, da je potrebno, da se smjer vlastima u njihovu saobraćaju udari na uzvišenim istinama, koje nas uči vječna vjera božanskoga Spasitelja.

Zato očituju svečano, da ovo djělo nema druge svrhe, nego da pred svijetom objavi čvrstu i stalnu odluku njihovu, da će u vladanju njihovu, bilo u upravi njihovih država, u svakoj za se, ili u njihovim političkim odnosima prema svakoj drugoj vladi pravilom biti zapovijedi te svete vjere, zapovijedi pravednosti, milosrđa i mira; ne će se samo toga držati u privatnom životu, nego naprotiv treba da one utječu izravno na odluke vladarâ i da upravljaju sve korake njihove kao jedino sredstvo, koje može uredbe ljudske ustaliti, a doskočiti nesavršenosti njihovoj.

Potom su se Njihova Veličanstva složila u ovim člancima:

Članak I. U skladu s riječima Svetoga pisma, koje nalaže svim ljudima, da se drže za braću, bit će ta tri vladara, koji taj ugovor sklapaju, vezani vezama prave i nerazrješive bratske ljubavi, te će sebi poput zemljaka u svakoj zgodi i na svakom mjestu pružiti pomoć, potporu i pripomoć. Budući da će se prema podanicima i vojskama svojim držati kao oci prema obitelji, to će njima zapovijedati u istom duhu bratske ljubavi, koja ih nadahnjuje u zaštiti vjere, mira i pravednosti.

Članak II. Zato će vrijediti, bilo među pomenutim vladama ili podanicima njihovim, jedino ovo načelo, da će se među sobom pomagati, na temelju nepromjenljive odanosti pokazati privrženost, kojom treba da su nadahnuti; da će se svi držati za članove jednoga istog kršćanskog naroda, a ta tri savezna vladara će se držati za službenike Providnosti, da vladaju trim granama iste obitelji, a to su: Austrija, Prusija i Rusija, jer će tim priznati, da kršćanski narod nema uistinu nijednoga drugog gospodara osim Onoga, u koga je jedino moć, jer je jedino u njemu sve blago ljubavi, znanosti i neograničenoga znanja, t. j. nema gospodara do Boga, našega božanskog spasitelja Isusa Krista — riječi Svemogućega, riječi Života. Njihova Veličanstva preporučuju stoga s najnježnijom brigom narodima svojim, da se dan na dan većma jačaju u načelima i vježbajù u dužnostima, što je božanski spasitelj ljude naučavao, jer je to jedino sredstvo, po kojem će uživati taj mir, što ga rađa dobra savjest, a jedini je trajan.

Članak III. Sve vlasti, koje će biti voljne svečano priznati posvećena načela, što su taj čin kazivala u pero, i koje će spoznati, od kakva je zamašaja za sreću dugo uznemirivanih naroda, da te istine unapredak utječu na ljudski udes svom silom, što je imadu, — sve te vlasti bit će primljene u ovu svetu alijansu sa svim žarom i ljubavlju.

Trostruko dano i potpisano u Parizu, u godini Spasa 1815. 14./26. rujna.

Franjo, Fridrih Vilhelm, Aleksandar.

80.

Устанак Срба год. 1804.

(Вук Стеф. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена).

Кад већ даије[1]) и њиови чиновници сваки дан све више и више осиле, и зулум додија, онда се у некаком манастиру састане неколико кнезова[2]), те у име свега народа напишу цару тужбу, у којој му кажу, да је њима у његову здрављу зулум

[1]) Dahija, izgnanik (po miru u Svištovu god. 1791. nijesu se smjeli vratiti u Srbiju); ovako se prozovu b a š e (janjičari), kad se god. 1801. vrate u Srbiju, i ubivši u Biogradu vezira Hadži-Mustaj-pašu, stanu sami vladati.

[2]) Pod vladom se turskom biogradski pašaluk dijelio na nahije ili okružja, a nahije na knežine; svaka je knežina imala svoga kneza, koji se radi razlike od seoskih knezova zvao i oborknez, vilaetski knez, bašknez ili veliki knez; što je god htio vezir od naroda da ište ili njemu javi, ili je narod imao što od vezira da ište, to je sve bivalo preko tih knezova. Poreze je paša udarao na nahije, pa su ih knezovi između sebe razrezivali na knežine i potom svaki knez u svojoj knežini s kmetovima na sela, a kmetovi sa seljacima na ljude.

додијао, и више се не може трпљети: не само што су ји[1]) даије с њиовим кабадаијама и субашама[2]) до голе душе оглобиле, него им и *рз* (образ или женско поштење) и *закон* погазише: муж није господар од своје жене, ни отац од кћери, ни брат од сестре: нити је на миру поп ни калуђер, ни црква ни намастир: него он, ако је још цар њиов, нека им помогне и избави ји од тога зулума; ако ли им он више није цар, и не ће им помоћи, а он нека им каже, да бјеже у гору, или да скачу у воду. — Па ову тужбу предаду спаијама[3]), а спаије, додавши к њој још којешта своје, опреме је у Цариград, и онамо је преко своји пријатеља протолкују и посвједоче.

Цару је још од прије било познато из различни Турски тужби, шта раде даије по Србији; али кад му дође овака тужба од раје, особито му се ражали, и наново се расрди на даије, и пошаље им оваки ферман: „Већ су ми додијале тужбе на вас; и ја сам вам неколико пута писао и говорио, да се умирите и зулума оканите, и ви ме до данас не послушасте. Ево вам сад посљедњи пут пишем; ако се не умирите и зулума не оканите, и не станете у напредак живљети по мојој вољи и заповијести, ја ћу на вас дићи војску; али да знате и то, да не ћу на вас дићи војску Турску, јер Турчин Турчина жали, него ћу на вас дићи војску од другога народа и закона, која ће од вас учинити, што нигда није било од Турчина“.

Кад овај ферман дође у Бијоград, паша сазове даије, те им га прочати. По том даије узму ферман к себи, па кад изиђу од паше, они наново учине вијећу, и стану га сами читати и толковати међу собом: „Каква то може бити војска од *другога народа и закона*, којом нам цар пријети? Да зове Нијемца у помоћ, не бива, то је за њега срамота; да зове Москова, ни то не бива, то је још већа срамота: да какву то војску мисли цар? — Вала, другу никакву, него да подигне на

[1]) Ih. [2]) Poslije smrti vezira biogradskoga Hadži-Mustaj-paše, kojega su baše ono god. 1801. ubile, u Biogradu su bile 4 velike dahije, koje su sav biogradski pašaluk između sebe bile podijelile, a oni su opet imali svaki svoje kaba-dahije ili male dahije. — *Subaša*, zamjenik bašin; u svakom selu u biogradskom pašaluku bio je *subaša*, koji je činio sa seljacima, što mu je volja. [3]) Spahija, gospodar zemlje. Uzima od raje d e s e t a k od žita i u novcima od oženjenih glava (oko 2 groša) g l a v n i c u. U jesen i zimi ide spahija u svoja sela i kupi desetak i glavnicu.

нас ево ову нашу рају, која се и онако спрема на нас. Да шта ћемо сад чинити? — Да зађемо по наијама, па све ове дојакашње кнезове и Аџи-Мустај-пашине[1]) пријатеље, и све остале поглавице и знатније људе по народу, који би могли што почети и народ за собом повести, да исијечемо, и друге мјесто њи да поставимо: па онда, ако цар ћедбуде[2]) чинити што против нас, ови ће нови наши кнезови, којима смо ми љеб[3]) дали, држати нашу страну, и тако нам цар неће моћи ништа учинити“. Па се онда одма спреме, и изиђу по Србији сваки на своју страну, и стану сјећи (у мјесецу Фебруарију 1804 године). И у Гроцкој[4]) најприје посијеку кнеза *Стефана Палалију*, из села Бегаљице; за њим *Марка Чарапића* из Бијелог потока; буљубашу[5]) *Јанка Гагића* из Болеча . . .

Како се разгласи по народу, да Турци сијеку кнезове и све знатније људе, одма се људи поплаше, и стану се крити и бјежати од Турака. Тако Турци посијеку онога, који им дође или га у кући затеку, а који се сакрије, онога, не имајући кад тражити, оставе, и отиду даље да ватају и да сијеку, док и други нијесу чули и побјегли. Тако пошаљу неколико момака у село Тополу, у Крагујевачкој наији, да убију *Црнога* (или *Кара*-) *Ђорђија*, кога су познавали као старога ајдука и зла човека, а међу народом позната трговца. Ђорђије је у то исто вријеме био почео збијати свиње да ћера на скелу[6]), но кад чује, шта се ради, распусти скупљене свиње, пак с оним чобанима, које је био најмио да свиње збијају и да ћерају, стане се веркати, да и њега Турци не убију: тако Турци, који су били одређени и послани, да га убију, дођу, и не нашавши га код куће, врате се натраг.

Народ пак, коме је зулум и онако био додијао, стане се већма и већма бунити: не знајући нико, зашто Турци сијеку, сваки се морао бојати, да и на њега ред не дође. Кад се већ стане бројити: овога су посјекли, онога убили из пушке, онога затворили, онога нијесу нашли код куће, овај утекао, а онај се сакрио; онда ови бјегунци стану тражити један другога. Тако се састану Црни Ђорђије и *Јанко Катић* (бивши буљубаша за времена Аџи-Мустајпашина, из наије Бијоградске из

[1]) Hadži-Mustaj-paša ostavì u narodu ugodnu uspomenu. [2]) Ushtjedne. [3]) Hljeb. [4]) Između Biograda i Smedereva. [5]) Od *buljuk* i *baša*, starješina nad buljukom (četom) vojnika, kao pukovnik. [6]) Prijevozna lađa, prijevoz.

села Рогаче) и *Васо Чарапић* (коме су брата убили) са млогима другим бјегунцима; пак још стану истраживати и прибирати к себи и ајдуке, који су у оно доба године били по јатацима[1]), и стану се договарати, шта ће сад радити: „Турци (веле) све зулуме измишљаше, пак сад најпослије наумише, да нас све исијеку и побију. Ту сад другога суда ни спасенија нема, него да се бранимо, и да бијемо и ми њи: кад ћемо везани женски мријети од њиови џелата и сеиза[2]), боље је да мремо јуначки, као људи, барем да замијенимо своје главе и да покајемо своју браћу; а жене и ђеца и куће ако нам пропадну, ни онако нијесмо господари од њи". Овакови разговор никоме није био тако по вољи, као ајдуцима и родбини оније, што су ји Турци побили, а ни остали нијесу ништа могли рећи против њега. Сад дакле ништа више није требало, него убити на *видику* само једнога Турчина, да људи виде. И тај се почетак учини у наији Бијоградској у селу *Сибници*. Дошавши та чета бјегунаца и ајдука, запали у по подне Сибнички ан[3]), и побије све Турке, који се онђе затеку, и разграби им коње и руо и оружје. Сад се већ народ завадио с Турцима: ако је који до сад и мислио, да Турци бирају и сијеку само кнезове и знатније људе, и да не ће зар све раје исјећи; али, вели, сад ће заћи, па редом сјећи и палити и робити.

Бјегунци, или сад већ све ајдуци, узму из Сибнице што буде људи за оружје, па отиду даље да буне народ, палећи анове и бијући субаше по селима, и стану поручивати на све стране: „Ко може пушку понијети, нека иде у чету, да се пале анови, и бију и ћерају субаше; а жене и ђеца нека бјеже у шуму и збјегове[4])". Тако мало по мало узбуни се за неколико дана готово сва Шумадија. Кад се мало чете поумноже, онда стану *нагонити* и оне људе, који не би ћели, да устају с њима, и стану им куће палити, и бити ји и гонити као и Турке . . .

Пошто се већ Срби одметну и подобро се заваде с Турцима, онда се ове Шумадинске четобаше стану разговарати и договарати између себе: „Ко ће сад бити *старјешина?* Ни једна кућа не може бити без старјешине, а камо ли толики народ? Ваља да се зна, кога ћемо питати и слушати". Млоги повичу, да буде старјешина арамбаша *Станоје Главаш*, (из

[1]) Po mjestima, gdje se kriju i zimuju hajduci. [2]) Od krvnika i konjara (slugâ kod konja). [3]) Gostionica, gdje prenoćuju ljudi, što putuju s konjma i prtljagom. [4]) Zbjeg, kamo zgrnu bjegunci za rata.

наије Смедеревске из села Селевца), јер је он готово највише почео, и до сад највише Турака побио, и ајдуци највише за њим иду и слушају га. На то Станоје одговори: „Добро, браћо! ја сам ајдук, и мене ајдуци слушају, и слушаће ме; али сав народ нијесу ајдуци, пак ће људи сјутра рећи: куда ћемо ми за ајдуком? У ајдука нити има куће ни кућишта: сјутра кад Турци навале, он ће у шуму, а ми ћемо остати на мејдану, да нас Турци робе и арају. Него ви поставите старјешину какога човека између вас, који је и до сад био с народом; а ја ћу чинити, што могу, као и до сад". Онда стану преметати с једнога на другога, и сваки од кнезова и досадашњи поглавара стане отискивати од себе, изговарајући се како је који знао, док најпослије не навале сви на кнеза *Теодосију*, из наије Крагујевачке из села Орашца, те он, узевши на страну неколицину од кнезова, не покаже прави узрок, зашто се сви одричу, говорећи: „Бог с вама, браћо! како ћу ја, као кнез народни бити старјешина ајдучки чета? Ако сјутра Турска војска рупи у Србију, како ћу ја изићи пред Турке? Шта ли ћу им казати кад ме запитају: ко поби толике Турке (јер врана врани очију не вади), и попали Турске куће и џамије? Ајдуке и ову момчад ми можемо ласно предати, али кад се ми назовемо поглавице ајдучке, нас не може предати нико. Него за сад нека буде старјешина *Кара-Ђорђије*, који је код Турака и онако познат као ајдук; па ако Турска војска одма стигне у Србију, и Турци опет обладају, он с ајдуцима нека бјежи у шуму, а ми ћемо изићи пред Турке, и бацићемо кривицу на њега и на остале ајдуке, пак ћемо ми послије њему ласно извадити бурунтију[1]) и предати га, као ајдука; ако ли се што друкчије окрене, и ово се протегне, ми ћемо владати и заповиједати, народ је нама свакојако у рукама". Кад по том сви навале на Кара-Ђорђија, да он буде старјешина, и он се стане изговарати, да не умије управљати народом, и да је зао и љут, на оће одма да убије; онда му кнез Теодосије рече: „Што ти не знаш, ми ћемо ти казати; а што велиш, да си љут и зао, па оћеш одма да убијеш, баш такови сад и треба". И тако се Кара-Ђорђије прими старјешинства, и почевши одма господарски судити и заповиједати, и мјесто пријетње из пиштоља гађати, огласи старјешинство своје по свој Србији.

[1]) Pismo, zapovijed vezirova. Kad se hajduk nasiti hajdukovanja, on se preda, t. j. poruči kmetovima te mu izvade od paše buruntiju, i onda opet iziđe među ljude

81.

Правителствующій совѣтъ сербскій.

(Вук Стеф. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена).

Кад један од прве Руске господе запита Српске посланике (прота Матију Ненадовића, Јована Протића и Петра Чардаклију) у Петербургу на свршетку године 1804., ко им је старјешина у Србији, прото Ненадовић одговори[1]), да немају никаквога једног старјешине, него да нахије имају своје старјешине, које се између себе договарају и савјетују. На то им рекне онај Руски господин, да ваља да поставе *„совѣтъ“* састављен од људи из свију нахија, који ће народом и земљом управљати и заповиједати свијем старјешинама. Ово проту Ненадовићу и Јовану Протићу буде врло по вољи, јер су знали, да Јаков Ненадовић, протов стриц, и Миленко Стојковић, који је Јована Протића одредио на овај пут, никако не би ради да им Кара-Ђорђије заповиједа.

Кад се ови посланици Српски године 1805. врате у Србију, прото Ненадовић и Божо Грујовић, којега су посланици из Русије довели са собом, навале једнако око Јакова да се постави совјет, које и Јакову буде по вољи. И тако оне исте године, пошто освоје Карановац и Ужичани им се предаду и плате уцјену, Јаков позове Кара-Ђорђија да дође о Великој госпођи у манастир Боговађу, да се о том разговоре и договоре. Но Кара-Ђорђије не хтједне отићи у Боговађу, него он дозове Јакова у нахију Биоградску у село Борак, и ондје се сазову

---

[1]) Član te deputacije prota Matija Nenadović pripovijeda o tome ovako: У Петербургу србской депутаціи пребацивали су и преговарали (Чаторинскій, иностраны дела): да нашъ Кара-Ђорђе убія и неправде чини. На то смо мы депутати одговорили: да ніє истина, но Кара-Ђорђе, одъ сваке оне нахіє, коя є са оружіємъ на Турке устала, заиште одъ нахіє найболѣга и правосудногa човека, и тако одъ сваке нахіє по єднога са собомъ води, и свакога кривога даде онимъ людма те пресуде, и какву каштигу они изрекну, онъ, Кара-Ђорђе, даде своимъ момцима те изврше. — Онъ (Чаториски) каже: „ако є тако, то є добро; ако и ніє нека буде. И валя да имате синодъ; єрбо нити ће Росія нити икаква држава, корешпондирати са єднимъ човекомъ, но са народомъ и са синодомъ“. (Мемоари проте М. Ненадовића).

и остале знатније поглавице, те уреде, да свака нахија изабере по једнога поштена и паметна човјека, па ти сви људи да се састану на једно мјесто, да суде и пресуђују све веће расправе и тужбе земаљске, и ето тако постане у Србији совјет, који се у почетку највише звао *синод* или *скупштина;* а на печату (на коме су били грбови Србије — под круном крст и четири оцила[1]) — и Тривалије[2]) — под круном свињска глава са стријелом забоденом у чело — који су на сриједи свезани један за други и између њих расте крин[3]); одозго огријало сунце и луче своје спустило до круна, а доље испод грбова „1804“ био је натпис: *„правителствующій совѣтъ сербскій“*. Совјет се овај најприје намјести у манастиру Вољавчи, у нахији Рудничкој, но будући да ондје у пустињи нити су имали совјетници шта јести, нити је ко долазио да се суди, за то се премјести у манастир Боговађу а одатле послије некога времена у Смедерево. Први су совјетници постали она тројица, што су били у Русији, то јест: прото Ненадовић, који је био као и предсједник, од нахије Ваљевске, и Јован Протић, од нахије Пожаревачке, и Божо Грујовић као секретар или писар; а послије је дошао Вукоман из нахије Јагодинске, Аврам Лукић из нахије Пожешке, Младен Миловановић из нахије Крагујевачке, Јанко Ђурђевић из нахије Смедеревске и Милија Здравковић из нахије Ћупријске.

Српске поглавице пристану и поставе совјет, али управо нијесу знале, шта ће то да буде; него су Јаков и Катић, и други гдекоји већи, мислили, да совјетом мало зауздају власт Кара-Ђорђијеву, а Кара-Ђорђије мислио је, да њиме плаши Јакова и Катића, и друге, који би му се противили; а сви су мислили да ће совјет само којекаке ситнице судити, па и то онако, како они хоће, а остало све да они сами уређују и заповиједају по својој вољи; Божо пак и прото Ненадовић мислили су, да совјет буде највећа власт у земљи, и да свима поглавицама заповиједа у свачему, као што свједочи и натпис на печату: *„Правителствующій* совѣтъ“, јер *правительствовать* у Руском језику значи: „Имѣть правительственную, или верховную власть“.

Тако је совјет у Вољавчи и у Боговађи за она неколика мјесеца само судио, ако му је ко на суд дошао; али сад на-

---

[1]) Ocilo, ognjilo, potkova. [2]) Ime od staroga tračkog plemena Tribala, koji su nekad prebivali u današnjoj Srbiji i jednom dijelu Bugarske. [3]) Lijer.

*

мјестивши се у Смедереву и уредивши своју канцеларију, стане се мијешати и у земаљске уредбе и старати се мало по мало да власт себи присвоји. Тога ради Божо и прото Ненадовић и Биоградски владика Леонтије (који је у почетку године 1805. изишавши из Биограда остао међу Србима, и у Смедереву се помијешао међу совјетнике) наговоре којекако Кара-Ђорђија и остале поглавице, да се сад опет у Смедереву сазове скупштина, да се совјет потврди и призна за највећу власт у земљи. Кад се та скупштина састане и у совјетној канцеларији каже се управо, шта се хоће, онда Кара-Ђорђије, видећи да му се гледа власт из руку да узме, изиђе на поље, па са својијем момцима, којијех је било више него у свију осталијех поглавица, опколи ону кућицу гдје је совјет био, и промоливши кроз прозоре пушке у канцеларију, повиче: „На поље, но души вас . . . . ! Ласно је у врућој соби уређивати и заповиједати; него да вас видим сјутра у пољу, кад Турци ударе“. Катић истина проговори: „Бог с тобом, Ђорђије, шта је теби? Нијеси ти полудио; ходи унутра!“ Јаков, ваљада бојећи се од своје нахије тако далеко ићи и с Кара-Ђорђијем се у граду затјецати, није ту био ни дошао, а совјетници и друге мање и страшивије поглавице оборе очи преда се; и тако се овај разговор прекине: Кара-Ђорђије и све остале поглавице остану као и дотле, а совјет и непотврђен за највећу власт стане се све више и више мијешати у различне уредбе земаљске.

Сад дакле (године 1807.), како се Биоград освоји и совјет се из Смедерева пренесе у њега, такођер заповједи се, те и оне нахије пошљу своје совјетнике, које до јако још нијесу биле послале, као н. п. нахија Шабачка, Ужичка, Сокоска и Зворничка (Јадар и Рађевина). Ту је сад било у совјету Српскоме дванаест совјетника . . .

Од овијех 12 совјетника за четворицу може се рећи да су *знали књигу* . . .

Као што је познато, Кара-Ђорђија су старјешине у Шумадији године 1804. изабрале за главнога поглавара највише за то, да би на њега могли бацити кривицу ако би Турци на брзо земљом обладали. Кад рат на Турке или на дахије пође срећно у напредак, Кара-Ђорђије се трудио да би по избору ономе остао прави старјешина над свима у свему пашалуку

Биоградскоме, али је то било врло тешко, и с тијем тегобама он се борио за цијело вријеме својега владања: неколика мјесеца мање од читавијех 10 година, и управо се може рећи, да га је та борба и из Србије истјерала и најпослије му и главе дошла. Нахијске старјешине, које су се у почетку буне саме начиниле старјешинама, као и Кара-Ђорђије, првијех година нијесу ни у сну хтјеле да знаду да је Кара-Ђорђије њихов старјешина и да им он заповиједа, и Кара-Ђорђије видећи то није се ни усуђивао да им заповиједа, него је с њима, као старјешина нахије Крагујевачке, живљео и договарао се као са својијем друговима, и кад су откуд били послани какви новци народу у помоћ, они су их дијелили између себе.

82.

VIII. Члан мира у Букарешту г. 1812.

(Вук Стеф. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена).

Сообразно тому, что постановлено четвертою статьею предварительныхъ[1]) пунктовъ, хотя и нѣтъ[2]) никакого сомнѣнія, что Блистательная Порта по правиламъ своимъ употребитъ снисхожденіе[3]) и великодушіе противъ народа Сербскаго, какъ издревле[4]) подданнаго сей Державѣ и данъ[5]) ей платящаго, однакожъ[6]) взирая на участіе[7]), какое Сербы принимали въ дѣйствіяхъ сей войны, признано за приличное постановить нарочныя условія о ихъ безопасности[8]). Въ слѣдствіе чего Блистательная Порта даруетъ Сербамъ прощеніе и общую амнистію, и они никоимъ образомъ[9]) не могутъ быть обезпокоиваемы за прошедшія ихъ дѣянія[10]). — Крѣпости[11]), какія могли они построить по случаю войны въ земляхъ, ими обитаемыхъ, и коихъ тамъ совсѣмъ не было прежде, будутъ, такъ какъ оныя для[12]) будущаго времени безполезны[13]), разрушены, и Блистательная Порта вступитъ во владѣніе по прежнему[14]) всѣми крѣпостями, паланками[15]) и другими

---

[1]) Članskom prethodnih. [2]) Makar i nema. [3]) Da će upotrijebiti milost. [4]) Od starine. [5]) Danak. [6]) Ipak. [7]) Sudjelovanje. [8]) Spoznalo se, da je zgodno odrediti naročite uvjete za sigurnost njihovu. [9]) Načinom. [10]) Uznemirivani za prošla djela svoja. [11]) Tvrđave. [12]) Za. [13]) Beskorisne. [14]) Kao što prije. [15]) Mjesto koljem zagrađeno.

укрѣпленными мѣстами свегда существующими, съ артиллеріею, военными припасами и другими предметами и военными снадобьями[1]), и она тамъ учредитъ гарнизоны по своему благоусмотрѣнію. Но дабы сіи гарнизоны не дѣлали Сербамъ никакихъ притѣсненій въ противность правъ, подданнымъ принадлежащихъ[2]); то Блистательная Порта, движимая[3]) чувствіемъ милосердія, приметъ на сей конецъ съ народомъ Сербскимъ мѣры, нужныя для его безопасности. Она даруетъ Сербамъ, по ихъ прозьбамъ, тѣ самыя выгоды[4]), коими пользуются[5]) поданные ея острововъ Архипелажскихъ и другихъ мѣстъ, и дастъ имъ возчувствовать дѣйствіе великодушія ея[6]), предоставивъ имъ самымъ управленіе внутреннихъ дѣлъ ихъ, опредѣливъ мѣру ихъ податей[7]), получая оныя изъ собственныхъ ихъ рукъ[8]), и она распорядитъ наконецъ всѣми сими предметами обще[9]) съ народом Сербскимъ[10])".

83.

Устанак Срба г. 1815.

(Вук Стеф. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена).

Милош на цвети у јутру дође у Таково, и онај дан онде код цркве учини скупштину, и стане се већ јавно договарати с народом и с кметовима[11]), шта ће сад чинити. И сав сабор нађе, да друкчије никако бити не може, него да се бију с Турцима

[1]) Potrebama. [2]) Uskos pravima, što pripadaju podanicima. [3]) Poticana. [4]) Po molbama njihovim te probitke (blagodati). [5]) Što ih uživaju. [6]) I dat će im osjetiti djelovanje velikodušnosti svoje. [7]) Mjera danaka (poreza) njihovih. [8]) Primajući ih iz vlastitih ruku njihovih. [9]) Ona će napokon uredit sve te stvari zajedno. [10]) Na osnovu toga ugovora, po kojem postaje Srbija posebna oblast turske države, razvija se dalji državni i nacionalni život srpski; tu se Srbija prvi put pominje u međunarodnom ugovoru. [11]) Kmetovi, znatniji seljaci. Skupljali su se na dogovore seoske, knežinske i nahijnske, te su s molbama i odgovorima išli Turcima. Kadikad su sudili seljacima. Za Miloša postavlja kmetove viša vlast i tako je onda svaka općina imala oko tri kmeta, koji se sastaju u općinskoj kući (sudnici) i sude seljacima za sitnice ili ih šalju sudu nahijnskomu. Oni kupe porez i predaju ga određenim starješinama; objavljuju zapovijesti od veće vlasti i paze, da se izvrše; smiju krivcima udarati do deset batina i t. d.

док сви не изгину; и још што је најчудније, и сами *старци* и кметови, који су свагда били противни буни, и они сад пристану и повичу, да нема другога спасенија, него да се бију с Турцима, и да се бране док се узможе. И сви сложно стану молити Милоша, да им он буде старешина, и да ји не изда. Милош им на то одговори, да ће им он бити старешина, ако ће они њега слушати и између себе се као браћа пазити, опроставши један другоме ако је који коме што на жао учинио. И на то пристану сви. Милош после те скупштине отиде са својим старим, и сад на ново приставшим, момцима, у Црнућу, и онде после дугога премишљања и већања отиде у вајат[1]), те се обуче у своје војводске аљине и припаше оружје сребрно, па онако накићен изиђе међу момке носећи у руци свој војводски барјак, који је до сад лежао негде сакривен, па пружи барјак Сими Пастрмцу, говорећи: „Ево мене, а ето вам рата с Турцима". У свима је, који су ту били, срце од радости заиграло, кад су видели Милоша тако накићена, и већма су му се обрадовали, него озебао сунцу; јер је сваки у себи помислио: сад је заиста рат, и он пристаје с нама. Пастрмац узме барјак из Милошеве руке, те га ободе у земљу, и стану се под барјак купити јунаци; а Милош се врати у собу, па седне с писаром, те распише књиге на све стране, да устаје на оружје и мало и велико, и да бију Турке, гдегод зелену стризу[2]) виде. На таке гласове народ скочи, и, повадивши из клада и из пањева своје сакривено оружје, стане се оружати наново. Који је имао две дуге или мале пушке, онај даде једну ономе, од кога су Турци одузели све.

[1]) Klijet, soba. [2]) Svita, sukno.

84.

Iz „Slávy Dcera“ Jana Kollára[1].

Předzpěv.

Aj[2], zde leží zem ta před okem mým slzy ronícím[3],
někdy kolébka, nyní[5] národu mého rakev[6].
Stůj, noho[7]! posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš[8],
k obloze[9], Tatry synu, vznes se, vyvýše[10] pohled,
neb raději k velikému přichyl tomu tam se dubisku[11],
jenž vzdoruje zhoubným až dosaváde časům[12].
Však času ten horší je člověk, jenž berlu železnou[13]
v těchto krajích na tvou, Slávie, šíji chopil[14].
Horší nežli divé války[15], hromu, ohně divější[16],
zaslepenec na své když zlobu plémě kydá[17].
Ó věkové dávní, jako noc vůkol mne ležící[18]
ó krajino, všeliké slávy i hanby obraz[19]!
Od Labe zrádného[20] k rovinám až Visly nevěrné,
od Dunaje k hltným[21] Baltu celého pěnám:
krásnohlasý[22] zmužilých[23] Slovanů kde se někdy ozýval,
aj, oněmělť už, byv k úrazu zášti[24], jazyk.
A kdo se loupeže té, volající vzhůru, dopustil[25]?
Kdo zhanobil[26] v jednom národu lidstvo celé?
Zardi[27] se závistná Teutonie, sousedo Slávy,
tvé vin těchto počet spáchaly někdy ruce[28],

---

[1] „Slávy Dcera“ češkoga pjesnika Jana Kollára (1793.—1852.) izašla je u Pešti, gdje je pjesnik bio evangelički župnik; doimaše se nesamo Čeha nego i ostalih Slavena, a napose nas Hrvata. O stogodišnjici rođenja njegova izdalo je hrvatsko sveučilišno literarno društvo „Zastava“ izvadak iz toga djela s predspjevom u hrvatskom prijevodu Stjepka Španića. [2] Vaj! [3] Mojim [4] Koje suze roni. [5] Sada. [6] Lijes, grob. [7] Stoj, nogo! [8] Kamogod koračiš. [9] K nebeskom svodu. [10] Uznesavši se podigni. [11] Ili radije se prisloni eno tamo na onaj veliki dub. [12] Koji prkosi sve dosad pogubnom vremenu. [13] Ipak je gori od vremena onaj čovjek, koji je željeznim žezlom. [14] Prignuo. [15] Gori nego bijesni ratovi. [16] Divljiji od groma, ognja. [17] Kada zaslijepljenik baca na... [18] Što poput noći oko mene leže. [19] Slika svakovrsne slave i sramote. [20] Izdajničke. [21] Sjajnim. [22] Milozvučni... jezik. [23] Junačkih. [24] Već je zanijemio, bivši uzrokom mržnje. [25] A tko je to lupeštvo, što vapije k nebu, počinio? [26] Obružio. [27] Zacrveni se od stida. [28] Tvoje su ruke nekada skrivile broj grijeha tih.

neb krve nikde tolik nevylil černidlaže žádný
nepřítel[1], co vylil k záhubě[2] Slávy Němec.
Sám svobody kdo hoden[3], svobodu zná vážiti každou[4],
ten kdo do pout jímá otroky[5], sám je otrok.
Nechť ruce, nechťby jazyk v okovy své vázal otrocké,
jedno to, neb nezná šetřiti[6] práva jiných.
Ten kdo trůny bořil[7], lidskou krev darmo vyléval[8],
po světě nešťastnou[9] války pochodni[10] nosil:
ten porobu slušnou[11], buď[12] Goth, buď Skýta, zasloužil,
ne kdo divé chválil příkladem ordě pokoj[13].
Kde jste se octly, milé zde bydlivších národy Slávů[14],
národy, jenž Pomoří tam, tuto Sálu pily?
Sorbů větve tiché[15], Obodritské říše[16] potomci,
kde kmenové[17] Vilců, kde vnukové jste Ukrů[18]?
Na pravo šíře[19] hledím, na levo zrak bystře otáčím[20],
než mé darmo oko[21] v Slávii Slávu hledá.
Rci strome, chráme jejich rostlý[22], pode nímž se obětné[23]
dávnověkým tehdáž pálily žertvy bohům:
kde jsou národové ti, jejich kde knížata, města,
jenž první v severu zkřísili[24] tomto život?
Jedni učíce chudou[25] Europu plachty[26] i vesla
chystati[27] a k bohatým přes moře vésti[28] břehům,
kov tu jiní ze hlubin stkvoucí vykopávali rudných[29],
více ku poctě[30] bohům nežli ku zisku[31] lidem.
Tam ti neúrodné rolníku ukázali rádlem,
by klas neslo zlatý, brázditi lůno země[32].
Lípy tito, svěcený[33] Slávě strom, vedle pokojných

---

[1] Ta nikada nije nijedan crni neprijatelj prolio toliko krvi. [2] Na propast. [3] Vrijedan. [4] Svaku. [5] Onaj, koji u verigama drži robove. [6] Vezao ruke, vezao jezik u ropske okove svoje, isto je, jer ne zna štititi. [7] Ruši prijestole. [8] Uzalud prolijevao. [9] Nesretnu. [10] Zublju. [11] Dolično ropstvo. [12] Bio to. [13] Ne onaj, koji je divljoj hordi primjerom hvalio mir. [14] Kud ste se djeli narodi Slave, koji ste rado ovdje stanovali. [15] Tihane grane Srba. [16] Države. [17] Plemena Ljutica. [18] Ukrani. [19] Nadesno u šir. [20] Pogled bistro upirem. [21] Ali moje oko uzalud. [22] Reci, drvo, hrame njihov, koji si izrastao. [23] Pod njegovim se žrtvenikom. [24] Uskrsnuli. [25] Učeći siromašnu. [26] Jedra. [27] Opremati. [28] Preko mora ploviti. [29] Drugi su iz dubina rudnih kopali sjajni kov. [30] Na čast. [31] Na korist. [32] Tamo su pokazali rataru, da ralom brazdi nerodno krilo zemlje, da bi zlatan klas ponesla. [33] Sveto.

cest[1]) sadili, chládek by stlaly vůkol i čich[2]).
Muž syny města učil stavěti[3]), v nich vésti kupectví[4]),
a mlaď svou[5]) učily tkávati plátno ženy.
Národe mistrovský[6]), jakové pak máš za to díky[7])?
Rozškubaný hnusné zpotvořenosti věnec[8]).
Jak včely med zavoníc[9]) kradné se do úle[10]) cizího
stádně hrnou[11]) a pak matku i dítky bijí[12]):
tak tu domu vlastní podroben pán[13]), chytře mu vlezlý
soused ovil těžký smutně o hrdlo řetěz[14]).
Kde spanilá[15]) v zelených hájích[16]) pěla písně Slovanka,
už hlaholem[17]) zpěvná[18]) ústa umlkla němým.
Kde z mramoru stály hromného[19]) paláce[20]) Peruna,
z troskotaných sloupů teď psota chlévy dělá[21]).
Kde k nebi své[22]) věžila[23]) staroslavná Arkona týmě,
zlomky drobí teď tam hostě cizího noha[24]).
Rozbořeně želejí zdi chrámů Retry pověstné[25]),
kde čněly[26]), už ryje tam hnízdo si ještěr a had[27]).
Slávy syna k bratrům přišlého v ty kraje nezná
brat vlastní[28]), aniže vděčně[29]) mu tiskne ruky.
Řeč ho cizí zarazí ze rtů a tváři slovanské[30]),
zrak mu lže[31]) Slovana, sluch klamy[32]) bolně kazí[33]).
Neb[34]) tak přehluboko vtlačila[35]) znaky Sláva synům svým,
místo[36]) že jich vymazat[37]) nikde nemůže ni čas.
Jak dvě řeky, spojilo když[38]) i jich vody jedno řečiště[39]),
přece i po drahné cestě je barva dělí[40]):

1) Pokraj mirnih cesta. 2) Da bi naokolo širile hlad i miris. 3) Graditi. 4) Trgovati. 5) Žensku mladež svoju. 6) Majstorski. 7) Čast. 8) Razdrti vijenac gnjusne rugobe. 9) Zamirišavši. 10) Ulište. 11) Hrpimice hrle. 12) Bodu. 13) Vlastiti gospodar je rob. 14) Lukavo ušavši ovije mu susjed teški lanac o žalostan vrat. 15) Plemenita .... Slavenka. 16) Gajevima. 17) Od jeke ... nijeme. 18) Milozvučna. 19) Gromovitoga. 20) Palača. 21) Od porušenih stupova gradi sada nevolja staje. 22) Svoje ... tjeme. 23) Dizala. 24) Odlomke mrvi noga tuđega gosta. 25) Ovdje tuguju hramovi glasovite Retre. 26) Gdje su se kočili. 27) Gušter i zmija. 28) Rođeni brat ne pozna sina Slave, koji je k braći došao (ponijemčeni Slaveni ne poznadu Kollára). 29) Niti mu milo. 30) Tuđa ga vrijeđa riječ s ustiju i slavenskoga lica. 31) Pogled mu laže. 32) Prijevarom. 33) Kvari. 34) Jer. 35) Utisnula. 36) Mjesto ni ... vrijeme. 37) Izbrisati. 38) Kad je spojilo. 39) Korito. 40) Ipak ih i poslije dugoga puta boja dijeli.

rovně tyto zmatené[1]) násilnou národy vojnou
až posavád loučí dvůj[2]) očividně život.
Odrodilí synové však své sami matce začasto,
bič macechy hříšné oblizujíce, lají[3]).
Nejsou ni Slované životem, nejsou ani Němci,
půl toho, půl toho jen jak netopýři mají[4]).
Tak peleší[5]) v krajinách osmanské plémě helenských,
koňský na vznešené vstrkna Olympy ocas[6]).
Tak porušil zištný[7]) Europčan dva světy Indů,
za vzdělanost[8]) vzav jim ctnost[9]), zemi, barvu[10]) i řeč.
Národ i čest zmizely[11]), s jazykem bohové zde zanikli[12]),
jen sama zůstává[13]) příroda nezměněna.
Les, řeky, města a ves změniti své jméno slovanské
nechtěly[14]), než tělo jen v nich, ducha Slávy není.
Ó, kdo přijde tyto[15]) vzbuditi hroby ze sna živého?
Kým přiveden slušný k své bude vlasti dědic[16])?
Kdo rce to nám místo, kde cedil[17]) svou někdy za národ
krev Miliduch[18]), kdo na něm sloup mu památky složí[19])?
Kde hněvivy[20]) novotám, otcovskou prostotu bráně[21]),
válčícím Slovanům Kruk po slovansku velel[22])?
Neb kudy vítězný máchal meč v půtce[23]) Bojislav
a v pokoji šťastnou zákony řídil obec[24]).
Už jich více není! S rachotem surového rekovské
články jejich zhoubný láme oráče lemeš[25]).

1) Jednako te narode smiješane. 2) Još dosada luči dvoji. 3) Odrođeni sinovi ipak sami često pogrđuju majke svoje, ljubeći bič grješne maćuhe. 4) Samo kao što šišmiši imaju. 5) Gnijezdi se. 6) Konjski na vrhu Olimpa zabodavši rep. 7) Pohlepni. 8) Prosvjetu. 9) Krepost. 10) Krv. 11) Nesta. 12) Propadoše. 13) Ostade. 14) Ne htjedoše promijeniti svoje ime slavensko. 15) Tko će doći ovamo. 16) Po komu će biti priveden vrijedan potomak (dědic) u svoju domovinu. 17) Lio. 18) Knez Polapskih Srba, poginuo u ratu s Francima god. 806., kad je Karlo, sin Karla Velikoga, provalio u zemlju njegovu. 19) Spomen-stup podići. 20) Protivnik. 21) Braneći jednostavnost otaca. 22) Kruk, koji je Slavenima, što su se borili, slavenski zapovijedao. 23) Viteškim mahao mačem u kreševu. 24) A u miru sretnom po zakonima upravljao općinom. 25) Škripom lomi pogubni plug surova orača junačke kosti njihove.

Stíny jejich na dvou se časů hněvajíce ničemnost[1],
ve mhle sivé těchto zřícenin úpně vyjí[2].
Úpně vyjí, že osud[3]) posavád se smířiti váhá[4])
a vnuka krev lecjak[5]) tam hnije, tam se mění.
Jak muselo v tom by studené být k národu srdce[6]),
jenžby[7]) tu slz jak nad kostmi milenky nelil.
Avšak umlkni tichá[8]), na budoucnost patři[9]), žalosti,
osluněným rozptyl mracky myšlének okem[10]).
Největší je neřest v neštěstí láti neřestem[11]),
ten, kdo kojí skutkem[12]) hněv nebe, lépe[13]) činí.
Ne z mutného oka, z ruky pilné naděje kvitne[14]),
tak jen může i zlé státi se[15]) ještě dobrým.
Cesta křivá lidi jen[16]), člověčenstvo svésti[17]) nemůže,
a zmatenost[18]) jedněch často celosti hoví[19]).
Čas vše mění, i časy, k vítězství on vede[20]) pravdu,
co sto věků bludných hodlalo, zvrtne doba[21]).

85.

Uoči srpanjske revolucije

(27. srpnja 1830.).

(Lamartine, Histoire de la restauration[22]).

Dan na 27. (srpnja) prođe tako, te nije ničim ministrima odao događajâ, što ih je noć spremala. Dopodne se sve ograničilo na tmurnu fizionomiju grada, o podne na unutrašnju uzrujanost u uredima novinskim i u kabinetima političkih pred-

[1]) Sjene se njihove srde na ništetnost dviju vremena. [2]) U magli sivoj vije se jauk tih ruševina. [3]) Usud. [4]) Oklijeva se pomiriti. [5]) Kakogod. [6]) Kako bi u onom moralo biti hladno srce za narod. [7]) Koji ne bi. [8]) Ali umukni tiha žalosti. [9]) Gledaj. [10]) Vedrim okom neka se rasprše mračne misli. [11]) Najveća je nevolja u nesreći kleti nevolju. [12]) Onaj, koji umiruje radom. [13]) Bolje. [14]) Iz marljivih ruku nada cvate. [15]) Stvoriti se. [16]) Samo ljude. [17]) Zavesti. [18]) Zabluda. [19]) Koristi. [20]) Vodi. [21]) Što je sto grješnih vijekova bilo, uništit će tren. [22]) Alfonse de Lamartine (1790.—1864.), pjesnik i državnik francuski, steče knjigom svojom „Histoire des Girondins", u kojoj je junake svoje preko mjere hvalio i iskitio, veliku popularnost. Ona mu je u revoluciji g. 1848. pribavila jednu od glavnih uloga, ali ju je već za nekoliko mjeseci izgubio. Događaje te godine prikazuje u „Histoire de la revolution de 1848." i „Trois mois au pouvoir" (Tri mjeseca na vlasti), s prevelikim dašto isticanjem svoje ličnosti. Povijest restauracije (Histoire de la restauration) ima više literarnu nego historičku vrijednost, baš kao i druga povjesna djela njegova (povijest Rusije, Turske). Ipak donosimo po njoj prikaz srpanjske revolucije, jer kao savremenik vrlo plastički riše burni život pariski za tih dana. Broj 74. i 75. priopćuje Lamartine po originalu.

stojnika, a navečer na omiljele šetnje na boulevardu uz poklike *Vive la charte*[1]), na nekoliko pogrda i nešto kamenja, bačena u prozore ministra vanjskih posala[2]), gdje se ministarsko vijeće okupilo u gosp. de Polignaca; napokon na jednoga oružnika, što je pao u sukobu sa svjetinom na trgu Palais-Royala, kad je oblast htjela raspršati hrpe ljudstva.

... Dvorana se ministara navečer napuni glavnim pokretačima državnoga okreta, koji su maločas povlađivali sretnoj smjelosti vladinoj, i onom bagrom ljudi, što je na vratima svih mogućnika, koji su se podigli, njušila uspjeh iznoseći unaprijed svoje čestitke i svoje oduševljenje za događaje, ma kaki bili, samo da se unaprijed ulaska.

Međutim su neki ministri, uzbuđeni u duši već sumornim držanjem puka i vrenjem boulevarda, kojega su muklo mrmljanje čuli kroz prozore g. de Polignaca, primali u očitoj neprilici te čestitke laskavaca svojih, te su se u strahu pitali, je li to konac pobune ili početak revolucije. Čete su se vratile u vojarne, ulice bile puste i tihe. Ništa nije odavalo grada, koji će za nekoliko sati kasnije prsnuti.

Ulice se pomalo punile poslije izlaza sunčanoga. Dopodne se činilo, da će se uzbuđenost u gradu stišati ili nestati je, ali uto učine novinari, koji su potpisali protest[3]), jedno djelo — djelo, pred kojim je vlada morala uzmaknuti ili oštro postupati[4]). Popustiti značilo bi priznati se pobijeđenim, oštro postupati znači narodu dati povod i znak za boj. Vlada se odlučila na oštro postupanje, pa da bi potkrijepila nasilje protiv zakona i protiv pravice..., proglasi noću u Parizu opsadno stanje.

Jedan redarstveni povjerenik pođe u pratnji oružnika u ulicu Richelieuovu u kuću, gdje su bile novine *Le Temps*, da zaplijeni strojeve za tiskanje tih novina, koje su sadržavale protest. Gg. Coste i Baude[5]) odluče, da će sami glavom dati narodu povod za zakonitu pobunu ili će biti žrtve nasilja; sađu s prijateljima i radnicima

[1]) Karlo X. je, pozivajući se na čl. 14. karte *(la charte)* ili ustava, što je od restauracije Bourbonaca vrijedio, raspustio istom izabranu komoru i ukinuo slobodu tiska (25. srpnja u 11 sati obnoć). [2]) Polignac. [3]) Protiv ukinuća slobode štampe izdadu novinari i pisci proglas narodu, u kojem su izjavili, da se ordonancama ne će pokoriti. Prvi ga je potpisao historičar *Thiers*. [4]) Sve novine, koje su pomenuti protest tiskale, budu obustavljene, ali baš mimo tu zabranu izađu neke novine, a među njima i *Le Temps*. [5]) Upravitelj i urednik Tempsa.

svojim u dvorište i ne pokore se pozivu. „Vi dolazite, da u ime samovolje razbijate naše strojeve“, reče odrješito g. Baude agentima ministarstva, „mi vas, — mi pozivamo u ime zakona, da ih poštujete“. Te riječi, izgovorene s tragičkim naglasom promišljene odluke, blijedo i rječito lice g. Bauda, pratnja, što ga okruživala, prepirka, što se razvila i potrajala između agenata samovolje i građana, koji su branili prag svoj, ognjište svoje i zakon, zaustave i okupe uzbuđenu svjetinu, što je rasla u ulici Richelieuovoj, nedaleko od boulevarda. Redarstveni se povjerenik kolebao ne znajući, da li zastupa zakon ili zločin. Napokon se riješi, da izvrši nalog; pošalje po bravara, neka provali vrata tiskare. Radnika zastraši svjetina, kojom je prolazio, te se on uspriječi i ne htjede oruđem svojim poslužiti nasilju na kućnom pragu; on otide, a svjetina mu je povlađivala. Drugi dođe mjesto njega. Njemu otmu oruđe. Treći napokon — radnik, koji je bio od vlade namješten, da u gvožđe okiva robijaše, sve na silu posluša i provali vrata tiskare; tako zaplijene strojeve uz povike svjetine, koja je plamtjela srdžbom i osvetom. Ona se razleti i poteče na boulevarde, da od hrpe do hrpe razglasi tu sablazan — djelo, koje u srcu svakoga građanina vapije za osvetom.

Na taj se glas stane narod, lišen glasila za prosvjede svoje i rogoborenje, sat na sat kupiti u nebrojenim gomilama od trga bastilleskoga pa do trga Madeleine, od stubišta vijećnice do kolonade louvreske. Redovi se naroda miču, ustavljaju i opet lagano udaraju pređašnjim smjerom svojim po širokim i živahnim ulicama, što idu uspored s boulevardom; kolebaju se neodlučno, zbijaju se i kidaju na glas svojevoljnih govornika, koji ih uckaju; buče kao plima i osjeka, graknu od časa do časa povikom jednodušnim i bijesnim *Vive la Charte! à bas les ministres!* (Živjela karta, dolje s ministrima).

Građani, otvarajući prozore na prolazu tih gomila, što su prijetile, odgovarahu istim povicima i poticahu kretnjama svjetinu. Malobrojne čete vojničke, u brizi zbog prava i dužnosti svoje, puštahu toj bujici, neka se valja između bodeža njihovih, te okom i srcem pristajahu uz mnoštvo, koje ih je pozdravljalo poklicima: „Živjela linija[1]), živjela braća i djeca puka!“ Jedino su se na oružništvo — na vojsku, koja staje na put

[1]) Redovne pješačke čete.

svakidašnjim gungulama svjetine, nabacivali prijetnjama, pogrdama i kamenjem. To je oružništvo, smješteno pred palačom vojvode orléanskoga, bilo prisiljeno, da za obranu puca; čete, što su porazmještene bile u obližnjoj ulici, pucale su; nekoliko je ljudi od taneta palo. Neki fanatični Englez, rođak revolucionarnoga govornika Foxa, prvi navali pucati na vojnike s prozora one kuće, u kojoj je on u ulici S. Honoré stanovao. Vojnici, razjareni s toga neosnovanog ubijanja jednoga stranca, koji nije imao ni prava da dijeli opće ogorčenje s Francuzima, uzvratiše pucanjem u prozore njegove; i ubiju njega i dvije sluge njegove na mjestu navale njegove. Jeka tih nekoliko hitaca, uvećana visokim zgradama, razdraži živce svjetine. Podizala su se trupla, vidjela se krv, vonjao se barut, zapomagalo se. Mladi ljudi i radnici podignu prve barikade na početku ulice Richelieuove, nedaleko od trijema Théatre-Françaisa. Eskadrona kopljanika razvali je i sabljom u ruci očisti ulice, što su do Palais-Royala bile; svijet provali u skladišta oružara, da porazdijeli oružje među braniče tih narodnih utvrda. Pokidaju kaldrmu ulice S. Honoré, da je naslažu na ulazu na trg des Innocents u predgrađu Saint-Denis i na trgu Panthéona; puške i koplja se počnu ovdje ondje njihati nad svjetinom; neki je đak bez kazni nosao po quaisovima Seine trobojnicu — taj značajni znamen revolucije, a bio je više prijetnja, nego znak pobune.

Kad se noć približavala, dođe narod iz svih predgrađa; široke avenuje boulevarda jedva obuhvate bujicu ljudi, što je navalila među zidove njihove. Čete, nepomične, pritisnute o zid ili teškom mukom presijecajući tu svjetinu, gubile su se u tim gomilama. Čuvstvo, da su brojem kud i kamo slabije, poništivalo ih je; one su već unaprijed osjećale, da će im to jednodušno ogorčenje na one mjere, što su ih imale održati, iz ruke izbiti oružje. Od toga straha do odmetništva dosta je samo jedan povik; narod im ga je prolazeći dobacivao, zaklinjao ih, neka ne omaste bodeža krvlju braće svoje na korist tiranâ.

86.

Veljačka revolucija god. 1848.

(Lamartine, Histoire de la revolution de 1848.).

A.

Uređenje privremene vlade 24. veljače 1848.

Lamartine se digne na prste i šapne tiho u uho g. Dupontu de l' Euru[1]): „Požurite se proglasiti imena privremene vlade, što će ih viknuti zastupnici i narod. Okoristite se vremenom, prije nego nam uteče". Dupont de l' Eure sagnuvši glavu k Lamartinu, kimne, da odobrava.

Usred bijesne buke zahtijevalo se silnom vikom, da se imenuje privremena vlada. Lamartinu donesu više listina, što su ih mladi ljudi sastavili i na koljenu svojem napisali. Lamartine ih preleti brzim pogledom, razdere ovu, skrati onu. Metež i nestrpljivost obuzme redove naroda. Oni, što su bili tribini najbliži, vikahu: „Imenujte je! imenujte je!" — „Proglasite se sami!" dovikivahu najbjesniji. Lamartine se usprotivi. On ne htjede unaprijed ozloglasiti skrutiniju naroda, kad bi označenim imenima utisnuo autoritet jednoga jedinoga čovjeka. Zadovolji se s tim, što je sasvim tiho biračima prišaptavao ona imena, koja su mu se činila najzgodnija za djelo narodnoga stapanja u jedno stablo moći i reda.

Poslije kako su se gg. Cremieux, Carnot, Dumoulin mnogo trudili oko uzdržanja reda, proglasi Dupont de l' Eure imena članova nove vlade. To su gospoda: Dupont de l' Eure, Lamartine, Arago, Marie, Garnier-Pagès, Ledru-Rollin, Cremieux. Proglašenje svakoga od tih imena odobri burno pljeskanje. Svako mnijenje narodno bijaše tu zastupano; to bijaše u jednom utjelovljeno potrebno primirje, utjelovljeno u različnosti naravi, podrijetla, mnijenja; to bijaše provizorno jedinstvo rada u prošloj i budućoj različnosti tendencija, to bijaše vlada *de facto*, koja će čekati i pripraviti vladu prava, bijaše eksplozija revolucije, prije nego je vrijeme njezine najznatnije elemente razdvojilo i ohladilo.

[1]) Kad je pobjedonosna svjetina s barikada i ulica provalila u kuću zastupničku i zapriječila proglašenje regencije za unuka Louisa Filipa, malodobnoga grofa pariskoga, zahtijevajući uz razna nasilja i prijetnje republiku i privremenu vladu, pođe Lamartinu, koji je bio na tribini, za rukom, te su na predsjedničku stolicu stavili starca Duponta de l' Eura.

Instinkt je naroda osjećao, cika je njegova poklika nagoviještala mudrost i snagu u toj zbrci ličnosti: Dupont de l' Eure bijaše predstavnik republikanske kreposti, Lamartine — pobratimstva u demokraciji, Arago — slave obrazovana svijeta; Garnier-Pagès — predstavnik naslijeđena poštivanja i poštivanja naroda prema grobu[1]), Marie — strogosti u umjerenosti; Ledru-Rollin opet predstavnik vatre, gorljivosti, a možda i prevršenja republike; Cremieux bijaše zgodna riječ i utjelovljena sloboda savjesti u vlade.

Istom što su ta imena bila oglašena, već im narod počne prigovarati; ovoga su kritizirali, onoga se bojali, ovo ime htjeli s listine brisati, ono unijeti; tri do četiri glasa padnu na ime gosp. Louisa Blanca. Neki su ga napisali. Lamartine ga mimoiđe mukom. On je poznavao snagu popularnosti toga mladog pisca, te je cijenio darovitost njegovu, ali se bojao duha sustava njegova za vladu — i to za vladu mira i poretka. Ako su apsolutne ideje istinite, onda čine vladu nepraktičnom, ako su krive, onda je prevrnu. Lamartine ne htjede, da se vlada prevrne u utopije. On je osjećao, kad bi se pretresanje oteglo, da bi zahtjevi mnoštva porasli sa svakim novim imenom, što bi u gomilu palo, i da bi se privremena vlada razbila još prije, nego što bi se sastavila.

On sađe brzo s tribine pa se umiješa u gomilu boraca, narodnih gardista i puka, što su zaposjeli dvoranu. Htjedoše ga odvesti u palaču predsjednika komore, da ondje ustoliče vladu. „Ne, ne", reče, „u gradsku vijećnicu!"

„U gradsku vijećnicu!" ponovi svjetina. S mukom se proturaju kroz zbijeni narod, koji je u dvorane i shodove nagrnuo. Napokon dospiju do zgrade, što se prema quaisu otvarala.

Lamartine je instinktivno shvatio, kad bi tu vladu smjestili u komoru zastupničku ili u ministarstvo unutrašnjih posala, da bi je možda još prije noći napali i uništili; građanski rat, što je s proglašenjem privremene vlade utrnuo, buknuo bi naveče između dvije protivne vlade nanovo. Gradsku vijećnicu, taj glavni

[1]) Rano umrli brat Garnier-Pagèsa bijaše kao republikanski zastupnik u narodu vanredno popularan.

tabor revolucije, tu palaču narodnu, to aventinsko brdo ustanaka zapremiše nebrojeni odjeli naroda iz susjednih kotara i naoružanih predgrađa. Te gomile, što su ih vodili najpoduzetniji i najneustrašiviji ljudi, nijesu mogle, čim su čule za poraz kraljev, za bijeg regencije[1]) i za slavlje revolucije, propustiti, da na svoju ruku ne imenuju vladu. Anarhija i krvava tiranija komuna pariskih za prve revolucije morale su same po sebi zaokupiti misli Lamartinove. U daljini ih u taj tren razabere sa svim užasom njihovim, uvećane još elementima društvenoga rata, što bi ga mračne teorije socijalizma, komunizma i ukinuća vlasništva podjarile i izazvale u toj gomili radnika, koji su bili bez kruha, ali ne bez oružja. Još jedan sat pričekati, dok se proglasi socijalistička municipalna vlada, reći će dopustiti, da se usred političkoga rata ugnijezdi građanski rat; reći će otvoriti žile Francuskoj za rijeke krvi. Garnier-Pagès, čovjek, u koga ima bistra uma, baš je to onako dobro shvatio, kao što i Lamartine, makar nije nikada s njim govorio; on se požuri gradskoj vijećnici, da ondje po pravu domišljatosti zapremi mjesto načelnika pariskoga.

B.

Navještenje druge republike.

Vlada je morala prije svega prozboriti puku i departementima, da obavijesti narod o događajima i da mu kaže ljude, što su stali na čelo pokretu, da ga vode, da ga drže na okupu i da pobjedu pretvore u mir, revoluciju u zakonito stanje. Lamartine dohvati pero i napiše narodu francuskomu ovaj proglas:

„U ime naroda francuskoga!

Vlada netom pobježe i ostavi za sobom krvav trag, koji joj zauvijek zakrči put povratku. Članovi privremene vlade ne oklijevahu ni časa, da preuzmu patriotično poslanstvo, što im ga je golema potreba povjerila; čim glavni grad francuski zahvati vatra, leži punomoć za privremenu vladu u općem dobru, cijela će je Francuzka razumjeti i priteći joj u pomoć; pod pučkom je vladom svaki građanin javni činovnik.

[1]) Vojvotkinje orléanske.

Francuzi! pokažite svijetu primjer, što ga Pariz daje zemlji Francuskoj. Poretkom se spremajte na čvrste uredbe, koje ćete sami sebi dati.

Privremena vlada želi republiku pretpostavljajući, da će je odobriti narod, što će ga odmah pitati za savjet.

Ona hoće jedinstvo naroda, a sačinjavat će ga odsada svi razredi građana, koji čine narod. Sloboda, jednakost, bratinstvo bit će osnov, narod geslo. To je demokratska vlada, što je Francuska sama sebi duguje i koju će joj znati zajamčiti naše nastojanje".

Taj se proglas u obilju bacao s visoka balkona; nekoliko časaka izatoga slijedio je proglas vojsci. U isti mah je trebalo odrediti udes vojsci, trebalo joj je vratiti čast i izmiriti je s narodom.

87.

Osnove dekabrista[1]).

(Jakuškin[2]), Dekabristi. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii).

Što je htjela zavjera? Za čim su težili članovi tajnih društava? Oni su bili uopće pristalice baš onoga pravca, za kojim je išao car Aleksandar u prvoj, boljoj polovici carevanja svoga, ukratko: oni su htjeli osloboditi seljaka i osloboditi Rusiju tlačenja i samovolje državne vlasti, zloglasne neograničene i neodgovorne uprave činovnika, koji su u svojim rukama držali neograničenu vlast.

Krêpostnoe (služevno, kmetovsko) pravo bilo je glavno zlo cijeloga života ruskoga. Već u pogubnom obliku ogledalo se ono svuda — nesamo na biću seljakovu nego i na samim posjednicima i na cijelom narodnom gospodarstvu, na uređenju

[1]) Tako su kasnije prozvali članove tajnih društava, koji su sudjelovali u prevratu 14. prosinca 1825. Takva su društva bila: sjeverno ili petrogradsko društvo, u kojem su se pretresale ustavne ideje, južno društvo po Ukrajini, gdje su otele mah misli republikanske, i „Sjedinjeni Slaveni", gdje se radilo oko sjedinjenja svih Slavena. Te su se slobodoumne ideje počele širiti Rusijom, kad su se carske čete vraćale iz Francuske kući. Zato i igraju glavnu ulogu časnici. [2]) Jakuškin je također bio kod toga prevrata.

cijele uprave i suda. Članovi tajnih društava bijahu za brzo i potpuno ukinuće „krêpostnoga prava". Pojedinci između njih sastavljali su spomen-spise i predstavke o tom pitanju, predlagali ih vladi i samomu caru, nastojali oko toga, da bi se oslobodili oni kmetovi seljaci, što su njima glavom pripadali; pazili su, ako bi gdje prevršila posjednička vlast, i gdje su mogli, istupali su na obranu kmetova, što su stradali. U obje osnove državnoga preuređenja, što su ih članovi tajnih društava sastavili[1]), bijaše oslobođenje seljaka prvi osnovni zahtjev; uvjeti toga oslobođenja bijahu razni, ali članovi tajnoga društva složili su se u tom, da seljaku treba podati zemlje; u većini se predstavaka uzimala za razmjer polovica zemlje posjedničke. Kako nije onda bilo baš veoma mnogo žiteljstva, pače manje nego sada, bila bi takova razdioba zemlje sasvim dovoljna.

Poslije oslobođenja morali su seljaci dobiti potpuna prava, jednaka, kao što svi drugi. Sve se društvene razlike ukidaju, te se priznaje, da su pred zakonom svi Rusi ravnopravni. Lična i društvena prava svakoga treba zakonom dobro osigurati, svakomu se dopušta sloboda savjesti i vjeroispovijesti, svi mogu zasnivati društva, udruge i saveze, ne tražeći za to dopuštenja ili privolje; svi moraju imati pravo iznositi opće molbe i peticije. Određuje se sloboda riječi i sloboda tiska, za prestupke odgovarat će se po zakonu pred porotnim sudom. Jedino na osnovu zakonom strogo propisanih pravila imaju određeni činovnici u određenim slučajevima izdati nalog, da se ovaj ili onaj građanin uhiti, da se povede istraga, zaplijeni spis, otpečati pismo.

Članovi su tajnoga društva predobro razabirali, da je za pravilno uređenje svih mjesnih poslova potrebno, da ih vrši stanovništvo samo, te su predlagali, da se uvede postepen, temeljan red uredaba za mjesnu samoupravu, koje će se osnivati na izbornom načelu i koje će se izravno prisnovati na narodno, državno predstavništvo. Mjesna se samouprava počinje s *vološću*[2]), u kojoj treba da sudjeljuju svi mjesni žitelji i plaćaju namete za pokriće troškova volosti. Članovi su tajnoga društva razabirali, da u tako velikoj zemlji, kao što je Rusija, može u raznim mjestima biti takvih potreba, takvih osobitosti, da će ih

[1]) Vidi str. 197. [2]) Volost je u to vrijeme općina seljaka kmetova iz više sela, koja stoje pod zajedničkom upravom, — neka vrsta seoskoga kotara.

mnogo bolje moći prosuditi i riješiti domaći ljudi nego skupština ljudi izabrana ća sa svih strana. Prema tomu su i podali mjesnoj samoupravi onako opsežna prava; oni se nijesu žacali, da udaljenim oblastima ruskim podijele onakvu samostalnost, kakva se u nauci zove autonomijom. Oni su držali za potrebno, da se samoupravi oblasti prepusti zakonarstvo za mjesne poslove. Treba istaknuti, da se sličnih načela držao i Aleksandar I. u osnovama svojim.

No sve nabrojene mjere ne bi mogle biti trajne, kad se ne bi preuredilo samo državno uređenje. To je bila glavna zadaća tajnih društava. Članovi su njihovi to kasnije i prikazivali tako; svrha zavjere bijaše, da se u Rusiji uvede valjana narodna uprava, a glavnim sredstvom za to moralo je služiti širenje ozbiljnoga objašnjenja. Članovi tajnih društava pisali su o svojim mislima, kakva bi konstitucija bila Rusiji potrebna, t. j. kakva bi valjana uprava bila po Rusiju najbolja, kako bi je trebalo urediti.

U tajnim društvima bijaše sastavljeno nekoliko osnova konstitucije (narodno-predstavničko-državnoga uređenja). Nama su sad poznate od njih dvije. Jednu je napisao pukovnik vjatske pukovnije Pavao Ivanovič Pestelj, a zove se „Ruskaja Pravda", ali ta je osnova do nas došla samo fragmentarno u nacrtu. Bolje, u potpunijoj cjelini, poznata nam je osnova, što ju je izradio kapetan Nikita Mihajlovič Muravjev. Nazori i želje tajnih društava, što se tiču državnoga preuređenja, izlažu se ovdje po djelu Muravjevu.

Državno je uređenje po Muravjevu ovako. Vladar dijeli zakonodavnu vlast s narodnim vijećem, što ga čine dvije kuće: kuća narodnih zastupnika, biranih izravno izborom, i „vrhovna duma", koju biraju dumne oblasti. Narodnomu vijeću pripada pravo zakonarstva, pravo izdavati državne novce, uvoditi nove poreze, nadgledati cijelu upravu i izvješćivati o radu ministara. Prava kuće narodnih zastupnika nešto su veća od prava „vrhovne dume". Bez odobrenja narodnoga vijeća ne može se izdati nijedan zakon; zakon, što ga prihvati narodno vijeće, ide caru na potvrdu. Ne potvrdi li car koji zakon, to se on vraća narodnomu vijeću, pa ako takav zakon potvrde obje kuće većinom, dvjema trećinama glasova, ono osnova već tim dobiva snagu zakona, te ga više ne treba nanovo caru predlagati.

Po Muravjevu se izbor i za kuću narodnih zastupnika i za sve mjesne izbore osniva na izvjesnom imutku, na cenzu; izuzetak čini samo „volost“, gdje izboru pristupaju redom svi mjesni žitelji bez ograničenja.

Eto ukratko tih zahtjeva, za kojima su stajala tajna društva toga vremena. Njima su dva osnovna cilja pred očima: oslobođenje seljaštva i uvedenje narodno-predstavničke (konstitucionalne) uprave u Rusiji.

88.

Cenzura u Rusiji za Nikole I.

(Krapotkin, Vospominanija[1]). — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii).

Još nikada nije progon slobodne misli i svake slobodne riječi toliko preoteo mah, kako za Nikole I.

Po cenzurnom zakonu, što ga je Nikola godine 1828. izdao, bijaše zabranjeno štampati „svako razlaganje o državnim mjerama“. Štogod bi vlada činila, kakvugod bi naredbu izdala, ruski bi podanici morali kao nijema živina bezuvjetno slušati i ne bi smjeli imati nikakva suda svoga. To se dotjeralo do toga, te nijesi ni slovca smio izustiti ma ni o radu obične gradske policije.

Tako bijaše, kad je ono u petrogradskim novinama „Sjevernaja Pčela“ izišla skromna žaoba na policiju Carskoga Sela; bila je riječ o tom, da ona slabo pazi na izvoščike, koji za ružna vremena traže odviše mnogo od putnika na kolodvoru. Pa eto pače u tako nevinoj primjedbi nazirali su pogubno slobodoumlje i neposluh prema vladi. Zato izda redarstveno zapovjedništvo smjesta naredbu: „Ubuduće se ne smije štampati nikakav, pa ni indirektan prigovor protiv vlade i postavljene vlasti, bila ova potonja kakva mu drago po stupnju svojem“.

G. 1825. bijaše u Petrogradu na ciglani spaljeno 10.000 sa slovenskoga na ruski jezik prevedenih knjiga Novoga zavjeta, psaltira i drugih dijelova biblije. Slovensko je narječje narod slabo razumio, ali Sveto Pismo, na ruski prevedeno, bijaše svima pristupačno; pa eto metropolit petrogradski Serafin prijavi smjesta, da on ne dopušta takova prijevoda. Po riječima je njegovim „Bog predao Sveto Pismo ne narodu, već staležu pastira i učitelja pa istom preko njih narodu“. Narod je smio znati i ispovijedati samo onu vjeru, kojoj ga uče duhovni poglavari njegovi; duhovno se poglavarstvo prema tomu stavilo nad Sveto Pismo. Prema tomu tumačenju izda sam Nikola I. ovu visoku naredbu: „Zabranjuje se nesamo neblagovoljno nego pače i neoprezno diranje u pravoslavnu crkvu i uredbe njezine pa i u upravu i u sve od nje postavljene vlasti i zakone“.

[1]) Knez Petar Aleksejevič Krapotkin, ruski nihilist, izdao je na engleskom jeziku svoje spomene „*Memoirs of a Revolutionist*“, t. j. „Spomeni jednoga revolucionarca“.

General Buturlin, koji je nadgledao cenzuru, htjede brisati neke riječi pače iz akatista „Pokrovu Majke Božje“[1]), jer je tu našao neke razvratne misli. Kad mu je grof Bludov rekao, da on ovako osuđuje sv. Dimitrija Rostovskoga, koji je taj akatist ispjevao, odgovori: „Ispjevao ga tko mu drago, u njemu ima opasnih riječi“. I pokazao je na ove opasne riječi: „Raduj se, nevidljiva krotiteljice nemilosrdnih i zvjeradi sličnih vladara!“ — „Uništi slogu nepravednih knezova!“ „Pogubi one, koji rat zagovaraju!“ i t. d.

„No u tom ćete slučaju i u evanđelju naići na riječi, koje osuđuju zle glavare“, odvrati mu Bludov.

„Zar tako?“ — odvrati Buturlin, poprimajući ton šaljiv. „Kad ne bi evanđelje bila tako poznata knjiga, bilo bi napokon potrebno, da ga cenzura ispravi“.

Za veću ispravnost ne javi se tijekom vremena u Rusiji jedna cenzura, već punih deset: opća cenzura, duhovna cenzura, vojnička, inostranska, kazališna, novinska, učiteljska, sudbena i najposlije dvije najviše: žandarmerijska cenzura i vrhovni neznani komitet.

Što je prošlo kroz jednu cenzuru, to se zadržalo u drugoj, a na samom čelu stajala je tajna žandarmerijska uprava (t. zv. treće odjeljenje) i neznani komitet od viših pouzdanih ličnosti. Može se reći, da se nije ni na jedno ma kako opasno zločinstvo i krvavi prekršaj tako oštro pazilo, kako na rusku nauku i književnost.

[1]) Knjiga s pjesmama u čast zaštiti Majke Božje.

Ministarstvo za narodnu prosvjetu dotjeralo je dotle, te je cenzura iz povijesti staroga vijeka brisala imena heroja grčkih i rimskih, koji su se borili za slobodu domovine. Nijesu se brisala obrazlaganja, već sama imena i događaji.

Moskovski je profesor Solovjev čitao u nazočnosti ministrovoj predavanje o ljetopiscu Nestoru, te dođe do zaključka, da je taj ljetopis do nas došao nepotpun, u raznim prijepisima, i da je vrlo teško odrediti sav prvobitni tekst njegov. To se ministru učinilo opasno: to bi značilo sumnjati u pripovijesti drevnoga ljetopisca o svetoj Olgi, o Vladimiru Monomahu i o drugim legendama. On pozove Solovjeva k sebi i navali na nj vikati: „Vlada to ne želi! Vlada to ne želi!“

89.

Život ruskoga posjednika u 19. vijeku

(prije ukinuća kmetstva 19. veljače 1861.).

(Krapotkin, Vospominanija. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po ruskoi istorii).

U ono se vrijeme bogatstvo mjerilo po broju „duša“, kojima je posjednik vladao. Pod „dušama“ se razumijevaju seljaci muškoga roda. Ženjskinje se ne broji. Moga su oca držali za bogata čovjeka. U njega je bilo neko 1200 duša u tri razne gubernije i još vlastite zemlje. Život je provodio prema svomu položaju. To će reći, da je kuća bila otvorena gostionica, i da je otac držao mnogobrojnu družinu. U obitelji bijaše nas ljudi osam na broj, a kadikad deset do dvanaest. Međutim se 50 ljudi za poslugu u Moskvi i neko 60 na selu nije držalo za preveliku družinu. Onda se nije moglo dokučiti, kako bi čovjek mogao biti bez četiri kočijaša, koji su se bavili oko 12 konja, bez tri kuhača za gospoštiju i kuharice za družinu, bez 12 lakaja, koji su dvorili kod stola pod objedom (za svakim kod stola stajao je lakaj s tanjurom), i bez nebrojenih sobarica u djevojačkim odajama.

U to vrijeme bijaše vruća želja svakoga posjednika, da sve, što treba za gospodarstvo, grade podanici njegovi. A sve to evo zato! Kad bi koji od gostiju nabacio: „Kako je dobro vaš glasovir udešen, Vaš je ugađač sigurno Schimmel!“

Nato bi pravi gospodar odgovorio: „Ja imam svoga vlastitog ugađača“.

„Kako li su prekrasni ti slatkiši!“ — kliknuo bi kojigod od gostiju, kad bi potkraj objeda svanulo svoje vrste vještačko djelo od sladoleda i tijesta. — Priznajte, kneže, to je od Trembléa“[1]).

„Ne! to je načinio moj vlastiti slastičar, učenik Trembléov. Ja sam mu dopustio, da pokaže svoje umijeće“.

Najvruća želja svakoga bogatog i uglednog posjednika bijaše, da ima pokućstvo, spregu, vezivo — jednom riječju sve od svojih majstora. Kad bi djeca dvorske družine navršila deset godina, davali bi ih na nauk modnim majstorima. Pet ili sedam godina čistili bi dućane, dobivali bezbroj bata, a u glavnom bi amo tamo trčkarali. Moram reći, da ih je malo izučilo zanat dokraja. Krojači i postolari znali su šiti odijelo i obuću samo za družinu. A kad je uistinu trebalo boljih slatkiša, naručili bi ih u Trembléa, a naš je slastičar uto udarao u bubanj u orkestru kmetskom. Taj orkestar bijaše druga točka taštine moga oca; gotovo svaki dvorski sluga morao je osim svoga zanata još stajati s bas-guslama ili klarinetom u orkestru. Ugađač Makarije, inače pomoćnik dvorskoga, svirao je u frulu, krojač Andrej trubio je u rog. Isprva bijaše dužnost slastičarova udarati u bubanj, i on je to tako savjesno vršio, da su svi oglušili. Onda mu kupiše trublju — grdosiju, sve u nadi, da plućima ne će moći stvarati takve buke, kao što rukama. Ali kad ih i ta nada iznevjeri, ture ga u vojnike. Što se tiče kozičavoga Tihona, on je pored nebrojenih kućnih dužnosti, što ih je vršio kao čistilac svjetiljaka i parketa ili kao putni lakaj, pomagao, ne bez koristi, u orkestru — danas trombonom, sjutra kontrabasom, pa ako nije to, onda je svirao na kakvim drugim guslama.

Dvije prve gusle bijahu jedini izuzetak od toga pravila. One bijahu samo gusle. Otac ih je kupio zajedno s porodicom za skupe novce od sestara (on nije nikada kupovao kmetova od tuđih ljudi niti ih je tuđim ljudima prodavao). I eno uveče, kad otac nije pošao u klub ili kad je u nas bilo gostiju, svirao je orkestar od 12 ili 15 svirača i svirka nije baš odviše loša bila. Naš bi orkestar susjedi vrlo rado tražili, kad bi oni, osobito na selu, priređivali zabavne večeri s plesom. Svaki put bi napokon u takvim slučajevima morali tražiti u oca dopuštenje.

[1]) Modni slastičar onoga vremena.

Moj je otac volio goste. Objedovali smo u četiri sata, a u sedam se cijela obitelj našla oko samovara. U to je doba mogao doći svatko, koji je našemu krugu pripadao.

Gosti su se gotovo svako veče kupili. U dvorani bi se otkrili stolovi za kartanje. Mladež i gospođe ostale bi u gostinskoj sobi ili bi se pribirali oko glasovira. Poslije odlaska gospođa kartali bi se do zore, i veliki bi novci tada prolazili iz ruke u ruku.

Nerijetko su se priređivale večeri s plesom, da ne napomenem još dva službena plesa svake zime. Tom zgodom nije otac mario za troškove, a priređivao je, koliko je mogao ljepše. A u to se doba u svakidašnjem životu našem tako škrtarilo, da bi svatko držao, da pretjerujem, kad bih stao o tom pripovijedati. O jednom pretendentu za francuski prijesto, koji se proslavio sjajnim lovačkim partijama, pripovijedaju, da su se u dvoru njegovu brojili pače i ostaci svijeća lojanica. Takvo je cincarenje bilo u glavnom i u našoj kući, a škrtost je bila tolika, da smo mi djeca, kad smo odrasli, počeli mrziti na štedljivost i računanje. Uostalom je taj način života u Staroj Konjušenoj urodio samo tom posljedicom, da su s još većim poštovanjem gledali u oca.

„Stari knez", govorahu svi, „škrtari u domaćim izdacima, ali zato barem zna, kako treba da plemić živi".

Rasutak bi bio držati onako brojnu družinu, kakva je bila u nas, kad bi se sva hrana morala kupovati u Moskvi. Ali u vrijeme „krêpostnoga prava" sve se to uredilo vrlo jednostavno. Kad bi zima nastala, sjeo bi otac za stol i napisao:

„Upravitelju mojemu sela Nikolska, u guberniji Kaluškoj, okružju meščovskom, na rijeci Sireni, od kneza Alekseja Petrovića Kropotkina, pukovnika i kavalira, nalog:

„Po primitku ovoga, čim samo bude saonika, nalaže ti se, da otpraviš u moj dom, u grad Moskvu, 25 seljačkih dvoprega; natovari toliko četvrti zobi, toliko pšenice, toliko raži pa i koko koši, gusaka i pataka, što se te zime mora poklati; neka se dobro smrzne, pa dobro opremi i po vjernim ljudima dobro pošalji s popisom!" U tom su duhu ispisane dvije stranice. Dalje se nabrajaju kazni, koje će stignuti krivce, ako ne dođe hrana za vremena i nepokvarena u kuću broj taj i taj i u onu ulicu.

Kratko vrijeme pred Božić uđe doista na vrata 25 seljačkih saonica te zapreme cijelo golemo dvorište.

Istom što su oca obavijestili o tom znamenitom događaju, navali on gromko zvati:

„Frol! Kirjuška! Egorka! Kud ste se djeli? Sve će pokrasti. Frol! Hajde primi zob! Uljano! Hajde preuzmi živad! Kirjuška! Pozovi kneginju!"

Po cijelom dvoru stade vreva. Sluge su, kao da su pobjesnjeli, trčali na sve strane, iz predsoblja u dvorište, iz dvorišta opet u predsoblje, a naročito u ženske odaje, da saopće nikolske novosti. „Paša se udaje poslije Božića. Tetka je Ana ispustila dušu" i t. d.

90.

Položaj seljaka kmeta.

A.

(Krapotkin, Vospominanija. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii).

„Krêpostnoe pravo" preživljavalo je tada posljednje godine. Sve to bijaše tek nedavno, — baš kao jučer, a međutim ih u Rusiji ima malo, koji bi dobro znali, što bijaše to „krêpostnoe pravo". Većina slabo znade, da su tadašnje prilike bile loše; ali kako su se te prilike fizički i moralno ogledale na živim bićima, teško će tko znati. Naprosto se čini čudnovato, kako su se brzo uredbe i plod njihov — javne prilike zaboravile, čim je uredaba nestalo. Tako se brzo mijenjaju prilike i ljudi! Nastojat ću da prikažem, kako se živjelo u vrijeme „krêpostnoga prava". Ne ću predočiti ono, što sam čuo, već ono, što sam vidio.

Ključarica Uljana stoji u hodniku, što vodi u kabinet očev, i krsti se. Ona ne smije ući, a ne smije ni natrag. Napokon pročita molitvu, uđe u kabinet i jedva čujnim glasom javi, da je zaliha čaja gotovo pri kraju, da je šećera ostalo u svemu još neko dvadeset funti i da će se i ostale hrane premaknuti.

„Tati! Pljačkaši! I ti zajedno s njima!" razviče se otac.

Glas mu grmi po cijeloj kući. Maćeha je poslala Uljanu, da se na njoj iskali gnjev. „Frol! Pozovi kneginju!" vikne otac. „Gdje je ona?" Pa kad je maćeha unišla, okosi se na nju isto tako.

„I ti zajedno s Hamovim izrodom![1]) Ti se zauzimaš za njih" i t. d. — grdi preko pô sata, a drugi put i dulje.

Zatim uzme otac pregledavati račune. I sjeti se sijena. Pošalje Frola, da izmjeri, koliko ga je ostalo. Maćehi zapovjedi, da bude kod mjerenja, a otac je računao, koliko mora biti sijena na sjeniku. Pa kako se čini, pokazalo se, da je nestalo mnogo puda[2]), a Uljana opet ne zna reći, kako se potrošilo nekoliko funti ove ili one hrane. Glas očev postane sve goropadniji i goropadniji. Uljana dršće. Sad pozovu na preslušavanje kočijaša. Na nj se izvali gnjev. Otac ga gurne i stane tući. A kočijaš samo tvrdi: „Vaša se svjetlost izvolijeva varati".

Otac stane nanovo računati. Taj put izađe, da je na sjeniku više sjena, nego bi moralo biti. Vika se nastavi. Sad udri otac grditi kočijaša za to, što daje konjima manje hrane, nego treba; a kočijaš poziva za svjedoke sve svece, da su konji dobili krme, koliko je trebalo. Frol zove za svjedoka Bogorodicu, da kočijaš govori istinu.

Ali se otac ne htjede umiriti. On pozove ugađača i zamjenika dvorskoga Makarija i nabroji mu sve nedavne prestupke i grijehe. Makarije se prošle nedjelje opio, a vjerojatno je, da je bio pijan i jučer, kad je razbio nekoliko tanjura. Zapravo su razbijeni tanjuri bili pravi uzrok čitavoj graji. Maćeha je to ocu rekla ujutru; zato je Uljanu dopala gora grdnja nego inače u sličnim slučajevima; zato se pregledavalo sijeno. Otac viče dalje, da Hamova čeljad zaslužuje svaku kazan.

Najedared nastane mir. Otac sjedne za stol i napiše nalog:

„Pošaljite Makarija s tim nalogom redarstvu. Tamo će mu odadrijeti 100 batina."

U kući stoji užas i uzrujanost . . .

Poslije objeda otrčim, stignem Makarija u tamnom hodniku i htjednem da mu poljubim ruku, ali on je sakrije:

„Ostavi me! Ne boj se! Kad odrasteš, zar ćeš i ti takav biti?"

„Ne, ne, nikada!"

A međutim ne bijaše otac moj jedan od onih nemilosrdnih posjednika. Što više — sluge i seljaci držali su ga za dobra gospodina. Ali to što sam ovaj čas opisao, događalo se svuda, često puta u mnogo gorem obliku.

[1]) S družinom. [2]) Pud = 16·38 *kg*.

B.

(Ignatovič, Krestjane nakanunê osvoboždenija[1]). — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii).

„Krêpostnoe pravo" vrlo je nalik na ropstvo, jer je posjednik mogao kmeta prodati baš kao roba. Posjednici trgovahu kmetovima svojim, prodavahu ih zajedno sa zemljom i bez nje, s cijelim imanjem i pojedince, cijepajući obitelji, rastavljajući kćeri i sinove od roditelja i t. d. Vozili su seljake na sajam, u novinama oglašivali, da ih prodavaju, i prodali ih za dug na javnoj dražbi.

Što je posjednik bliže prebivao do kmeta svojega, to se izdašnije njim koristio, to je veća bila samovolja njegova. Najgori bijaše položaj družine i to zato, što je bila u službi posjednika i obitelji njegove i što je način života njihova stajao do ukusa i nazora posjednikovih. Družina je bila neophodno potrebna, dok se sve, što treba posjedniku, gradilo kod kuće; ali kad su posjednici stali upotrebljavati stvari kupljene, postade družina teškim bremenom. Posjednici stadoše družini darivati zemlje i davati im je u zakup. No dogod se kmetovi nijesu oslobodili, ima golemih družina, 200—300 duša; među njima bijaše kolara, tkalaca, stolara, krojača, svirača i t. d. Družina se slabo hranila, mnogi pobjegoše zbog gladi. U nekih se posjednika jelo za družinu kuhalo jedamput na nedjelju, kisela se juha kuhala bez soli; u druge dane davali su joj gnjilu buču ili zovu; ucrvano se meso davalo jedamput na nedjelju. Nekoji posjednici nijesu družini uopće ni davali hrane.

Ženiti se družini većinom nijesu ni dali, da je ne bi bilo previše. Za kazan udali bi djevojke sluškinje za udovce i pijanice. Posjednici su mogli kmetove, i to bez ikakve kazni, baciti u tamnicu, privezati o stup, sapeti u okove, na mrtvo ih ime isprebijati. Susjedi su za to znali, ali su šutjeli, dogod nije koji osobiti slučaj natjerao oblast, da najposlije ispita događaj, ili dogod nijesu seljaci, izvrgavši se eventualnoj oštroj kazni, odaslanju na robiju, obavijestili oblast o zvjerskom postupanju gospodarevu.

Iz svakoga slučaja okrutnosti izbija prije svega prezir, kojim su posjednici sretali kmeta. Kmet je u očima njihovim stvar,

[1]) Seljaci uoči oslobođenja.

tegleća životinja, koju možeš zlostavljati, nemilosrdno tući, dogod ne ponestane snage; ako izdahne, može se kupiti nova živina. Oni su drugu živinu cijenili više od čovjeka . . . Pas im je često bio više nego čovjek. Tako su za štene platili do 3000 rubalja, dok je kmetska djevojka stajala 25 rubalja. Za hrta bi kadikad dali cijelo selo.

Nekim je posjednicima bila slast mučiti kmeta. Šibali ga, na rane im metali melem bapkov; gladom ih mučili danju i noću, svojom rukom mazali ih katranom i smolom. Žene nijesu u okrutnosti zaostajale za muževima svojim; i one su na svakom koraku tukle, štipale i za kosu vukle žensku družinu svoju. One su se dotjerale u iznalaženju mučila. Tako je jedna posjednica zabila u sobi svojoj na stropu i na podu dvije željezne kuke, za koje su gore i dolje za kazan vezali ljude; ona ih je grizla, davila, na vrat im metala željezne okove, za vrat im lila vrelu vodu, davala jesti mrtve pijavice, palila tijelo usijanim gvožđem, metala uzdu na žene, da ne piju mlijeka, dok muzu. Jednoj bi djevojci danomice udarila 50—100 šiba, dok najposlije nije umrla ... Posjednici su pošli i dalje: izmišljali su najgroznije muke za omanji nemar. Tako je u jedne posjednice na dvoru bila vučica. Nju su puštali na krivce, a zato, što im je iz rana, što ih je vučica zadala, tekla krv, stavljali su ih na nove muke. Željezom okovane i s lancem oko vrata gonili su ih, da rade. U jednoga je posjednika na dvoru stajala oveća drvena klada. Za nju bi privezali okrivljenike s lancem oko vrata na jedan, dva dana, pače i preko tjedna. Jednu su djevojku na četiri nedjelje bacili u okove, a na nju su objesili komad drva od 30 funti; drugu su na dvije nedjelje sapeli u gvožđe i oko vrata objesili 8 funti težak komad. Jednoj su seljakinji prikovali nogu za kuhinjski stol i tako je držali pet godina. Drugi je seljak bio kroz 4 godine u negve okovan, a morao je usto ići na rabotu; preko noći bi ga privezali u kuhinji za stol s lancem oko vrata. Pokušaji samoubojstva izazivali su nove okrutnosti . . .

I sve se to događalo nesamo na početku 19. vijeka nego i uoči samoga oslobođenja seljaka!

91.

Ukinuće kmetstva u Rusiji.

(Meljgunov, 19. fevralja. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii).

Život je kmetski stajao jedino do toga, da li im je bio posjednik dobar ili opak. A napokon je bilo mnogo onakvih posjednika, koji su zatirali kmeta nametima, ništili ih radom, ne misleći na to, da tako sami sebi čine štetu; gnjeli su ih postupanjem svojim i nasiljem.

A kamo je to dovodilo? Sva je sila seljaka pobjeglo posjednicima, često su se dizali na nasilje njihovo i pače ih ubijali. Takvih se buna, što su ih morali vojnom silom gušiti, brojilo na stotine.

Što je obrazovaniji i napredniji bio seljak, to mu je napokon život bio grozniji.

Mnogo je Rusiji štete nanijelo „krêpostnoe pravo", a možda bi još trebalo dugo čekati, dok bi posjednici svoje volje dali slobodu seljacima, da se nije zbio jedan događaj, težak po domovinu našu, ali od blagotvornih posljedica. On je pokazao, da se jaram ropski s kmeta mora smjesta skinuti.

Strašna se bura nadvila nad Rusijom — rat. Jedanaest su mjeseci junaci ruski branili Sevastopolj, ali je ipak Sevastopolj pao. Vojna je pokazala, kako su slabi redovi ruski, kako li je slab narod, u kojem se blagostanje nekolicine osniva na ropstvu milijuna. Za vrijeme rata umre car Nikola I. Neuspjeh u ratu pokaza jasno svemu obrazovanomu društvu ruskomu, da se ne može dulje održati „krêpostnoe pravo". Rusija bijaše u krajnjoj pogibli, ona stade silom tražiti, da se preuredi država ruska, a prije svega, da se oslobodi seljaštvo.

Bilo je još po starom običaju zabranjeno, da se piše u novinama i časopisima o pitanjima, koja rade o preuređenju Rusije. Zato su od ruke do ruke išli rukopisi, u kojima su se razlagale potrebe državne. I za granicom je Herzen [1]) u

[1]) Aleksandar Herzen rodio se 1812. u Moskvi, umr'o u Parizu 1870. Dva puta osuđen zbog mišljenja svoga ostavi državnu službu i stane se u Moskvi baviti filozofijom i pisanjem. Poslije smrti očeve otide u Njemačku pa onda u Italiju, Francusku i London, gdje je izdavao časopis „Kolokol" (Zvono), u kojem se zauzimao za ukinuće kmetstva i tjelesne kazni.

„*Kolokolu*“ svojem pokazivao put, kojim treba da udare reforme. „Kolokol“ se dobrano širio Rusijom. Između novinara toga vremena došao je do osobitoga ugleda Nikola Gavrilovič Černyševskij i list njegov „*Sovremennik*“.

Mladi car Aleksandar II. namisli pomoći toj potrebi i ukinuti „krêpostnoe pravo“. „Bolje je ukinuti „krêpostno pravo“ ozgo nego čekati vrijeme, kada će se ono odozdo samo po sebi početi ukidati“, reče car u svom govoru god. 1856. moskovskomu plemstvu. Vlada je predložila posjednicima samim, da razmisle o tom pitanju i da izrade ono, što je najkorisnije po njih, a opet da se seljaci oslobode.

Samo se neznatna manjina tih posjednika radosno odazove riječima vladarevim. Većina ne htjede da shvati znamenitost toga događaja, što se spremao; nesamo da nijesu pomagali, već su nasuprot iz svih sila nastojali da spriječe veliko djelo i da konačno rješenje njegovo odgode na što dulje vrijeme. Oni su gledali, da ustraše vladu tim, da je opasno u jedan čas dati slobodu narodu, koji je kroz vijekove privikao, da sluša posjednika svoga. Mnogi su posjednici doduše držali, da se seljaci mogu osloboditi, ali su ipak htjeli sačuvati nešto od one predašnje vlasti svoje nad njima te podati seljaku slobodu, no bez zemlje t. j. turiti seljaka baš u onakve prilike, s kojih je nekad pao u kmetstvo.

Mnoge su se ljute borbe vodile između većine i manjine u različitim komitetima, koji su se uredili zato, da izrade uvjete za oslobođenje. Mnogo su snage i muke utratili oni ljudi, koji su stajali na čelu toga djela, prije nego im je pošlo za rukom, da prodru s naumom svojim i da slome opornost zagovornika kmetstva. Imena generala Rostovceva, ministra Lanskoga, Miljutina, Solovjeva, Samarina, kneza Čerkaskoga i dr. usko su vezana s oslobođenjem seljaštva. Tim je ličnostima pošlo za rukom, te su na svoju stranu privukli velikoga kneza Konstantina Nikolajeviča i veliku kneginju Helenu Pavlovnu, koji su mnogo pridonijeli tomu, te se seljačka reforma ostvarila.

Tako su se složnim trudom izradili uvjeti za oslobođenje; seljaka priznadu slobodnim, posjednik treba da ga obdari zemljom, koju je seljak dužan otkupiti, a sve dotle bit će vezan vršiti neke dužnosti posjedniku na korist. U otkupljivanju priskoči seljaku pomoć blagajnica; davala im zajmove, što su ih seljaci

morali u 49 godina otplatiti. Videći, da je pitanje o slobodi već riješeno i da ga gotovo ništa više ne može ustaviti, većina je posjednika jedino mislila na to, kako bi za se kod otkupa mogla što više novaca istisnuti a dati što manje zemlje.

Manjina je razabirala, da treba unapredak osigurati opstanak seljaku, podijeliti mu dovoljno zemlje, jer je zemlja jedino bogatstvo rataru; ona je razabirala, ako se na zemlju navali previše dužnosti i ako se udari prevelika cijena, da seljak ne će moći ispuniti obveza svojih i da će propasti.

Popuštajući međutim zahtjevima većine, morala se manjina odreći koječega, što je htjela provesti; morala je znatno umanjiti podjelu zemlje prema onomu, kako se prvobitno bilo zamislilo; morala je povećati otkupninu i t. d.

Pored svega toga manjini je u to vrijeme pošlo za rukom, da postigne baš glavno — seljak je dobio slobodu, a ujedno i nezavisnost od posjednika. 19. veljače god. 1861. bijaše proglas oslobođenja potpisan. Brzo raznese brzojav po gradovima i selima ruskim milu vijest o željkovanoj slobodi. Ta se vijest oglasi narodu 5. ožujka.

Veličanstveno prođe taj veliki dan u povijesti ruskoj, kad je prvi put slobodno dahnuo čovjek Rus poslije dugovječne nevolje.

92.

Ustanak milanski

(18.—22. ožujka 1848.).

(Visconti Venosta, Ricordi di gioventù. Cose vedute o sapute[1]). — Voigtländers Quellenbücher: Friedensburg, Aus den italienischen Unabhängigkeitskriegen 1848. bis 1866.).

Na 18. ožujka između 10 i 11 sati ujutru stane se micati silesija naroda, što ga se na „Piazza del Duomo“ zgrnulo, da u zbijenoj povorci krene u Broletto, gdje je bilo sijelo gradske uprave, i da načelnika s ostalim gradskim zastupnicima potakne, neka stanu na čelo narodu i s njim zapute do palače guvernerove, da zatraže reforme.

[1]) Nemajući pri ruci originala priopćujemo po njemačkom prijevodu.

I makne se povorka — nepregledno mnoštvo, poplavi ulice; jekom odjekuje silna buka kao burom uzburkano more.

S tim prvim činom započne se revolucija od pet dana.

Rano ujutru vrati se brat moj Emilio[1]) kući te saopći majci i meni, da će još onoga dana biti velika demonstracija, koja će se možda svršiti kao revolucija. Siromašna majka opomene Emilija, neka bude na oprezu, a oči joj se zaliju suzom . . . Ja sam, dok je Emilio pripovijedao, razmišljao, kako bih se što prije opremio na ratnu. Potajno izađem iz kuće — jer mi je po običaju onoga vremena sve doonda bila sloboda stegnuta — pa brzo kupim dvije nedužne male puške i veliki kalabreski šešir. Zatim pođem kući, uzmem iz kutije kićenu trobojnu kokardu[2]), što ju je meni prije nekoliko dana poklonila moja mala bratučeda; i tajno je prišijem sprijeda na šešir. Tako sam, koliko je do mene, bio spreman za događaje, što su se spremali, a nijesu ni dali dugo čekati na se.

Međutim je već i podne. Čuje se šum, isprva mukao i izdaleka, a onda sve bliže i bliže, te se čini, da potječe od svjetine, što ju je svečani trenutak okupio, te rukama plješte i oduševljeno kliče. Mi i svi naokolo nagrnu na balkone i prozore, koji su se po svim kućama pootvarali. To se primicala demonstracija. Na čelu su joj se vozile kočije nadbiskupa, načelnika i gradskoga vijeća. Krenu vladinoj palači.

Od radoznalosti i želje, da i ja nešto učinim, pođem na ulicu ususret mnoštvu, što se u gustim redovima pomicalo . . . Najednom se začuje prasak — hitac.

Svjetina stane. Najprije se razabere zaglušna buka glasova, ili bolje graja, što je dolazila onamo od vladine palače. Onda počne svjetina kao stravičnim strahom prestravljena uzmicati; ona graja dopiraše bliže, sve se slije u jedan glas: „Na oružje, na oružje!"

Da me svijet ne bi sa sobom povukao, zaklonim se za jedna kućna vrata. Kratko vrijeme izatoga opazim, kako su kod mosta „San Damiano" prevrnuli kola s praznom buradi, što su ondje stajala, i s pravim đavolskim urlanjem podigli barikadu. Zatim čujem zvonjavu zvona sa susjedne crkve „San Damiano", što zovu na bunu; onda stane mukli prasak hitaca, nato klik: „Živjeli

[1]) Kasnije poznati ministar izvanjih posala. [2]) Zelena-bijela-crvena.

mrtvi!" — tako užasno, te mi još danas poslije tolikih godina, kad to pišem, u ušima odjekuje!

Domala bijaše „Via Monforte"[1]) pusta, tik uz kuće potekoh brzo prema crkvi „S. Babilla" do stupa, gdje se počinje „Corso Venezia". Tu sam neko vrijeme stajao, da se naužijem novoga i oduševljenoga pogleda, što ga je podavao svaki prozor, trobojnicama iskićen. To bijahu zastave, što su ih onoga jutra na brzu ruku ponačinili, — zastave fantastične, skrpljene od pokrivača, šalova i svakojakih krpa, samo ako su bile bijele, crvene i zelene. S prozora bacahu gospođe svjetini, što je pljeskanjem odobravala, trobojne kokarde i vrpce . . .

U to je revolucija buknula, svuda su nicale barikade. Na kućna su vrata vukli napolje kola i brzo ih prevrnuli; s prozora se bacali stolovi, stolci, strunjače i raznovrsno pokućstvo; pločnik i hodnike poiskidali, sve jedno na drugo gomilali u grozničavoj žurbi i za čas sve ulice zakrčili barikadama, što su se nablizu jedna za drugom nizale . . .

Sretni i znatni uspjesi, što su ih ustaše četvrtoga dana izvojevali, — uzeće pionirske kasarne i drugih vojarna, gdje je bilo zarobljenika (Austrijanaca), razbudi u većine oduševljenje i čuvstvo sigurnosti, a u drugih razbije očaj i strah . . . Već su unaprijed vidjeli pobjedu, ona je lebdjela nad njima, svi su bili gotovo ludi od uzbuđenja i veselja. Lica su im od napora i probdijenih noći u onoj vrtoglavici borbe i pogibli bila kao iznakažena. Glas im je bio promukao, sve je morila glad, svi su tražili, da se nasite; kriška kruha, što ju je pružao onaj, komu je još preteklo, držala se za poslasticu.

Austrijanci su se prvi dan bilo s neodlučnosti ili u nekoj svijesti svoje vojničke premoći nad nenaoružanim građanstvom dali iznenaditi, te se zato nijesu mogli uzdignuti do odrešite, smione navale. Četvrti je dan boj za njih postao težak, ali prvi i drugi dan mogle bi bile čete snažnim nasrtajem ugušiti revoluciju bez velikih poteškoća, još prije nego se javilo, da se Karlo Albert umiješao. Radecky je odlazak svoj opravdao dobrim razlozima, ali ih je istom poslije našao.

„Navala na vrata", to bijaše misao, to geslo boraca, privremene vlade i odbora za obranu u noći od 4. na 5. dan. Tim bi se raskinuo obruč, koji je opasao grad, a oružani bi narod iz

[1]) Ulica Monforte.

okolice mogao u Milan, a s njim i hrana, što je sve većma ponestajaše . . .

Kako sam čuo, kanili su iznajprije navaliti na „Porta Comasina", ali najposlije prodre osnova, da će provaliti na „Porta Tosa" . . . Oko podne pođoh prema mostu od „Porte Tose". Most između „Piazze Verziere" i ceste, što od „Porte Tose" vodi prema „Corsu", bijaše jakom barikadom utvrđen, a čuvala ga je četa građana . . .

Sve je od vremena do vremena svraćalo pogled prema gore, prema najvećemu obelisku stolne crkve, na kojem stoji kip Djevice; njoj su se Milanci povjeravali kao kućnomu duhu zaštitniku, te su je nazivali Madonina. Ona gleda već mnogo i mnogo godina naše veselje i naše boli; stojeći tako visoko, čini se bliže nebu, gdje će, kako su se Milanci nadali, koju dobru reći za njih. Kad je trećega dana revolucije u rukama njezinim osvanula trobojnica, nije nitko više sumnjao o pobjedi. Iz cijeloga grada jeknu glas slavlja i veselja, kao da je Madonina stala uz nas i Milan uzela pod okrilje svoje! Od vremena do vremena pogledavali su gore, da se uvjere, vije li se još zastava Madoninina.

Podvečer petoga dana zaori napokon klik: „Pobjeda! Pobjeda!" Sve, što je na trgu bilo, poteče i stane se protiskivati prema mostu; sada nijesu više mogle barikade i stražari ustaviti svjetine. Tako sam i ja mogao preko mosta i proturati se do Corsa. Top nije više gruhao, boj se bio još samo kod vrata. Biše uzeta i zapaljena, zatim ih preoteše opet Austrijanci, napokon ih naši ponovo uzeše. I sad ih obavi plamen. Austrijanci se povukoše na utvrde i navale pucati na svijet, što je prema vratima nagrnuo. Prve su kuće „Corsa", što su oko utvrda bile, gorjele, a plamen je sukljao uvis; užas toga prizora uvećavahu međutim poklici pobjede, vika napadača ili strašni jauk ranjenika, da ti se srce kidalo, pa tjeskobni vapaj žena, što su bježale . . .

Kad se noć spustila, a vatra kod „Porte Tose" utrnula, začuje se izdaleka pucnjava; činilo se, da dolazi onamo od kaštela. I odmah izađe zapovijed, da se pomno čuvaju kuće, krovovi, potkrovnice i sjenici, jer se činilo, da se počinje oštrije bombardovanje . . .

Kako sam kasnije saznao, bijaše sav svijet preko noći pod dojmom nijema užasa; svi su se u strahu pitali, je li došao odio ustaša ili prednja straža Piemonteza, da udari na zidine, ili hoće li navaliti vatra i pljačkanje grada. Sve je drhtalo i šutjelo. Pa i zvona nijesu na više mjesta zvonila na obranu. Uto najedamput, poslije 3 sata ujutru, umukne sasvim ona paklenska buka. Nastane grobna tišina, koja te napunjala stravom a potrajala nekoliko sati. Tada izdaleka zaore poklici; činilo se, da se kliče: „Živio!" Tada udare različna zvona zvoniti, ali to ne bijaše zvonjava na ustanak, već poziv na slavu; tada stane na sve strane nova buka, buka glasova ljudi veselih i ljudi svečanim dahom zadahnutih. Dolazila je sve bliže i bliže i odjekivala sve do mene gore[1]). Što se dogodilo? upitam se i poletim, što brže mogoh, na ulicu. Iz sviju kuća navale ljudi isto onamo, a čuo se samo još klik: „Odoše, odoše!". Sve je jedno drugomu ponavljalo veliku novost, sve se grlilo, sve se sa suzama ljubilo. Rastvore se vrata i prozori, — svuda se na prozorima vije trobojnica; mnogi pale svijetla: Odoše! Odoše!

93.

Radecky u Veroni[2]).

(Pisma kćeri njegovoj grofici Frideriki Wenckheim).

(Duhr, Briefe des Feldmarschalls Radetzky an seine Tochter Friedericke. — Voigtländers Quellenbücher: Friedensburg, Aus den italienischen Unabhängigkeitskriegen).

Verona, 13. travnja 1848.

Ti ćeš se, draga moja Miro, začuditi, što od mene odavde dobivaš vijesti, ali ja zahvaljujem Stvoritelju svojemu, ako mi dade, da se još dulje održim ovdje, kamo mi još nijesu stigla nikakva pojačanja ni od jedne ni od druge strane. Dobrovoljačke me čete opkoljuju, a Piemontezi stoje na Minciu i pomažu onima.

[1]) Na krov, gdje je pisac kao dječak stražu stražio. [2]) Radecky se morao iz Milana povući, te je u Veroni očekivao pojačanja.

Sada treba da još na nas dođu „Crociati“[1]), a dolaze iz Toskane i iz kraja rimskoga preko Pada. Ukratko, nevolja je velika, novaca nema, malo hrane, a uvijek u burnoj borbi. To se ne može dugo podnijeti, ali je volja i hrabrost čvrsta. Toliko u hitnji.

Verona, 17. travnja 1848.

Draga moja Miro! Pišem Ti još uvijek odavde, gdje sam se usidrio, dok mi se ne približi Nugent, koji dolazi iz Gorice. Piemonteski kralj stoji na Minciu, dao je Peschieru biti i pozvati; ne usuđuje se još na ravno, da se s nama ogleda, a to mi želimo i tražimo. Ukratko, duh je četa izvrstan, i mi jedva čekamo čas, da odlučan udarac izvedemo. A očekujemo onamo od Pada Toskance i drugu fukaru. Seljaci su još uvijek bez prestanka protiv nas uzrujani; ipak ne očajavam, te mi ne bi Venecije opet pokorili . . .

Verona, 23. travnja 1848.

Ja sam, draga Miro, još ovdje, peckaju me sa svih strana, napastuju me, a muči me briga oko hrane svake ruke za moje dobre čete; okružen izdajicama svake vrste, zaokupljen vrlo opreznim neprijateljem, očekujem Nugenta, koji vrlo oprezno napreduje — to je moj položaj.

Naše u Milanu ostavljene stvari prodala je provizorna vlada na javnoj dražbi . . . Naše talijanske čete, što ih još imamo, nama su velika smutnja i zapreka . . .

Verona, 27. travnja 1848.

Pišem Ti, draga Miro, još uvijek odavle, jer sam preslab, da operušam Karla Alberta za vjerolomstvo njegovo. S pomoću Božjom nadam se, da ću to još postići. Izgubio sam 10.860 momaka, što su se odmetnuli, i 13.000, što su od vojske odvojeni bili; osim toga imam 306 mrtvih i 700 ranjenih, 6 mrtvih i 18 ranjenih časnika, 360 časnika, što su od vojske odvojeni, dva časnika, za koje je dokazano da su uskočili.

[1]) Krstaši.

Nadvojvoda Albreht, Vilhelm, Leopold, Ernst, Sigmund već su ovdje, a sjutra dolazi i nasljednik prijestola[1]). Nugent je pokorio Friaul, Tirolci su na oružju i sjedinjuju se sa mnom. Toskanci, Rimljani, Modenjani i Parmanci su s onu stranu Pada prema Mantui, Piemontezi su se čvrsto opkopali na Minciu . . . Toliko u hitnji.

Verona, 7. svibnja 1848.

Jučer su me, draga Miro, napali s velikom premoći. Nebesa su mi udijelila potpunu pobjedu, šteta je samo, što sam imao premalo četa, da bih se pobjedom mogao dokraja okoristiti. Nugent se još nije sa mnom sjedinio, zato moram ovdje šutjeti i čekati dolazak njegov. To mi je položaj.

General Salis nam je ranjen, obrstar Potornay izgubio je desnu ruku, 1 stožerni časnik i 8 časnika je palo, 300 ranjeno —; još danas moram poslati nova kola, da dovezu ranjene Piemonteze, bojište je pokrito mrtvima, čete su oduševljene . . .

Verona, 9. svibnja 1848.

. . . Čovjek je stvoren, da radi, a svemogućnost me Božja ne zapušta; to osjećam jasno na sebi, jer imajući neprijatelja pred sobom i odasvud okružen izdajicama i ubicama, držim se ipak s malom četom svojom dobro i, mogao bih reći, na zadovoljstvo . . .

Nugent, koga su poslali da mi pomogne, gubi se u manjim okršajima i ne dolazi naprijed, a to bi me moglo nagnati u očaj, da se ne uzdam u pomoć Božju.

[1]) Franjo Josip.

94.

Oprosna audiencija generala Govone[1]) u Bismarcka.

(Uoči prusko-talijanskoga rata protiv Austrije god. 1866.).

(U. Govone, Il generale Giuseppe Govone. — Voigtländers Quellenbücher, Aus den italienischen Unabhängigkeitskriegen 1848 bis 1866.).

General Govone ministru predsjedniku generalu Alfonzu La Marmora.

Berlin, 8. lipnja 1866.

Preuzvišenosti! Pošto sam prije povratka svoga u Italiju zatražio u grofa Bismarcka oprosnu audienciju, primi me ministar predsjednik juče naveče u 9 sati u vrtu ministarstva i zadrža kod sebe do 10 sati. Navijestih mu skori dolazak obrstara Aveta, vrlo cijenjenoga časnika talijanske vojske, što ga je kralj odabrao, da se pridruži vojsci pruskoj, ako dođe do rata. Još dodah, da ne mogu dolaska njegova dočekati i lično ga predstaviti, jer su događaji danomice zamršeniji. Grof Bismarck odgovori: „Tko će fitilj primaći bačvi s barutom, — Pruska ili Italija?“ Upitah ministra predsjednika, da li je podobro poznato, kako je odgovor austrijski na prijedlog o kongresu sastavljen i da li je na taj odgovor vlada pruska nešto novo odredila o sudjelovanju na konferenciji i da li se on, grof Bismarck, okanio toga, da ide u Pariz. Ministar predsjednik mi odgovori: „Držim, da odgovor austrijski dobro poznam; on otklanja svako raspravljanje, koje bi dovelo do promjene posjeda stranaka[2]). Budući da se prema tomu ne može raspravljati ni o napuštanju Venecije ni vojvodinâ na Labi[3]), to je konferencija beskorisna. Uostalom očekujemo, da ćemo sjutra službeno saznati austrijski tekst i prema tomu ćemo se odlučiti. Nadamo se, da će Francuska iz odgovora toga, po posljednjim koracima Austrije, koja

[1]) Govone je boravio u Berlinu, da svrši prusko-talijanski ugovor. I ovaj odlomak priopćujemo po njemačkom prijevodu, kad nijesmo imali originala. [2]) Austrija je primila poziv Napoleonov za kongres jedino pod pogodbom, da ne smije biti govora ni o kakovom povećanju posjeda stranaka, što se pru. Po tom je postao kongres suvišan. [3]) Schleswig i Holstein.

iznosi pitanje o vojvodinama na Labi pred sud „Bundestaga“ i vrijeđa ugovor gasteinski, razabrati stalnu odluku Austrije, da se kani svakomu mirovnomu dogovoru ukloniti i da ne će pokušati, da produlji beskorisne i po nas štetne pregovore. To držanje Francuske bilo bi dokaz lojalnoga mišljenja njezina prema nama; radi li drukčije, a ono bi u nas namjere njezine morale pobuditi sumnju. Samo bi zbog jedne stvari želio ići u Pariz. Ja bih naime rado s carem govorio, da vidim onu najveću mjeru popuštanja, što je on od nas traži za Francusku“. Upitah, ima li s onu stranu Rajne iole zemlje, koja bi se glasujući uneke bar htjela izjaviti za sjedinjenje s Francuskom? Grof Bismarck odgovori: „Ne! Sami agenti francuski, što su obašli zemlju, da ispitaju mišljenje, izvješćuju jednoglasno, da se ne bi moglo upriličiti takvo glasovanje, a ne bi bilo sasvim izopačeno. Nitko ne ljubi svoju vladu ili porodicu, koja zemljom vlada, ali svi su Nijemci i vole ostati Nijemci; tako ostaje samo, da se Francuska naknadi francuskim dijelovima Belgije i Švajcarske“. Odgovorih, da je to vanredno teško; kad se već ništa ne može načiniti s mišljenjem puka, a ono bi se možda moglo uzeti koje drugo načelo, na pr. prirodne granice. Nadovezah, da tim nijesam smjerao na cijelu obalu ranjsku. I upitah, nema li možda koje druge zemljopisne crte, koja bi Francuskoj u prilog bila? Grof Bismarck odvrati: „Jest! To bi bila Mosela. Ja sam“, nadoda, „kud i kamo manje Nijemac nego Prus, i ja se ne bih ustručavao potpisati odstup cijele zemlje između Rajne i Mosele Francuskoj: falački, oldenburški kraj i nešto pruske zemlje, ali kralj bi se utjecajem kraljice, koja nije Pruskinja, najodrešitije ustručavao, te bi se na takvu odluku dao samo u krajnjem slučaju, kad bi se naime o tom radilo, da ili sve izgubi ili sve dobije. A u svakom bi slučaju, da se kralj može pridobiti za kakav ovakav sporazum Francuskoj na korist, bila prijeka potreba saznati za *minimum* francuskih zahtjeva. Jer kad bi se radilo o cijeloj lijevoj obali ranjskoj s Mainzom, Coblenzom i Cölnom, onda bi bolje bilo, da se s Austrijom nagodimo i odreknemo vojvodina na Labi i mnogih drugih stvari.

„Ali“ prihvatih, „s Austrijom nema drugoga sporazuma do kapitulacije; ta u prijepornim se pitanjima radi o vašem životnom interesu, o vašoj budućnosti, za koju nema cjenjkanja“. — „Jest, tako je“, odvrati Bismarck, „ali javno bi mnijenje u Njemačkoj

oprostilo kralju tu kapitulaciju, kad bi je mogla opravdati pomisao, da se nijedna njemačka zemlja ne će prepustiti tuđoj vlasti". Tada pridometne još to, da kralj još nije izgubio nade, da će se očuvati mir; on je u posljednje vrijeme dao potajno s Austrijom pregovarati o sporazumu, i to bez njegova — Bismarckova znanja. „Sva je sreća", misli, „što je tim pregovorima suđeno bilo, da se razbiju, pa će tako kralj sigurnije doći do uvjerenja, da se i mimo njegovu ličnost ne može dospjeti do prikladne nagodbe s Austrijom. U taj se čas još desi vojvoda . . . (imena nijesam tu razumio), nećak kraljev, u Dresdenu, da raspravlja o miru. Pa čim stiže prijedlog za parisku konferenciju, ostade kralj kod toga, da se odlazak garde iz Berlina odgodi kao znak iskrene čežnje njegove za mirom. Danas smo još ja i generali morali sve i sva činiti, da kralja nagovorimo, neka digne gardu. On se naljuti, ali najposlije popusti, te će tako sjutra garda na put". — „A ranjski vojni zborovi?" upitah. — „Oni su — ima tri dana — na granici saskoj", odgovori ministar predsjednik.

Nato svrne opet Bismarck na pitanje, s kojim smo razgovor naš započeli, — tko će naime od nas, Italija ili Pruska započeti neprijateljstvo? Bit će mu, kaže, vrlo teško nagovoriti kralja, da napadne; kralj se zbog vjere koleba, što više — sujevjerni ga strah odvraća, da ne navali na se odgovornost za rat evropski; no međutim bi izgubili vremena, Austrija i države drugoga reda mogle bi oružanje svoje dovršiti, a izgledi za uspjeh umanjili bi se za Prusku. Ali i interesi Italije došli bi ovako u opasnost, kad bi pobjeda dopala Austriju. „Italija", nastavi, „može lako započeti rat, u potrebi može udesiti, te će je koji mu drago vojnički odio hrvatski izazvati. A može biti sigurna, da ćemo mi drugi dan prijeći granicu". Nato odgovorih, da je Italija u veoma škakljivu položaju. Ona je u Parizu u punoj sjednici zakonodavne skupštine poručila, da ne će nipošto biti ona, koja će napasti, pa je onda tu poruku svakojako ponavljala. Italija mora uvelike paziti na javno mnijenje Francuske i mora se čuvati, da ne otešča ili ne učini nemogućim prijateljsko djelovanje cara Napoleona njoj u prilog, kad bi kakvom nesmotrenošću baš to javno mnijenje, koje cara vodi, okrenula protiv sebe.

Pa što se manje u nekojim stranama Evrope pozna pravi, uređeni red u Italiji i neograničena vlast, što je ima vlada u unutrašnjosti zemlje pa upravo tako nad vojskom i nad samim dobrovoljcima, to manje treba Italija da pokaže Evropi mudrost i umjeranost svoju.

Grof se Bismarck još dulje vremena zadržao kod te točke pa me je molio, da o tom govorim s kraljem i Vašom preuzvišenosti, da bi se, kad bi mi prvi započeli rat, kralj Vilhelm odlučio napustiti svoje otezanje, koje dolazi baš u dobar čas neprijatelju, osobito sada, gdje su se sve države drugoga reda izjavile za Austriju ili će sada poslije toga učiniti. Obećah mu, da ću javiti želje njegove, ipak mu nijesam obećao ništa, kao da bi se one mogle ispuniti, nato je on razgovor završio, rekavši, čim se kralj odluči na ofenzivu, da će on brzojaviti to — i to po različitim linijama — u Firenzu. Vojničko se držanje Austrije, pridometne, ograničuje zasad samo na obranu i čekanje i ne sluti na skoru ofenzivu.

To je ukratko posljednji razgovor moj s Bismarckom, a meni se čini, da će sve uraditi, samo da se stvari pospješe i da dođe do skoroga sukoba . . .

95.

Tegetthoffov službeni izvještaj o viškom boju god. 1866.

(Kuničić, Viški boj).

U Fažanskom pristaništu, 22. srpnja 1866.

Uslobođujem se podastrijeti kratak izvještaj o viškom boju 20. tekućega srpnja.

Ne mogu potanko izvijestiti, dok ne primim izvještaj svakoga broda. Brzojavi, koji mi stigoše od c. kr. vrhovnoga zapovjedništva u Zadru dne 19. srpnja i javiše bombardovanje Visa po talijanskom brodovlju, uvjeriše me, da neprijatelj ne namjerava, da me odmami iz Fažana, eda bi bio slobodan u sjevernom zalivu Adrije, već hoće da osvoji ostrvo.

Zato odoh istoga dana o podne s brodovljem put Visa. Dne 20. oko 7 sati javiše straže, da vide mnogo parobroda, ali nam ih domala ote ispred očiju bura sa sjeverozapada. Struja bijaše tako jaka, da su oklopnjače II. razr. i fregatne oklopnjače morale

pozatvarati vratašca. Kako smo se približavali ostrvu, koje nas je s juga branilo od mora, jenjavao je vjetar, te su se uzburkani valovi uneke staložili, i oko deset sati umiri se opet nebo. Tako ugledasmo neprijatelja ispod Visa, u dva odjela, koja su — rekao bih — nastojala da se združe. Kako nam ustvrdiše zarobljenici, bijahu drvene neprijateljske fregateončas pod Komižom, da ukrcaju momčad, koja se bila iskrcala. Neprijatelj je onoga dana kanio, da juriša sa svom silom na Vis; stoga je trebalo, da iskrca momčad pod Komižom i u Rukavcu, a oklopnjače s ostalim brodovljem navalile bi na tvrđave grada Visa. Zapovjednik talijanskoga brodovlja admiral Persano bijaše na vrijeme obaviješten o izlazu c. kr. brodovlja iz Fažana. Iz nekoga mjesta istarske obale javiše u Brindizi naš odlazak, a otuda priopćiše vijest pomoću brza parobroda[1]). Tako je lako shvatiti kret neprijateljskoga brodovlja i združenje onoga, što je bilo pod Visom, s onim pod Komižom.

Malo kasnije pokaza se neprijatelj smjerom put sjeverozapada, a vodio ga jaki odio oklopnjača.

Približismo se s velikom brzinom, a jedva da dadem pripravljeni znak: „Treba da pobijedimo!" — te se požurih da dadem shodne naredbe.

Položaj austrijskoga brodovlja bijaše ovaj. Po vrsti brodovlja razdijelismo se na troje: prvi dio — oklopnjače, drugi — drveni teški brodovi, a treći dio — drveni laki. Svi odjeli bijahu postavljeni smjerom jedan za drugim, a vođe im bijahu oklopnjače na vanjskom uglu.

Odmah naredih, da se približe odjeli i brodovi, da se brodovi priprave na boj i da pojačaju paru. Podigoh znakove: „Navalite na neprijatelja i podušite ga!" U taj čas počne se neprijateljska povorka križati pred povorkom brodovlja; i njezin vođa, oklopnjača P r i n c i p e C a r i g n a n o s contre-admiralom Vaccom na brodu, poče sipati vatru, ali dosta slabo. Bližnji austrijski brodovi odvratiše mu, te za tren nasta opća pucnjava. Odmah zatim presjekoše oklopnjače sardinsku povorku. Tada se razvije opća borba. Neprijateljske oklopnjače, smještene iza povorke, koju presjekosmo, navališe put sjevera. Time zaprijeti pogibao momu drvenom odjelu, te i ja uputih oklopnjače put sjevera, da oslobode drvene brodove

[1]) Talijanska je mornarica austrijsku prije opazila nego austrijska talijansku.

i da se tako nađu pod prekrižanom vatrom neprijateljskih oklopnjača, koje su odijeljene od većega tijela. Drveni brodovi proslijediše svoj put i presjekoše sred fregatnih oklopnjača, te se ogledaše s neprijateljskim oklopnjačama — toliko fregate, koliko topovnice.

Brod linijaš K a i s e r, admiralski brod II. odjela, komodor Petz, zaokupe kod toga četiri oklopnjače najedamput. Komodore Petz ne počeka, već nasuka jednu od fregatnih oklopnjača, a međutim izbacivaše iz svih bokova združenu vatru tako, da stavljaše na kušnju toliko srčanost, koliko ustrajnost svoje momčadi. U vrijeme kreševa slomiše mu jambor od trinketa, dimnjak stroja i naniješe mu mnogo štete na krovu. U isto doba grozila mu pogibao jake vatre. Slomljeni jambor bijaše legao na dimnjak.

Junaštvom družine presiječe komodor put sebi i svomu odjelu između pretežnoga neprijatelja.

Pomještaj bijaše uvijek općenit. Teško je, da označiš osobitost, jer brodovi jureći naprijed sa svom silom, teško raspoznavahu prijatelja od neprijatelja, premda je na obje strane bila dignuta svečana zastava. Na sreću bijahu sve neprijateljske oklopnjače obojene pepeljastom bojom. Jedino odio drvenoga brodovlja neprijateljskoga bijaše dosta razvrstan pod viškim krajem, jedreći pravcem sjeverozapada, i sipaše vatru prigodice iz svih bokova na c. k. brodove, koji su prolazili.

U tom općem lovu pođe za rukom vrsnomu i valjanomu zapovjedniku moga broda N a d v o j v o d e F e r d i n a n d a M a k s a barunu S t e r n e c k u da nasadi u po sata tri oklopnjače i da ih veoma ošteti. Jednoj bi otrgnuta zastava, a treća *Re d' Italia* jedna od najvećih u svemu brodovlju, potonu za dva časa sa 600 ljudi. Morali smo se nažalost okaniti svakoga pokušaja, da spasemo momčad lađe Re d'Italia, koja je plivala, jer je zbog juriša sa svih strana trebala brza pomoć nama samima, da se obranimo.

Za te borbe na obje strane zapališe naši jednu oklopnjaču, a neprijateljske oklopnjače rekao bih, da se sakupljaju, da je uzmu sa sobom i zaklone. Tada zapovjedih svojima, da se također združe i da opet sastave tri reda u sjeverozapadnom pravcu tako, da oklopnjače zaklone odio drvenoga brodovlja. Međutim bijaše naređeno parnjači E l i s a b e t h, bude li potrebno, neka priteče u pomoć K a i s e r u, koji je mnogo pretrpio.

Sardinsko se brodovlje sakupi na svom uzmaku 3—4 milje daleko i zaputi pravcem, da preuzme oklopnjaču, koja se bila zapalila. To mu pođe za rukom, jer je u oklopnjači još radio stroj.

Poslije nekoliko hitaca iz topova krene neprijatelj put zapada. Tako se svrši boj, koji je trajao od 10 sati i ³/₄ dopodne do 2 sata popodne.

Tako se postigao moj cilj, i Vis bi oslobođen.

U 2 sata i 30 odleti u zrak oklopnjača, koja se zapalila bila. Po kazivanju zarobljenika bijaše to *Palestro* ili *Principe Carignano;* svakako brod s 10 ili 12 topova na boku. Ja nijesam pošao za neprijateljem, jer bi to bilo bez uspjeha, već krenuh put viške luke Sv. Jurja. Nijesam ostao obnoć na moru, jer bih beskorisno trošio ugljen i drugo, a toga se valjalo čuvati, jer ga u Visu nema ni toliko, da bi se svatko njim opskrbio. A međutim, stojeći u luci, mogao sam obaviti slučajne popravke, i tako je brodovlje na okupu i vazda spravno, da se sukobi sa svom snagom neprijateljâ, ako bi se sjutra vratili . . .

Teško ranjene iskrcasmo, a one, koje smo mogli prenijeti, otpremismo u Spljet i u Zadar. Mrtve smo pokopali uz vojničke počasti.

Međutim bijaše noću i danju neprestano nekoliko brodova na moru kao straža. Topovnici Dalmati i parnjači Elizabeth bijaše naređeno, da traže po bojištu i okolo obale, ne bi li našli kojega utopljenika s neprijateljske oklopnjače.

Na dan boja navečer još se s Huma vidjelo neprijateljsko brodovlje, ali ga ujutru 21. nestade.

Budući da ne bijaše više traga neprijatelju, te rekao bih, da se više ne usuđuje na Vis, i budući da je Kaiser popravio dimnjak, izađoh opet, da zauzmem prijašnje mjesto u fažanskom pristaništu, jer mi je to najzgodnije mjesto za vojevanje.

Mislilo se, da je neprijatelj u prvom sukobu imao 12 velikih oklopnjača, a u svemu 27—30 brodova. Ali po kazivanju momčadi potopljenoga *Re d'Italia*, koja se spasla na viškim obalama, bijaše 12 neprijateljskih oklopnjača — među njima i *Affondatore* —, 3 broda lako oklopljena, 8 fregata, 6 parnjača i 3 broda za prijevoz: u svem 32 broda. Topništvo neprijateljskoga brodovlja, sudeći po riječima pomenutih zarobljenika i po zrnima, što su nađena u raznim krajevima viškoga otoka, i po tragovima, što su od njih ostajali po brodovima, bijaše sastavljeno od topova vrlo

velikoga zjala i najnovijega sustava. Nađeno je zrna od 80—300 librica. Rekao bih, da je *Affondatore* imao na brodu komada od 600.

Ja sam osjećao dužnost, da izrečem zahvalnost i harnost svoju cijeloj vojsci bez izuzetka, i to odmah na svršetku boja. Zapovjednici, časnici i momčad izvršiše dužnost svoju. Oni su se požrtvovno, ustrajno i mirno borili: to će im najposlije i neprijatelji priznati. Njihov trud zaslužuje to veću hvalu, kad se pomisli, da su istom brodovi nedavno opremljeni; a za neke su tek tri nedjelje prošle od dana, kad su opremljeni, do dana bitke. Treba i to pomenuti, da su srnuli u boj s uvjerenjem, da im je boj biti s neprijateljem, koji je materijalno mnogo jači, te jedino duševna snaga i mornarska vještina mogu da izjednače to nadbijanje silâ.

Vilhelm Tegetthoff,
c. k. contre-admiral.

96.

Iz „praškoga mira[1]“.

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

U ime presvetoga i nerazdjeljivoga Trojstva!

Njegovo Veličanstvo kralj pruski i Njegovo Veličanstvo car austrijski, potaknuti željom, da zemljama Svojim vrate blagodati mira, odlučili su da preliminare mira, što su ih u Mikulovu 26. srpnja 1866. potpisali, pretvore u stalan ugovor mira . . .

Članak 2. Da bi se proveo čl. 6. preliminarâ mira, što su se 26. srpnja ove godine u Mikulovu utanačili, a ono, jer je Njeg. Veličanstvo car francuski po svom poslaniku, koji je kod Njeg. Veličanstva kralja pruskoga ovjerovljen, službeno dao u Mikulovu 29. srpnja *ejusdem*[2]) izjaviti: *„qu'en ce qui concerne le Gouvernement de l' Empereur, la Vénétie est acquise à l' Italie pour lui être remise à la paix“* [3]), — pridružuje se Njeg. Veličanstvo car austrijski također sa Svoje strane toj izjavi i daje svoju privolju za sjedinjenje Lombardsko-mletačke kraljevine s kraljevinom Italijom bez druge teške pogodbe osim likvidiranja onih dugova, za koje će se priznati da terete odstupljene zemlje, sasvim prema ugovoru u Zürichu[4]).

[1]) Mir imade 14 članaka. [2]) Iste t. j. ove godine. [3]) Što se tiče vlade careve, Veneciju je dobila Italija, da bude privedena miru. [4]) U Zürichu je god. 1859. Austrija odstupila Italiji Lombardiju.

Čl. 4. Njegovo Veličanstvo car austrijski priznaje ukinuće dosadašnjega njemačkoga saveza i daje privolju svoju za novo uređenje Njemačke bez sudjelovanja carstva austrijskoga. Jednako obećaje Njeg. Veličanstvo, da će priznati užu vezu savezničku, što će je Njeg. Veličanstvo kralj pruski zasnovati crti rijeke Majne na sjever, te pristaje na to, da države njemačke, što se steru toj crti na jug, stupe u savez; narodna se veza njegova sa savezom sjevernim prepušta bližemu sporazumu jednih i drugih, a imat će svoj nacionalno nezavisni opstanak.

Čl. 5. Njegovo Veličanstvo car austrijski prenosi na Njeg. Veličanstvo kralja pruskoga sva Svoja prava na vojvodine Holstein i Schleswig, što ih je mirom u Beču 30. listopada 1864.[1]) stekao, s naputkom, da se stanovništvo sjevernoga Schleswiga prepusti Danskoj, ako bi oni slobodnim glasovanjem izrazili tu želju.

Čl. 6. Na želju Njegova Veličanstva cara austrijskoga izjavljuje Njeg. Veličanstvo kralj pruski, da je spreman kod budućih promjena u Njemačkoj ostaviti u dojakošnjem opsegu njedućih promjena...

Naprotiv obećaje Njegovo Veličanstvo car austrijski, da će priznati nove uredbe i one teritorijalne promjene, što će ih Njegovo Veličanstvo kralj pruski u sjevernoj Njemačkoj provesti.

Čl. 11. Njegovo Veličanstvo car austrijski obvezuje se, da će za pokriće jednoga dijela troškova, što su za Prusku zbog rata narasli, Njeg. Veličanstvu kralju pruskomu isplatiti svotu od 40 milijuna pruskih talira. Neka se ipak od te svote u gotovu odbije iznos ratnih troškova, što ih je Njegovo Veličanstvo car austrijski po čl. 12. pomenutoga mira bečkoga od 30. listopada g. 1864. imalo tražiti od vojvodine Schleswiga i Holsteina, i to 15 milijuna pruskih talira i još 5 milijuna pruskih talira kao naknada za to, što će se pruska vojska do zaključka mira slobodno opskrbljivati u posjednutim zemljama austrijskim.

[1]) U ratu s Danskom.

97.

Emski brzojavi.

(Bismarck, Gedanken und Erinnerungen. — Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

Ems, 13. srpnja 1870.

I.[1])

Njegovo mi Veličanstvo piše:

„Grof Benedetti[2]) uhvati me na šetalištu i najposlije, baš namećući se, zatraži od mene, neka ga ovlastim, da smjesta brzojavi[3]), da se za svu budućnost obvezujem, da ne ću nikada više dati privolje svoje, ako bi se Hohenzollernci vratili na svoju kandidaturu. Ja ga najposlije nešto ozbiljno odbijem, da se *à tout jamais* takove obveze niti smiju niti mogu preuzimati. Rekao sam mu dakako, da nijesam još ništa doznao; a jer je on preko Pariza i Madrida prije obaviješten nego ja, to će zacijelo razabrati, da je vlada moja opet izvan igre“.

Poslije dobi Njegovo Veličanstvo pismo od kneza[4]). Budući da je Njeg. Veličanstvo grofu Benedettiju reklo, da iščekuje vijest od kneza, to je Ono s obzirom na gornji zahtjev odlučilo na prijedlog Eulenburga i moj, da grofa Benedettija ne će više primiti, već mu samo po jednom pobočniku poručiti, da je Njegovo Veličanstvo dobilo od kneza potvrdu vijesti, koju je Benedetti već iz Pariza imao, i da poslaniku nema više ništa reći.

Njegovo Veličanstvo pušta Vašoj Preuzvišenosti na volju, da li bi se novi zahtjev Benedettijev i otklon njegov odmah saopćio i našemu poslaniku i novinama.

Pot. *Abeken.*

[1]) To je brzojav, što ga je na zapovijed kralja Vilhelma I. legationsrat Abeken pregledao, potpisao i u Berlin otpravio. [2]) Francuski poslanik. [3]) U Pariz. [4]) Antuna Hohenzollerna, oca princa Leopolda, kandidata za prijesto španjolski.

II.[1])

Poslije kako su vijesti o odreknuću princa nasljednika od Hohenzollerna službeno bile saopćene carskoj vladi francuskoj od kraljevske vlade španjolske, zatražio je francuski poslanik u Emsu od Njegova Veličanstva kralja još i to, neka ga ovlasti, da smije brzojaviti u Pariz, da se Njegovo Veličanstvo kralj za cijelu budućnost obvezuje, da ne će nikada više dati privolje svoje, ako bi se Hohenzollernci na kandidaturu svoju opet povratili. Nato Njegovo Veličanstvo kralj nije htjelo francuskoga poslanika više primiti, već je njemu po pobočniku, koji je bio u službi, dalo reći, da Njegovo Veličanstvo nema više ništa da saopći.

98.

Proglašenje francuske republike u rujnu 1870.

Francuzi!

Narod je pretekao komoru, koja je oklijevala. Da bi se domovina iz pogibli spasla, zahtijevao je narod republiku.

On je vrgao zastupnike svoje ne na vladu nego u pogibao.

Republika je svladala provalu od godine 1792., republika je proglašena.

Revolucija je učinjena u ime prava, u ime općega dobra.

Građani, čuvajte grad, koji Vam je povjeren; sjutra ćete biti s vojskom osvetnici domovine!

Emanuel Arago, Crémieux, Dorian, Jules Favre, Jules Ferry, Guyot-Montpayroux, Léon Gambetta, Garnier-Pagès, Magnin, Ordinaire, A. Tachard, E. Pelletan, Ernest Picard, Jules Simon.

---

[1]) To je „koncentrirana redakcija“, kako ju je Bismark u nazočnosti Moltkeovoj i Roonovoj preuredio iz one pod I. i objelodanio. Za nju je Moltke rekao: „Tako zvuči drukčije; prije je zvučila kao chamade (na uzmak), sad kao fanfara u odgovoru na izazivanje“. Tako je Bismarck izazvao francusko-njemački rat.

99.

Ustav njemačkoga carstva

(od 16. travnja 1871.).

(Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit).

Njegovo Veličanstvo kralj pruski u ime sjeveronjemačkoga saveza, Njegovo Veličanstvo kralj bavarski, Njegovo Veličanstvo kralj würtemberški, Njegova kraljevska visost veliki vojvoda badenski i Njegova kr. visost veliki vojvoda hessenski i na Rajni za dijelove velike vojvodine, što su Majni na jugu, sklapaju vječni savez na obranu saveznoga zemljišta i na obranu prava, koje vrijedi u njemu pa tako i za unapređivanje blagostanja naroda njemačkoga. Taj će se savez zvati Njemačka država, a imat će ovaj ustav:

I. Savezno područje.

Čl. 1. Savezno područje čine država Pruska s Lauenburgom, Bavarska, Saska, Würtemberg, Baden, Hessen, Mecklenburg-Schwerin, Sachsen-Weimar, Mecklenburg-Strelitz, Oldenburg, Braunschweig, Sachsen-Meiningen, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Koburg-Gotha, Anhalt, Schwarzburg-Rudolfstadt, Schwarzburg-Sondershausen, Waldeck, Reuss-starija grana, Reuss-mlađa grana, Schaumburg-Lippe, Lippe, Lübeck, Bremen i Hamburg.

II. Državno zakonodavstvo.

Čl. 2. U području saveznom vrši država pravo zakonodavstva prema naputku ovoga ustava i to tako, da državni zakoni stoje nad zemaljskim zakonima . . .

Čl. 3. U čitavoj je državi jedno državljanstvo, te potom treba pripadnika (podanika, državljanina) svake savezne države u svakoj drugoj saveznoj državi držati za domaćega i prema tome treba mu dopustiti, da se stalno nastani, radi obrt, dobiva javne službe, stječe zemlje, postigne državljanstvo i uživa druga građanska prava pod istim uvjetima, kao što i domaći, i da se i s njim jednako, kao što i s onim, postupa u poslu pravnom, progonio se on ili tražio obranu.

*

Čl. 5. Državno zakonodavstvo vrši savezno vijeće (Bundesrat) i državni sabor. Za državni se zakon traži i dostaje, da se u zaključcima većina obiju skupština slaže.

III. Savezno vijeće.

Čl, 6. Savezno vijeće sastoji od zastupnika saveznih članova . . .[1]).

Čl. 7. Savezno vijeće odlučuje: 1. o prijedlozima, koje valja iznijeti pred državni sabor, i o zaključcima, što ih je on stvorio; 2. o općim upravnim odredbama i uredbama, koje su potrebne za izvršenje državnih zakona, koliko nije državnim zakonom drugo što određeno; 3. o nedostacima, što će se pokazati kod izvršivanja državnih zakona ili sprijed pomenutih odredaba ili uredaba.

Čl. 9. Svaki član saveznoga vijeća ima pravo doći u državni sabor, i njega treba svagda na zahtjev njegov saslušati, da uzmogne nazore svoje vlade zastupati, pa i onda, ako ih većina saveznoga vijeća nije prihvatila.

IV. Predsjedništvo.

Čl. 11. Na čelu savezu je kralj pruski, on ima naslov „njemački car". Caru je zastupati državu po međunarodnom pravu, u ime države navješćivati rat, sklapati mir, saveze i druge ugovore u stranim državama, opunovlastiti i primati poslanike.

Čl. 15. Predsjedništvo u saveznom vijeću i vođenju poslova obavlja državni kancelar, kojega će car imenovati . . .

V. Državni sabor.

Čl. 20. Državni se sabor sastavlja na osnovu općega i izravnoga izbora s tajnim glasovanjem.

Čl. 29. Članovi su državnoga sabora zastupnici cjelokupnoga naroda te nijesu vezani na naloge i naputke.

VI. Carina i trgovina.

Čl. 33. Njemačka sačinjava jedno carinsko i trgovačko područje, zajedničkom carinskom granicom zaokruženo . . .

[1]) Svih glasova u saveznom vijeću ima 41. Pruska ima 17 glasova, Bavarska 6, Saska i Würtemberg po 4, Baden i Hessen po 3, Meklenburg-Schwerin i Braunschweig po 2, ostali članovi po 1 glas. Od 1911. je i Elsass-Lothringen savezna država sa 3 glasa.

Sve stvari, što su u kojoj državi u slobodnom prometu, mogu se uvoziti u svaku drugu saveznu državu pa se u ovoj smije od njih samo toliko carine tražiti, koliko se tu plaća za jednake domaće proizvode.

VII. Željeznice.

Čl. 41. Željeznice, za koje se drži da su potrebne za obranu Njemačke ili za zajednički promet, mogu se po državnom zakonu i mimo prigovor saveznih članova, kojima željeznice presijecaju područje, bez povrede zemaljskoga prava onih zemalja na račun države graditi ili dopustiti poduzetnicima gradnju i dati pravo eksproprijacije.

VIII. Pošta i brzojav.

Čl. 48. Pošte i brzojavi uredit će se i upravljati za cijelo područje države njemačke kao jedinstveni državni prometni uredi[1]).

IX. Mornarica i brodarstvo.

Čl. 53. Državna ratna mornarica jest jedna a pod zapovjedništvom carevim . . .

Čl. 54. Trgovački brodovi sviju saveznih država sačinjavaju jednu trgovačku mornaricu.

XI. Državna vojska.

Čl. 57. Svaki je Nijemac dužan služiti u vojsci pa ga u poslu te dužnosti ne može nitko zamjenjivati.

Čl. 63. Sva kolika državna kopnena sila sačinjava jednu vojsku, koja u ratu i u miru stoji pod zapovjedništvom carevim.

XII. Državne financije.

Čl. 70. Za pokriće svih zajedničkih troškova služi ponajprije višak od prošle godine, ako ga je bilo, pa tako i dohoci od carine zajedničke potrošarine pa od pošta i brzojava. Koliko se oni tim dohocima ne bi pokrili, treba ih, dok se ne uvede državni porez, namicati prinosima, što će ih davati savezne države prema broju svoga pučanstva, a raspisat će ih državni kancelar u onoj mjeri, koliko već ište proračun.

[1]) Osim u Bavarskoj i Würtembergu.

100.

Iz „Berlinskog ugovora".

U ime Boga svemogućega!

Njegovo Veličanstvo car njemački i kralj pruski, Njegovo Veličanstvo car austrijski, kralj češki i apostolski kralj ugarski, predsjednik Francuske republike, Njezino Veličanstvo kraljica Velike Britanije i Irske, carica Indije, Njegovo Veličanstvo car svih Rusa i njegovo Veličanstvo car osmanski, oduševljeni željom, da urede u smislu evropskoga reda i skladno s ustanovama pariskoga ugovora od 30. ožujka 1856. ona pitanja, što su u Istoku nastala po događajima posljednjih godina i ratom, koji se svršio s preliminarnim ugovorom u San Stefanu, bijahu jednodušnoga nazora, da bi sastanak na kongresu pružio najbolje sredstvo, da se olakša njihovo sporazumljenje. Navedena Veličanstva i predsjednik Francuske republike imenovaše svoje opunovlaštenike . . . ., koji se na prijedlog austro-ugarskoga dvora te na poziv njemačkoga dvora sastadoše u Berlinu s punovlastima, koje su u dobroj i vrijednoj formi nađene. Pošto se među sobom sretno sporazumješe, složiše se u ovim točkama:

Članak I. Bugarska će se urediti kao autonomna i tributarna kneževina pod suverenstvom Njegova Veličanstva sultana; imat će kršćansku vladu i domaću narodnu vojsku.

Članak III. Kneza bugarskoga birat će pučanstvo slobodno, a Visoka porta će ga s privoljom vlasti potvrditi. Nijedan član dinastija, koje vladaju velikim evropskim vlastima, ne će moći biti izabran za kneza bugarskoga.

Ako se isprazni dostojanstvo kneza, izvest će se izbor novoga kneza pod istim uvjetima i formama.

Članak IV. Skupština odličnika bugarskih, sazvana u Trnovo, izradit će prije izbora kneza organički reglement za kneževinu. U mjestima, gdje su Bugari s turskim, rumunjskim, grčkim ili inim pučanstvom izmiješani, zadovoljit će se, što se tiče izbora i izgrađenja organičkoga reglementa, pravima i interesima onoga pučanstva.

Članak V. Ove ustanove sačinjavat će temelje javnoga prava Bugarske. Razlika vjere i vjeroispovijesti ne će se nikomu

moći navoditi kao uzrok, da bude isključen ili nesposoban za užitak građanskih i političkih prava, za javne službe, poslove i časti ili za izvršivanje raznih zanata i obrta, bilo to u kojemugod mjestu. Sloboda i spoljašnje vršenje svih vjeroispovijesti zajamčuje se svima, koji pripadaju Bugarskoj, kao što i inozemcima, te se crkvenomu uređenju raznih vjerskih udruga niti njihovim odnosima prema svojim duhovnim poglavarima ne će moći stavljati nikakova zapreka.

Članak IX. Iznos godišnjega danka, što će kneževina Bugarska suverenomu dvoru plaćati, šaljući istoj banci, koju će Visoka porta poslije naznačiti, ustanovit će zajedno vlasti, pod ovim ugovorom potpisane, na koncu prve godine opstanka nove organizacije. Taj će se danak temeljit na poprijećnom dohotku teritorija kneževine, a Bugarska će morati nositi dio javnoga duga carevine. Kod određivanja danka imat će vlasti u obzir uzeti onaj dio toga duga, koji se može na temelju pravednoga razmjerja pripisati kneževini.

Članak XIII. Na jugu od Balkana načinit će se pokrajina pod imenom Istočne Rumelije, koja će ostati pod izravnim političkim i vojničkim autoritetom Njegova Veličanstva sultana, ali uz administrativnu autonomiju. Ona će imati kršćanskoga glavnog guvernera.

Članak XV. Njegovo Veličanstvo sultan imat će pravo braniti međe pokrajine na kopnu i na vodi, graditi uz te međe utvrde i držati u njima vojsku. Unutrašnji red u Istočnoj Rumeliji držat će domaće oružništvo, kojemu će pomagati domaća vojska.

Članak XVI. Glavni guverner imat će pravo pozvati osmansku vojsku u slučajevima, kad bi unutrašnja ili vanjska sigurnost pokrajine bila u pogibli. U takovu slučaju mora Visoka porta takovu odluku te potrebu, s koje treba da se ona stvori, priopćiti zastupnicima vlasti u Carigradu.

Članak XVII. Glavnoga guvernera Istočne Rumelije imenuje s privoljom vlasti Visoka porta za vrijeme od 5 godina.

Članak XXIV. Za slučaj, ako se Visoka porta i Grčka ne bi složile u ispravku međe, koji je naveden u 13. zapisniku berlinskoga kongresa, pridržavaju sebi Njemačka, Austro-Ugarska, Fran-

čuska, Velika Britanija, Italija i Rusija, da će objema djelovima ponuditi svoje usluge, da olakšaju rasprave.

Članak XXV. Pokrajine Bosnu i Hercegovinu ima Austro-Ugarska zaposjesti i njima upravljati. Budući da se austro-ugarska vlada ne želi baviti upravom novo-pazarskog Sandžaka, koji se između Srbije i Crne gore prostire jugoistočnim pravcem do Mitrovice, ostat će osmanska vlada ondje i nadalje u vlasti. Austro-Ugarska, da osigura opstanak nove političke države, kao i slobodu i sigurnost putova za komunikaciju, pridržava sebi ipak pravo držati posade te zaposjesti vojničke i trgovačke ceste u cijelom opsegu toga dijela staroga bosanskog vilajeta. Zato pridržavaju sebi vlada austro-ugarska i turska, da će se o potankostima sporazumjeti.

Članak XXVI. Nezavisnost Crne gore priznavaju Visoka porta i sve one visoke ugovorne vlasti, koje istu dosada još nijesu bile dopustile.

Članak XXIX. Bar i njegova obala sjedinjuju se s Crnom gorom pod ovim uvjetima: Krajevi južno od toga zemljišta vratit će se po ustanovi granica do Bojane Turskoj. Općina Spič do sjeverne granice zemljišta, koje je u točnom opisu međašnice označeno, pripojit će se Dalmaciji. Za Crnu goru uvodi se potpuno i slobodno brodarenje na Bojani. Utvrde se ne smiju uz tu rijeku podizati osim onih, koje bi za mjesnu obranu Skadra bile potrebite, ali se ipak ne smiju preko 6 kilometara od toga grada protezati. Crna gora ne smije imati ratnih brodova niti upotrebljavati ratnu pomorsku zastavu. Luka barska i sve vode, koje pripadaju Crnoj gori, ostaju ratnim brodovima svih naroda zatvorene. Utvrde među jezerom i obalom na crnogorskom zemljištu moraju se porušiti, a na tom se zemljištu ne smiju dizati nove utvrde. Redarstvo lučko i zdravstveno nesamo u Baru nego i duž obale crnogorske vršit će Austro-Ugarska lakim brodovima. Crna gora prima u Dalmaciji valjane pomorske zakone. Sa svoje strane obvezuje se Austro-Ugarska, da će po svojim konzulima štititi crnogorsku trgovačku zastavu. Crna gora mora se s Austro-ugarskom sporazumjeti o pravu, da se na novom crnogorskom zemljištu sagradi i uzdržava cesta i željeznica.

Članak XXXIV. Visoke stranke, što ugovaraju, priznavaju nezavisnost Srbije, vežući istu o uvjete, sadržane u člancima:

Članak XXXVI. Srbija će dobiti područja, koja su okružena ovim međama: Nova međa teče sadašnjom prugom, držeći se uz vodu korita Drine od njezina ušća u Savu i ostavljajući Mali Zvornik i Sakar kneževini, te ide dalje uz staru među Srbije do Kopaonika, odakle zakreće na vrhunac Kamiluga. Odavde slijedi isprva zapadnu među niškoga sandžaka preko južnih brežuljaka Kopaonika te preko hrpta Marice i Mrdar-planine, koje čine između razmeđe Ibra i Sitnice s jedne, a Toplice s druge strane, i ostavlja Prepoljac Turskoj. Dalje okreće prema jugu razmeđem voda između Brvenice i Medveđa, ostavljajući cio kraj Medveđe Srbiji, te ide hrptom Goljak-planine do vrhunca Poljanice. Dalje ide preko brežuljaka Karpine planine do ušća Konjske u Moravu, presijeca posljednju, uzlazi opet na razmeđe voda između potoka Konjske te potoka, koji se kod Neradovaca izlijeva u Moravu, i dolazi na planinu Sv. Ilije više Trgovišta. Od te točke ide ona hrptom Sv. Ilije do brda Ključa, a odande preko Babine gore do Crnoga vrha. Od brda Crnoga vrha nova je međa ista, koja i Bugarskoj, to jest: Međašnica teče razmeđem voda između Strume i Morave preko vrhunaca Stresera, Vilogolja i Mežid-planine, dopire preko Gačine, Crne trave, Darkovske i Drajničke ravnice te dalje preko Deškanjskog Kladnja do razmeđa voda između gornje Sukove i Morave, ide ravno na Stol pa presijeca 1000 metara sjeverozapadno od sela Seguše cestu od Sofije u Pirot. Odavde uzlazi ravnom cestom na Vidić-planinu, a s nje na brdo Radočinu u kodžskom Balkanu, te ostavlja selo Dojkinej Srbiji, a selo Senokos Bugarskoj. Od vrha brda Račine ide međa u sjeverozapadnom pravcu hrptom Balkana preko ciprovačkoga Balkana i Stare Planine do stare istočne međe kneževine Srbije kod Kule Smiljovačuke, a odavde starom međom do Dunava, na koji dolazi kod Rakovice . . .

Članak XLII. Budući da Srbija mora primiti dio javnoga osmanskoga duga za nova područja, koja joj se podjeljuju tim ugovorom, to će zastupnici potpisanih vlasti u Carigradu u sporazumu s Visokom portom odrediti njegov iznos na pravednom temelju.

Članak XLIII. Visoke stranke, koje ugovaraju, priznavaju nezavisnost Rumunjske . . .

Članak LXV. Kneževina Rumunjska odstupa opet Njegovu Veličanstvu caru ruskomu onaj dio Besarabije, koji je po pa-

riskom ugovoru od g. 1856. od Rusije ocijepljen a omeđašen je na zapadu strugom Pruta, a na jugu strugom rukava Kilije i ušćem Stari Stambul.

Članak XLVI. Otoci, koji sačinjavaju dunavsku deltu, i Zmijski otok (sandžak Tulče) skupa sa okružjima (kazama) Kilijom, Sulina-Mahmudijem, Izakčom, Tulčom, Mačinom, Babadagom, Hiršovom, Kistendžem i Medžidijom spojit će se sa Rumunjskom. Kneževina dobiva osim toga teritoriju na jugu Dobruče do crte, koja se počinje s jedne točke istočno od Silistrije te prestaje na Crnom moru južno od Mangalije. Međašnjicu odsjeći će na mjestu evropsko povjerenstvo, postavljeno za ispravak bugarske međe.

Članak LII. Visoke stranke, koje ugovaraju, eda bi slobodnomu brodarenju, koje je priznato i kao evropski interes, povećale osigurana jamstva, zaključuju, da se sve tvrđave i utvrde, koje se nalaze uz rijeku od Željeznih vrata do ušća, imadu razoriti i da se ne smiju nikakve nove podizati. Nijedan ratni brod ne smije niže Željeznih vrata Dunavom ploviti, izuzevši samo lake brodove, koji su određeni za službu redarstva, po rijeci i službi carinskih oblasti. Na ušću Dunava od vlasti smješteni ratni brodovi smiju ipak ići do Galca.

Članak LIII. Evropsko dunavsko povjerenstvo, u kojem će biti također Rumunjska zastupana, pridržava svoje funkcije, te će ih odsada izvršivati do Galca, sasvim nezavisno od svake teritorijalne vlasti. Svi se ugovori, pogodbe, akti i odluke, koji se tiču tih prava, preimućtva i obveza, potvrđuju.

Članak LIV. Godinu dana prije, negoli isteče evropskomu povjerenstvu određeno vrijeme, sporazumjet će se vlasti o produženju punomoći ili o promjenama, o kojima bi pronašle, da ih valja uvesti.

Članak LVIII. Visoka porta odstupa ruskomu caru u Aziji područja: Kars, Ardahan i Batum s tom potonjom lukom, isto tako sva zemljišta među starom rusko-turskom granicom i ovom linijom . . .

Članak LXI. Visoka porta obvezuje se, da će bez otezanja uvesti sve poboljšice i reforme, što ih traže mjesne potrebe u pokrajinama, u kojima obitavaju Armenci i da će njihovu sigurnost protiv Kurda i Čerkeza zajamčiti. Ona će u određenim

rokovima izvješćivati vlasti o mjerama u tu svrhu izdanim, a pazit će da se izvedu.

Članak LXII. Budući da je Visoka porta očitovala volju uzdržati načelo vjerske slobode te ga jednako rasprostirati, uzimaju stranke, koje se dogovaraju, dobrovoljno to očitovanje na znanje . . .

Svatko se bez razlike vjere ima sudu pripustiti kao svjedok. Sloboda i javno vršenje bogoštovlja osigurava se svima, te se nikakva zapreka ne smije stavljati crkvenomu uređenju različitih općina ili njihovu odnošaju prema različnim njihovim duhovnim poglavarima.

Članak LXIV. Taj će se ugovor potvrditi, a potvrde izmijeniti u Berlinu za tri nedjelje dana ili prije, bude li moguće.

Za njegovu su ga ispravnost punomoćnici potpisali i dodali svoje pečate.

Dano u Berlinu trinaestoga srpnja godine hiljadu osam stotina sedamdeset osme.

(Slijede potpisi).

Sadržaj.

Strana.

1. Uvod u Kolumbov dnevnik (Carić, Kristof Kolumbo i otkriće Amerike) 1
2. Pismo o oprostu, što ga je izdao nadbiskup Mainza i Magdeburga Albreht Braniborski (Spamers Weltgeschichte) 3
3. Iz Machiavellijeva djela „Il Principe“ 4
4. Iz Lutherovih teza protiv oprosta (Schilling, Quellenbuch zur Geschichte der Neuzeit) 6
5. Popratno pismo za Luthera (Spamers Weltgeschichte) 7
6. Pismo, kojim se Luther poziva na državni sabor u Worms 8
7. Luther udaren državnim progonom (Schilling, Quellenbuch) 9
8. Del Canov izvještaj o prvom putovanju oko zemlje 1522. (Koelliker, Die erste Umsegelung der Erde) 10
9. Sacco di Roma (Ziegler-Ranke, Historia von der Römischen Bischof Reich) 12
10. Iz pisama kneza Andrije Kurbskoga i Ivana IV. Vasiljevića Oštroga (Skazanija knjaza Kurbskago) 14
11. Lublinska unija 1569. (Koscielc, Diariusz Lubelskiego sejmu unii. Rok 1569.) 17
12. Bartolova noć (1572.):
    A. Iz Memoira Marguerite Valois 20
    B. Relatione di Gio. Micheli 23
13. Nalog za smaknuće Marije Stuart (Spamers Weltgeschichte) 25
14. Sinodalno pismo metropolita kijevskoga Mihajla Rahoze o uniji stvorenoj na sinodu brestovskom 1596. (Harasiewicz M., Annales ecclesiae Ruthenicae) 27
15. Vojnički život u Njemačkoj oko g. 1600. (Junghans-Freytag, Kriegsordnung zu Wasser u. zu Land) 30
16. Konac Dimitrija Lažnoga (I.) 1606. (Russov, Relatio) 31
17. Majestat (Schilling, Quellenbuch) 35
18. Strovaljivanje s prozora na Hradčanima 1618. (Viléma hraběte Slavaty Paměti od l. 1608.—1619.) 37
19. Glavne točke iz molbe za pravo (Petition of Right) 1628. (Stubbs, Select chartes) 43
20. Prva plzenska zavjernica Wallensteinova od 17. siječnja 1634. (Hallwich, Wallensteins Ende) 45
21. Znatnije ustanove westfalskoga mira 1648. (Schilling, Quellenbuch) . 47
22. Pregledni popis mjesta u 30-godišnjem ratu razorenih (Dudik, Schweden in Böhmen und Mähren 1640.—1650.) 51

Strana.

23. Nalog za smaknuće kralja Karla I. god. Gospodnje 1648. (Spamers Weltgeschichte) 52
24. Bogdan Hmeljnicki i kozaci priznavaju cara Alekseja Mihajloviča svojim gospodarom (Kostomarov, Bogdan Hmel'nickij) 53
25. Bitka kod Beča. Pisma Jana Sobjeskoga 13. rujna 1683. (Theatrum Europeum) 57
26. Bill of Rights 1689. (Stubbs, Select charters) 59
27. „Strelecki bunt“ i raskolnici god. 1682. (Lêtopisi russkoi literatury i drevnosti. V.) 60
28. Pobjeda kod Sente g. 1697. (Schilling, Quellenbuch) 63
29. Pismo Petra Velikoga knezu Romodanovskomu. (Jagić, Ruska književnost u osamnaestom stoljeću) 64
30. Ljudevit XIV. (Po Montesquieuovim „Letres Persannes“) 64
31. Petar Veliki (Saint-Simon, Mémoires) 66
32. Kako je Filip, vojvoda anjouski, postao kraljem španjolskim. (Pisma vojvotkinje orléanske Sofiji, ženi kneza izbornika hanoverskoga) . . 68
33. Sustav Škota Lawa (Voltaire, Précis du siècle de Louis XV.) . . . 70
34. Pruska vojska:
A. Iz izvještaja austrijskoga poslanika u Berlinu grofa Seckendorfa principu Eugenu Savojskomu. (Arneth, Prinz Eugen von Savoyen). 72
B. Ulrich Bräcker, der arme Mann im Tockenburg. (Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit) 73
35. Odluke Fridriha II. na rubu izvještaja i molbenica. (Schiller, Weltgeschichte, III. B) 76
36. Fridrih II. o bici kod Kunnersdorfa 1759. Pismo Fridriha II. grofu Finkensteinu. (Preuss, Friedrich der Grosse) 78
37. Prilike u Austriji potkraj života i poslije smrti principa Eugena Savojskoga. (Iz djela Fridriha II. „Histoire de mon temps“) 79
38. Pismo Marije Terezije Kinskomu poslije gubitka Praga. (Arneth, Geschichte Maria Theresias) 80
39. Marija Terezija o vračanju. (Schilling, Quellenbuch) 81
40. O ukinuću nevoljništva. Pismo Marije Terezije nadvojvodi Ferdinandu. (Arneth, Briefe der Kaiserin Maria Theresia) 82
41. Marija Terezija i prva dioba Poljske. Pismo Marije Terezije nadvojvodi Ferdinandu. (Arneth, Briefe der Kaiserin Maria Theresia) 83
42. Josipov patent o toleranciji 13. listopada 1781. (Frank, Das Toleranz-Patent Joseph II.) 84
43. Iz „Nakaza Katarine II.“ (Elpatjevski, Sbornik bytovyh očerkov iz russkoi istorii. — Jagić, Ruska književnost) 85
44. Život ruskoga seljaka u vrijeme Katarine II. (Radiščev, Putešestvie iz Peterburga u Moskvu) 88
45. Druga dioba Poljske 1793. (Oginski, Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788—1815.) 89
46. Isprava, kojom se kralj Stanislav Poniatovski odriče prijestola poljskoga 1795. (Ghillany, Diplomatisches Handbuch) 93

Strana.

47. Iz „Felice“. Deržavinova oda Katarini II. (Jagić, Ruska književnost u 18. stoljeću) 93
48. Prvo pismo Juniusovo. (The Letters of Junius) 96
49. Proglašenje nezavisnosti Ujedinjenih država američkih 1777. (Spamers Weltgeschichte, Schiller, Weltgeschichte III.) 103
50. Iz ustava „Ujedinjenih država američkih“ 7. rujna 1787. (Schiller, Weltgeschichte III.) 105
51. Iz Rousseauova „Contrat social“ 108
52. Gospodarske prilike u Francuskoj sredinom 18. vijeka. (Journal du marquis d' Argenson) 111
53. Život francuskoga seljaka u 18. stoljeću. (Rousseau, Confessions) . . 114
54. Vojska francuska prije revolucije. (Iz „Spomena“ grofa Ségura) . . 115
55. Žitna trgovina za Ljudevita XV. (Voltaire, Diatribe à l' auteur des ephemerides) 117
56. Gospođa Geoffrin. (Marmontel, Mémoires) 120
57. Marija Antoinette. (Mme Campan, Mémoires) 122
58. Iz pisma cara Josipa II. Mariji Antoinetti 29. svibnja 1777. (Arneth, Marie Antoinette, Joseph II. und Leopold II. Ihr Briefwechsel) . . 125
59. Lettre de cachet. (Spamers Weltgeschichte) 128
60. Jedanaest dana u Bastilli. (Marmontel, Mémoires) 128
61. Pad Bastille 14. srpnja 1789. (Dussault, De l' insurrection parisienne et de la prise de la Bastille) 132
62. O pravima čovjeka i građanina 135
63. Iz manifesta vojvode Ferdinanda Braunschweiškoga. (Thiers, Histoire de la revolution française) 137
64. Oporuka Ljudevita XVI. 25. prosinca 1792. (Spamers Weltgeschichte) 139
65. Posljednje pismo Marije Antoinette Madame Elisabeti. (Spamers Weltgeschichte) 142
66. Posljednji časovi Marije Antoinette u conciergeriji 16. listopada 1793. (Jurnal de Rosalie Lamorlière. — Po „Figaru“) 144
67. Dekret odbora za javno blagostanje protiv Lyona. (Thiers, Histoire de la révolution française) 145
68. Povelja, kojom se Franjo II. odriče carske krune 6. kolovoza 1806. (Ghillany, Diplomatisches Handbuch) 146
69. Obrana Predila 1809. (Hormayr, Das Heer von Innerösterreich unter dem Befehle des Erzherzogs Johann im Kriege von 1809. in Italien, Tyrol und Ungarn) 148
70. Napoleonov izvještaj o velikoj armadi poslije prijelaza preko Berezine. (Schilling, Quellenbuch) 151
71. Propast velike armade Napoleonove 1812. (Ségur, Histoire et mémoires) 153
72. Dogovor Metternichov s Napoleonom 26. lipnja 1813. (Metternichs nachgelassene Papiere) 157
73. Odreknuće Napoleonovo 11. travnja 1814. (Schilling, Quellenbuch) . 160
74. Napoleonov rastanak s gardom 20. travnja 1814. (Lamartine, Histoire de la restauration) 161

Strana.

75. Saint-Ouenska izjava Ljudevita XVIII. 2. svibnja 1814. (Lamartine, Histoire de la restauration) 168
76. Prvi pariski mir 30. svibnja 1814. (Ghillany, Diplomatisches Handbuch) 164
77. Napoleonov proglas 1. ožujka 1815. (Thiers, Histoire du Consulat et de l' Empire) 164
78. Posljednji časovi bečkoga kongresa. (De la Garde, Fêtes et Souvenirs du Congrès de Vienne, Tableaux des Salons, Scènes anecdotiques et Portraits, 1814—1815.) 166
79. Sveta alijansa. (Ghillany, Diplomatisches Handbuch) 172
80. Устанак Срба год. 1804. (Вук Стеђ. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена) 173
81. Правительствующій совѣтъ сербскій. (Вук Стеф. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена) 178
82. VIII. Члан мира у Букарешту год. 1812. (Вук Стеф. Караџић, Грађа за српску историју нашега времена) 181
83. Устанак Срба год. 1815. (Вук Стеф. Караџић. Грађа за српску историју нашега времена) 182
84. Iz „Slávy Dcera“ Jana Kollára. Předzpěv 184
85. Uoči srpanjske revolucije 27. srpnja 1830. (Lamartine, Histoire de la restauration) 188
86. Veljačka revolucija god. 1848. (Lamartine, Histoire de la révolution de 1848.):
   A. Uređenje privremene vlade 24. veljače 1948. 192
   B. Navještenje druge republike 194
87. Osnove dekabrista. (Jakuškin, Dekabristi. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii) 195
88. Cenzura u Rusiji za Nikole I. (Krapotkin, Vospominanija. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii) 198
89. Život ruskoga posjednika u 19. vijeku prije ukinuća kmetstva 19. veljače 1861. (Krapotkin, Vospominanija. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii) 200
90. Položaj seljaka kmeta:
   A. (Krapotkin, Vospominanija. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii) 203
   B. (Ignatovič, Krestjane nakanunê osvoboždenija. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii) 205
91. Ukinuće kmetstva u Rusiji. (Meljgunov 19. fevralja. — Meljgunov i Petruševski, Razskazy po russkoi istorii) 207
92. Ustanak milanski 18.—22. ožujka 1848. (Visconti Venosta, Ricordi di gioventù. Cose vedute o sapute. — Voigtländers Quellenbücher, Friedensburg, Aus den italienischen Unabhängigkeitskriegen 1848. bis 1866.) 209
93. Radecky u Veroni. Pisma kćeri njegovoj grofici Frideriki Wenckheim. (Duhr, Briefe des Feldmarschalls Radetzky an seine Tochter Friedericke. — Voigtländers Quellenbücher; Friedensburg, Aus den italienischen Unabhängigkeitskriegen) 213

Strana

94. Oprosna audijencija generala Gonove u Bismarcka. Uoči prusko-talijanskoga rata protiv Austrije g. 1866. (U. Govone, Il generale Giuseppe Govone. — Voigtländers Quellenbücher, Aus den italienischen Unabhängigkeitskriegen 1848 bis 1866.) 216
95. Tegetthoffov službeni izvještaj o viškom boju god. 1866. (Kuničić, Viški boj) 219
96. Iz „Praškog mira“. (Schilling, Quellenbuch) 223
97. Emski brzojavi. (Bismarck, Gedanken und Erinnerungen. — Schilling, Quellenbuch) 225
98. Proglašenje francuske republike u rujnu 1870. 226
99. Ustav njemačkoga carstva od 16. travnja 1871. (Schiling, Quellenbuch) 227
100 Iz „Berlinskog ugovora“ 230
Kazalo 237

Pripomene.

Na str. 68. treba da bude mjesto „Pisma vojvotkinje orléanske i t. d.“ — „Briefe der Herzogin von Orléans Elisabeth Charlotte“. — Na str. 166. redak 3. neka se mjesto 1844.—1815. čita 1814—1815., a bilješka [4]) na istoj str. mjesto „Schönbrunn“ neka glasi „Burg“.

